Синъ України.

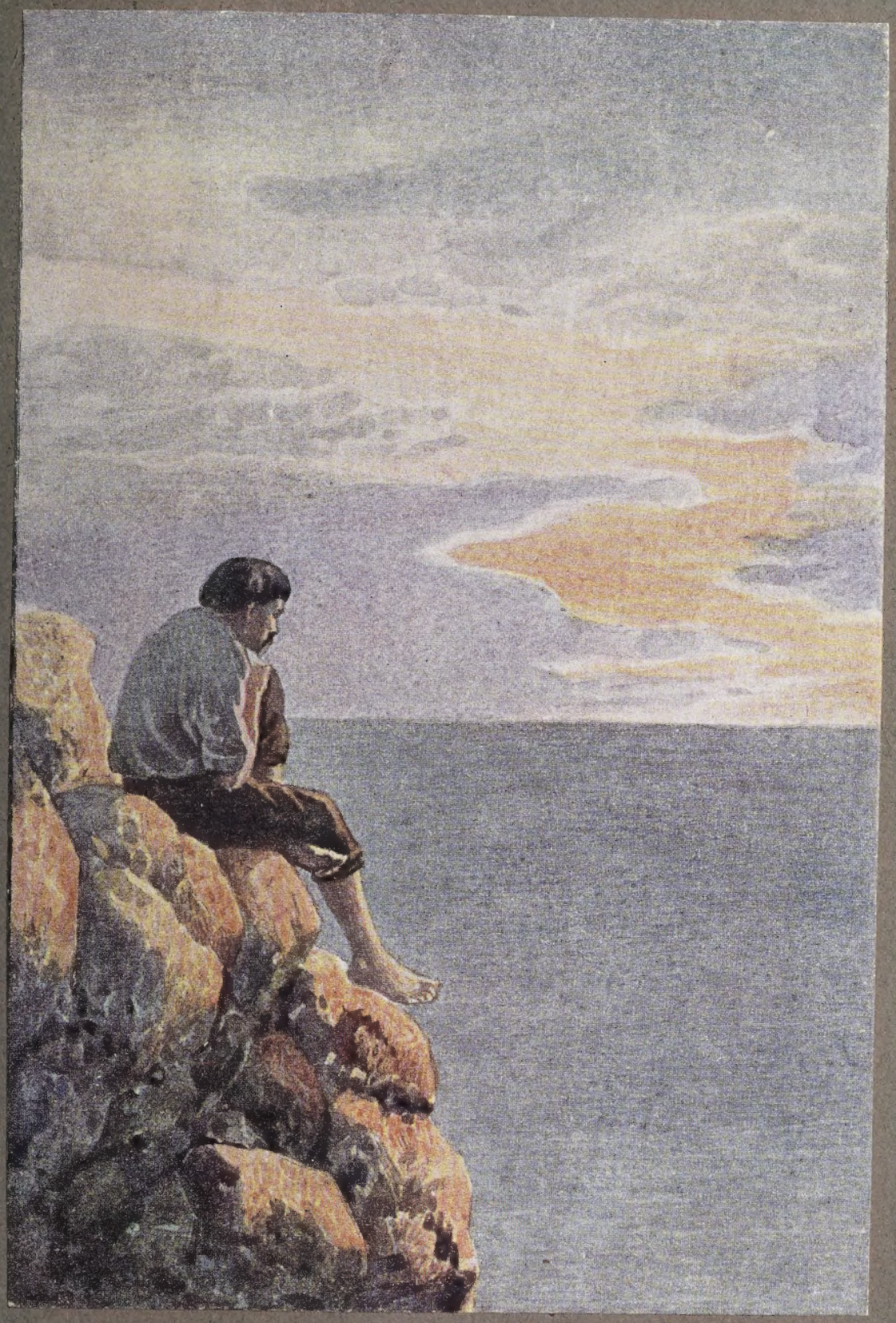

Культ.-Освітній
Відділ Г.У.Г.Ш.

Т-во „Вернигора"
у Київі.

СИН УКРАЇНИ.

Історична повість у трьох частинах

з ілюстраціями та мапою.

Сюжет, опрацьовання та редакція

ВАЛ. ЗЛОТОПОЛЬЦЯ,

компонували

ІГОРЬ ФЕДІВ та ВАЛ. ЗЛОТОПОЛЕЦЬ.

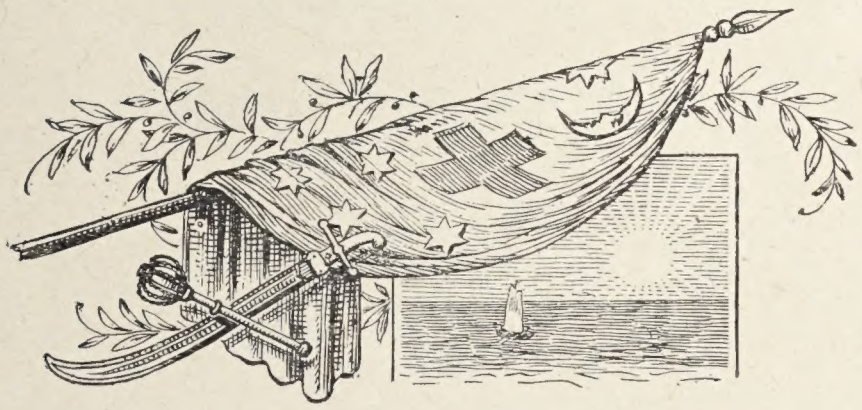

Року Божого 1919.

Київ — Камянець — Відень.

Видання
Культурно-Освітнього відділу
Головного Управління Ґенерального Штабу.

Накладом і допомогою
Видавничого Товариства „Вернигора“ у Київі.

Друковано 10.100 примірників,

з числа яких

сто примірників

одбито на кращому папері й оправлено.

Мученикові
за Самостійність України —
незабутньому

Миколі Лизогубові,

полоненому підчас 5. україно-московської війни в бою під Крутами на Чернігівщині й замордованому після нелюдських знущань Азіятами-Москвинами, —

присвячено цей твір.

МИКОЛА ЛИЗОГУБ.

Народився в с. Горинці Кремянецького повіту на Волині року 1892 в 6 день грудня.
Віддав життя за Самостійність України року 1918 січня 17.

Житєпис-спомин.

. . . „Я з тої раси, що карку не гне“ . . .
І. Франко.

Друже Миколо!

І тепера стоїть мені перед очима перша наша діточа зустріч десять літ тому. Ти тільки що приїхав до Київа з села та вступив до 5. кляси Гімназії, я перейшов до 6. Бачу мов зараз, як проважаю Тебе пізнього літнього вечора Бульваром, перші слова Тобі говорю про Вітчину, Її минувшину та нашу перед Нею повинність. І сталося те, що мусіло було статись: українська кров заговорила в Тобі! — Незабаром Ти став мені братом . . .

Безліч спільних переживань та діточих мрій відтворює мені уява, але серед них ясніє-горить одна велика ідея Самостійности Вітчини.

Звідки прийшла вона? — Не сказав би ні Ти, ні я. — Живучи в столиці Вкраїни, ніколи не стрічали ми других — „дорослих“ — Українців... то й може через це?

Як-не-як, але вона прийшла й ми, діти, стали її жерцями. І цю велику ідею понесли ми поміж таких же дітей — ґімназіяльних товаришів. І тут Тебе спіткав перший глум, перший біль сина поневоленої нації.

І ці діточі муки вже тоді гартували Тебе на велику, криваву жертву!

Друже і брате!

Бачу Тебе між дорослими віком ідеольоґічними дітваками... О, як вони ненавиділи нас за нашу ідею: у рабів не було ще жадоби волі. Видиться мені й зараз Твоє захмарене обличчя, і тепер учувається Твій важурений голос.

Ти був навіть захитався: може й справді праві „партійні товариші“? Може й справді можливе братнє життя з гнобителями-чужинцями?

Але це був тільки момент: то були наслідки так жаданої вустрічи з „дорослими“. Велика ідея Самостійности перемогла: мусіла була перемогти! І тоді без вагань Ти пішов, щоб „з рабів цих зробити народ по Твоїй уподобі“.

Дорослі зрадили велику ідею, Ти пішов до молоді. Це вже відбувалося під гуркіт війни народів.

Бачу мов тепер, як замкнувшись у кімнаті п. К-ського, друкуємо ми жаріючі ненавистю до гнобителів-чужинців сторінки самостійницького орґану „Вільна Думка“, як закладаємо згодом В. Т-во В.

І хто міг знати, що так близько вже здійснення наших мрій?

Друже і брате!

Впала тюрма народів; я пішов до війська й революційні хвилі нас розлучили.

Минув сливе рік. Відбувалася 5. в нашій історії українсько-московська війна. Двадцять сім чоловіка нас недобитків, що зісталися після розбиття та розкладу 1. Української військової школи, одступало від Бахмача. І от у Крутах, в помічнім студентськім курені, несподівано вустрів я Тебе й від Тебе (як це сталося?...) вперше почув про оголошення Самостійности.

І за цю ідею Ти, що ніколи не держав зброї, йшов віддати юнацьке життя!

Це було наше останнє побачення: мені судилося вийти з бою живим, Ти впав... Яко Син України!

Друже і брате!

В образі Миколи Наливайка стоїш Ти мені перед очима. Я не письменник. Я хтів лише втілити часточку Твого невмірущого Духу — ось походження ідеї цього твору.

І коли це пощастило, з печаттю Твого духу йтиме в життя українське юнацтво. Йтиме з відновленими традиціями посвяти та національної гідности, з кровю Твоєю записаним у душах гордим заповітом — motto цього житєпису.

Спи ж, друже, спокійно!

Дивний вогонь запалюватимеш Ти в чистих, діточих серцях. З крови Твоєї виростуть местники.

Спи ж, брате!

Хіба може Тобі бути важкою улюблена, кровю предків напоєна, Українська Земля!...

В. Злотополець.

Вінниця, 5 березня р. 1919.
У дні Великого Ісходу.

Всі ті, що згибли у останній січі,
. . . . . .
І мученицький приняли вінець,
Їх смерть — життя розбудить у народі
Це початок борні, а не кінець.

І. ФРАНКО.

СИН УКРАЇНИ.

Історична повість з часів українського лицарства.

Digitized by the Internet Archive
in 2019 with funding from
John and Mary A. Yaremko Foundation

https://archive.org/details/synukranyistoryc00otam

АМЕРИКА
ПІВНІЧНА АМЕРИКА
ПІВДЕННА АМЕРИКА
АТЛЯНТИЧНИЙ ОКЕАН
ПОРТУГАЛІЯ
ІСПАНІЯ
МАРОККО
ГАМБІЯ
СЕНЕГАЛ
МАДЕЙРА
ГІБРАЛТ. ПРОТОКА

ЛОНДОН
ГАМБУРГ
ПАРИЖ
НІМЕЧЧИНА
ПРАГА
ВІДЕНЬ
ПОЛЬЩА
МУКАЧІВ
БУДАПЕШТ
УКРАЇНА
КОНОТІП
КИЇВ
ХУМАНЬ
СІЧ
ОЗІВ
КІЗІКЕРМАНИ
КАФА
МОСКВА
КАСПІЙ
ФРАНЦІЯ
АВСТРІЯ
ДУНАЙ
ТИСА
СЕМИГОРОДЩИНА
ЄВРОПА
ІТАЛІЯ
КОЗАЦЬКЕ АБО ЧОРНЕ МОРЕ
ТУРЕЧЧИНА
СЕРЕДЗЕМНЕ МОРЕ
АФРИКА

ЧЕРВОНА ЛІНІЯ
ВКАЗУЄ, КУДОЮ
БЛУКАВ МИКОЛА.

За самостійність України.

Приїзд спудея. Чому дід Опанас ніколи не всміхався? — „В нашім роду не було відступників!“ Таємний гінець. Заворушення по хуторах. Молитва сотника. Висвячення на лицаря. Посвячення зброї та присяга. Останнє благословення борців за самостійність.

Надвечір ціле село вже знало, що до старого сотника Тараса Наливайка приїхав син, що вчився від кількох літ у Київі, у славній Могилянській Академії[1].

Од цього часу в сотника не зачинялися двері. Цей прийде привітати сина, той за порадою, третій — розпитати, що там у Київі чувати. А далі й по хуторах пішла звістка про Миколу (так звався син сотника), і старого Тараса почали одвідувати люде навіть з найдальших околиць.

Минуло тижнів зо два й Микола заглянув у кожну хату й обїхав мало не всі околишні хуторі. І кожного разу, як вертав він до дому, обгортав йому душу все більший сум. Всюди чув лиш одно: то тихе зітхання, то прокльони, то плач матерей, жінок і сестер. Тому батька вбито, в того брата Ляхи на паль посадили; там ціле село спалили й вирізали людей упень, там церкву Жиди зачинили; цього як коня ксьондз до таратайки запрягав; в оцьому селі орють людьми наче худобою. Немов одно велике пекло розкрилося на широкій, веселій колись Україні.

Одного вечора вертав Микола з сусіднього села. Дорога вела повз пасіку старенького діда Опанаса, що колись іще малого вчив його їздити на коні, стріляти з лука і оповідав йому стільки про Запорожців. Туди звернув Микола коня. Йому хотілося розважити важкі думи.

Кругом було тихо-тихо. Поволі стали гаснути зорі. При ватрі, що дотлівала, сидів на колоді старий дідусь. Біле як сніг волосся спадало йому на плечі. Микола сидів біля дідуся, слухаючи його немудре оповідання.

. . . „а тебе ще тоді на світі не було. Солониця[2], з якої досі стоять руїни та згарища, красувалася зеленими садами й білими хатами. На невисокому горбі за селом окопалися козаки. Цілий місяць здобував табір Жолкевський, та нічого не вдіяв. Поїхав по важкі гармати. А тим часом люде щораз більше й більше гинули. Було їх там чимало: шість тисяч козаків та неозброєного люду — чоловіків, жінок і дітей — біля семи тисяч. Їжі вже не було. Води й сіна для коней теж не ставало. Кожного разу доводилося виправляти козаків на герці з Ляхами, щоб їх обдурити. За цей час добували воду, сіно та їжу. І кожного разу приходилося платити нам за це кількома козацькими головами. За тижнів два привезли Ляхи важкі гармати й почали бити по табору. Що діялося там — важко описати. На тріски розліталися вози. Діти й жінки, що зза безвіддя й безхліббя виглядали наче трупи, знімали руки вгору й з лементом просили в Бога смерти. Роспачливий крик матерей та зойкіт дітей, що за кожним стрілом гармати гинули під возами, рев худоби, черепи немовлят, що валялися закрівавлені кругом, — це все змінило

табір у страшне пекло. Пройшло чотирі дні, один страшніший за другий. Цілі купи трупів, калюжі крови й зграї чорних галок, що кружляли над табором, наче вогнем палили нам очі.“

„Та пожди, це ще нічого! Прийшов пятий день, цей день страшного суду. Ляхи вдерлися в табір; счинилася страшна різанина. Козаки билися мов тури[3]: дарма ні один не віддавав свого життя. Ті, що падали знеможені від ран, іще в останніх смертних корчах пробивали кинджалами ноги Ляхів. Навіть діти, що тому день плакали, й ті бігли на Ляхів та ножами й чим попало мстилися за своїх батьків і матерей. Та дарма! Ляхи як чорне гайвороння налягли на табір. Над вечір прорідли, ох прорідли, наші ряди!... На світанню, як небо занялося червоним проміттям, було вже тихо в таборі. Покотом валялися цілі купи трупу. Повідрубувані ноги, постинані голови, повирізувані груди, черепи з виколеними очима, — це все облите кровю змішане було з землею. Валялося біле тіло козацьке, тіла жінок і неповинних дітей. Ось як мстилися гнобителі, звірюки в людському тілі, Ляхи! Тисяч пять, сину, козацьких трупів! Жінок і дітей тисяч шість . . .“

„Питаєш, що зі мною сталося? . . . Нас тисяча з Кремпським пробилася по трупах із табору й дібралася на Січ. Тут тільки я дізнався, що мій Андрій, мій єдиний син, зістався там: згинув як годилося лицареві! І відтоді не всміхалася мені весна; для мене не світило більше сонце; в мене не було вже ні дня ні ночи. Тепер, Миколо, знаєш, чому не сміявся ніколи дід Опанас....“

„І оповідають, що й тепер іще опівночі серед згарищ Солониці чути в лозах зойкіт і плач малих діток. І блимають очі наче малі зірки. Кажуть, що це душі невинних, душі тих святих героїв, що полягли в боротьбі з ворогами.“

„А потім... потім ти памятаєш, як радів я кожного разу, коли ти влучав списом або стрілою, або як птицю в леті вбивав. Мені здавалося кожного разу, що ти влучаєш у серце гнобителя-чужинця. Що ти колись по козацькому зуміеш помститися за це пекло, за мого сина, за море сліз і крови. Бо в мене, як бачиш, волос як сніг біліе й рука вже не вдержить шаблюки.“

„І я зрадів, побачивши тебе, Миколо, хоч признаюся, трівожиться моє серце. Бо чи ж мало з тих, що колись присягалися помсти-

тися на чужинцях, вернувши з великих міст, починали брататися з ними, забуваючи свою присягу... Беруть собі за жінок чужинок, а ті приводять їм на світ відступників; цураються своєї мови, якою вчила їх мати молитися; гордують нею й опльовують свою вітчину — Вкраїну. І забувають ці недоляшки, що сам Господь Бог створив рівними всі народи й усі мови. Що немає народів-панів і народів-рабів, як немає мов панських і мужичих!" Голос діда бренів од гніву, а погляд мов огнем пік Миколу.

І випростався тоді Микола, спалахнувши від образи.

— „Я з роду Наливайків!" тихо промовив він. „Зрадників у нас не було, сами знаєте!" І навіть не попрощавшись із дідом, сів на коня й зник у нічній пітьмі...

* * *

Від цього часу минуло пів року. Тиха весняна ніч спустилася на землю. На хуторах усе спало твердим сном. Зненацька почувся на дорозі тупіт кінських копит і гавкання собак. Якийсь їздець промайнув селом і спинився коло хати старого Наливайка. Чорна бекеша на кремезних плечах і червоний шлик на голові — от усе, що можна було розібрати на їздцеві. Він зіскочив в одну мить з коня, застукав у вікно й гукнув: „Пане сотнику! виходьте мерщій." Не до гостини здається було їздцеві, бо шепнув слів кілька сотникові, що вийшов із хати, зза пазухи витягнув звиток паперу й, передавши його Наливайкові, скочив на коня й зник у темряві ночи.

Два дні після цього село мов не те стало. Заметушилося мов бджоли в уліку. Там громадою стоять парубки й ведуть якісь наради. Там діди посідали під дзвіницею й росказують, як вони колись збіралися в похід. У кожній хаті гамір. Там сина виряжають, там батька, там брата, там нареченого.

Нарешті прийшов день, якого молодь ніяк не могла діждатися — день відходу. Це була неділя. Ясне сонечко світило як ніколи. Коло церкви почали збіратися люде, хто в зброї, хто голіруч. Усе село кинуло хати: і старенькі матері, і дівчата й маленькі діти. Нині ж провожають борців за Україну, местників своїх за тих безвинних, що погинули на палях, по льохах, на бусурменських ґалерах.

Сонце стояло вже досить високо, як розітнувся поважний, тремтячий звук дзвона. Сколихнулося село. Це був поклик, що час збіратися на останнє прощання з борцями за Вітчину.

Здрігнувся й старий сотник у своїй світлиці. Упав на вколішки перед святою іконою й похилив сиву голову. Проміння сонця вдиралося вікном і освічувало його сиве волосся, мигтіло на пощерблених шаблюках, мушкетах та пістолях, що висіли на стінах. Сотник підвів очі до ікони Покрови й зі сльозами в очах шепотів:

„О Мати Божа! Ти бачиш, як катують наш люд: уже немає сили терпіти. Ти прости мені, що вміратиму на мягкому ложі, але рука вже не вдержить шаблюки. Та я посилаю за себе сина, останнього сина! Благаю тебе, Свята Мати, дай йому сили докінчити святе діло, яке почали предки. Дай йому сили, щоб не зневірилася його рука, щоб не став зрадником! — Тоді краще вбий мене громом, а його скарай першою ворожою кулею! Та Ти, Милостива, вернеш мені сина героем. Верни, я Тебе благаю! Щоб прикрив мої старі очі на вічний сон. Благослови його, Свята Діво, на велике діло, на війну за самостійність, на бій за Вкраїну!“

Звук дзвона почувся вдруге. Тремтячою рукою обтер старий сотник сльози, здійняв шаблюку з стіни й пішов у другу світлицю, де ждав його вже Микола.

„Сину мій! промовив сотник стиха. — Ти бачив і знаєш, що діється на Вкраїні: одно страшне пекло. Зайда-чужинець вдерся в нашу землю. Стогне й ридає Вкраїна. Сором гнути шию! Сором ходити в ярмі по землі политій кровю славних предків, вкритій їх тисячолітніми могилами!“

Голос батькові вже не тремтів, але дзвенів як металь. „Не раз ми піднімали повстання, — продовжував він. — Тисячі борців гинуло в боях за самостійність України! Твій прадід поліг у бою з бусурменами. Дядька твого Северина спекли Ляхи в мідяному биці. Старший брат твій упав од московської кулі. Я сам двадцять три роки був у походах. Не сподобив мене Господь упасти на полі слави: рани зробили гречкосієм. Така його воля... Та я тебе шлю, сину! Останнього з Наливайків... Хай кров їх пролита запалить твоє серце. Помстись або згинь, як герой!... Як вони!“

„А може як вернеш у славі, мене вже не буде на світі. Тоді, сину, лишаю тобі один заповіт: будь сином України. Для лакомства нещасного, проклятого панування, багато кинуло свій народ, і віру, і мову. Продали Вкраїну за золото, як Юда продав Христа. Згадай Вишневецьких, Острожських і инших... І як би я знав, що за жінку візьмеш чужинку й приведе вона тобі на світ Ляха, Москвина чи Турчина, вбив би тебе оцею шаблюкою! Кров твоїх дідів і братів, кров нашого роду спала б на голову твою й помстилася б на твоїх дітях і внуках!“

З піднесеною до гори правицею, випроставшись у весь свій могутній зріст, це не був уже слабосилий дідусь. Ні, він був втілена помста! Із очей йому прискали блискавиці. Шрами, що рясно вкривали лице, не опоганювали виду, надаючи якоїсь суворовояцької краси. Він стояв наче величній, страшний дух сили, гніву і кари.

„Оцею шаблею благословляю тебе на святе діло, останній із роду Наливайків! Віднині ти не спудей, а лицарь і местник України! Хай імям твоїм страшать гнобителі своїх дітей і внуків! Докінчи почате предками визволення Вкраїни! Зганьблена чужинцями, вона знімає до тебе закрівавлені руки. Іди рятуй її!“

Микола стояв на вколішках без слів. Чув, як наче грім котиться над його головою. Чув, як його серце бється шалено, як щось величне роспіра груди. Устами доторкнувся до шаблі, освяченої кровю й благословенням батька і тремтячими руками припяв її до пояса.

Потім схопив батькову руку й припав до неї з безмежною пошаною. І вчув, як батькові уста діткнулися його палаючого чола довгим, довгим поцілунком.

Знову розітнувся звук дзвона. Батько здрігнувся. Зусиллям волі відірвавсь од сина — „Іди!“... ледві чутно промовив і одвернувся: старий вояка соромився батьківських слів.

Микола вийшов із кімнати. На очах йому блищали сльози. У другій кімнаті ждала мати. З іконою Чернигівської Божої Матері сиділа вона нерухомо й шепотіла молитву. Як тільки побачила сина з батьковою шаблею в руках, зрозуміла відразу, що вже все скінчено, що сповнилась остання жертва. З виразом розпачливої

покори вдивлялася в очі сина й страшне ридання вирвалося з материнських грудей. Це останній син йде від неї на невідому долю...

Потім кинулася, обняла йому голову й мовчки почала притискати до себе.

„Благословіть мене, мамо!“ — сказав Микола крізь сльози. Мати ледві підвелася. Тремтячими руками піднесла святу ікону. Нею тричі перехрестила сина, одягла йому на шию й без сил схилилася на ослін. Микола впав навколішки, ще раз припавши до маминих рук. А вона тремтіла на цілому тілі, шепочучи: „І ти йдеш . . . останній . . .“

* * *

Церква була повнісінька. На цвинтарі хвилювало море голів. Діди, жінки, діти — всі в святкових убраннях. Спереду стояла молодь; парубки в повній зброї.

Задзвонили дзвони. Притих гомін юрби. Навкруги стало тихо, тихо. Навіть малі діти, відчуваючи що твориться щось надзвичайне, не бігали й не пустували. Служба скінчилась. Із церкви вийшов у золотих ризах сивий як голуб пан-отець. Перехрестив деревляним хрестом (золотого Ляхи відняли) народ і так промовив:

„Дорогі браття й сестри і ви, воїни-козаки!“

„Немає більшої любови, аще хто душу свою віддасть за друзі своя“, — каже Святе Письмо. — „Ви, козаки, серцем зрозуміли ці слова. Ви зібралися на велике свято, для не одного останнє свято. Чого шаблі в ваших руках? Чому очі ваші палають завзяттям? — Бо страшний суд прийшов на Вкраїну! Чужинці опанували нашу землю! Віру нашу ганьблять, тіло Христа топчуть ногами, церкви зачиняють, мову нашу нам забороняють.“

„Немає сил довше терпіти! Немає сліз, бо висохли вже очі! Немає в грудях стогону: в них одна розятрена рана! Не плачте ж матері, не плачте сестри й сиві батьки! Забудьте, що перед вами стоять ваші брати, чоловіки, сини й онуки! Це — лицарі, це — месники за ваші сльози й муки! Це — борці за відбудування Української держави! Їх кличе голос предків: Володимира Великого, Святослава Хороброго, Ігоря, Романа, Сагайдачного, Трясила, Наливайка!“

„Їх кличе голос матері-Січи: Прийдіть до мене всі ті, хто прагне порвати ярмо чужинців, і я наставлю вас! Прийдіть до мене ті, кому пече душу вогонь священної ненависти, і я озброю вас! Прийдіть до мене всі скривджені ворогом, і я помщуюся за вас! — Ви, козаки, вчули цей голос. Ідіть же на ворога! Кожна шабля ваша кінчається хрестом: з хрестом ідете на нього, і ніяка сила ворожа не встоїть проти вас!“

„Бачу — (і тут голос пан-отця набрав якогось пророчого натхнення), — падає лютий ворог од ваших шабель! Видиться мені: жене Вкраїна зайд із своєї землі! Ідіть же і знайте: зброя ваша та пролита кров відбудують Українську державу!“

З піднесеним у правиці хрестом стояв він наче апостол. Очі горіли завзяттям. Видно було, що рука в якій мигтів хрест, держала колись шаблюку[4].

„Простягніть свої шаблі!“ владно промовив він.

І в цю хвилину забряжчала зброя. Здрігнулася велика громада. Мороз пробіг усім по тілі. А краплі свяченої води сипалися на блискучі леза й похилені голови козаків.

Раптом розітнувся звук дзвона. Ціла громада впала на коліна.

Посвячення зброї скінчилося. А священик іще стояв нерухомо, простягнувши над вояками руки, благословляючи їх у далеку, далеку дорогу...

ЧАСТИНА ПЕРША.

У БОРОТЬБІ З НЕВОЛЬНИЦТВОМ.

Під редакцією

В. ЗЛОТОПОЛЬЦЯ

скомпонували

ІГОРЬ ФЕДІВ та ВАЛ. ЗЛОТОПОЛЕЦЬ

Року Божого 1919.

У третьому році відбудування Української Держави.

Київ—Відень.

Глава перша
На-ворога!

Уночі повз Кізікермань. На повному морі. Напад на Озів. Визволення невольників. Остання башта. Яничари.

Тихо-тихо пливли чайки. Не плюскотіли гребки, не гомоніли козаки. Здавалося, що це не люде пливуть, але мовчазні тіні. Микола схилившись на гребку дивився в далечінь.

І йому згадалися останні літа. Як виряжав його батько на Січ, перший бій за визволення, як покотом клалися голови Ляхів і як він знеможений упав на лядські трупи, а кров лилася стру-

мочком із рубаної рани. Це перша була кров за визволення Вітчини. А потім безупинні бої в степах із Татарвою, морські походи . . . „Три роки, три роки минуло в походах!“ — прошепотів Микола — „і не стямився навіть“.

Світло, що ледві-ледві мигтіло в далечині, почало блимати щораз ясніще. Гавкання собак ставало щораз голосніщим. Здалека було вже видно, як чорніли ніби в мряці башти твердині. Серце забилося в Миколи. На чайках було тихо, тихо. Чутно було, як у кожного знімаються й опадають груди.

Микола стояв непорушно. Думка за думкою гнались як бистрі Дніпрові хвилі. Перед ним, ген там в далечині, мов скелі знімалися мури Кізікерманя[1] — „Як перший півень заспіває, пропливти маємо повз фортецю“, згадав він зненацька наказ кошового. А там, а там уже далі море, широке, бурхливе Козацьке море!

„Дніпре, могутній Дніпре!“ — розмовляв подумки Микола. „Носив ти колись на своїх дужих хвилях Олега, був шляхом слави Хороброму Святославу й Володимира Великого колихав на своїй гриві. Ми їхні й твої діти. І наші носив ти чайки аж у Козацьке море. Не забудь і тепер про нас! Ми зросимо, як наші предки, твої лугові квіти ворожою кровю. І цвістимуть вони, і пишатимуться тобі на радість. Пошли ж буйного вітра: хай нагонить мряку й нею нас оповие. Заховай нас од хижих очей ворогів! Очеретові скажи шуміти, щоб плюскоту наших гребок не було чутно! — Пропусти нас, батьку, в Козацьке море!“

Зненацька далеко в темряві заспівав півень. Микола прокинувся з задуми. Похилився вперед і вдивлявся в темряву. Вухом ловив найменший шелест. Мушкет із підведеним замком був готовий кожної хвилини до стрілу. За ним стояло два козаки також з мушкетами: стежили боками, щоб і звідти не впало лихо. Гребці держали руки на гребках готові кожної хвилини мигнути ними й стрілою пролетіти попри твердиню.

* * *

На небі погасли зорі. На сході зявилася червона смужка. Почало благословитися на світ. А в очереті, наче стадо качок, збилися чайки. Козаки відпочивали: Кізікермань був уже за ними!

Того ж дня над вечір, як сонце сховалося за очеретом, пустилися Запорожці в дальшу дорогу. А що спочивали цілий день, налягали тепер на гребки з усеї сили.

Чайки мов вітер гналися на хвилях. Так пливли вони цілу ніч. На світанню, як сонце почало золотити береги Дніпрові, побачив Микола, що вони ширшають. Хвилі вже не товпились і швидко не гналися. Широке, спокійне плесо відбивало блакить неба й білі хмаринки. Велетенськими раменами Дніпро простягався далеко й губився в сірій, бурхливій пасмузі. Туди летіли чайки! Хвилі бились об невисокий беріг і заливали його раз-по-раз. Це вже не були хвилі Дніпра: то було Козацьке розбурхане море!

Зраділи козаки! Заспівали пісню, що аж море здрігнулося, вхопило легкі чайки на свої розколихані хвилі й понесло їх далеко, далеко.

Микола не міг одірвати очей від моря. Навкруги бушували хвилі. І знімалися чайки на самі гребні хвиль, то спадали в чорні прірви. Аж наприкінці розбурхані хвилі, наче жаліючи втомлених козаків, почали втихати. Перед Миколою простягся безмежний простір далеко-далеко, ген аж під крайнебо. Лише мала, ледві видна чорна смужка, відділяла море од хмар: це мріло побережжя Криму[2].

Та не туди стлався шлях Запорожцям. Вони пливли весь час далеко від берега. Під Козловим минули щасливо турецькі ґалери й прокралися непомітно попри Кафу, що лише мріла здалека своїми мінаретами. Боєм пробилися попри башти Керчи, розбивши дві турецькі ґалери, й пропливли протоку. Вранці розкинулося перед ними тихе плесо Озовського моря. Не бушували хвилі, не знімалися білі пінясті верхи, не чорніли водяні безодні. Над вечір на крайнебі замаячіла смужка: це було вже Озовське побережжя.

* * *

Чорна ніч сповила небо й море. З легким шумом бились об беріг хвилі. А на ньому чорнів мур. Наче якісь марева знімалися башти, безупинно блимаючи блискучими очима. Із очерету, що хвилював недалеко затоки, розітнувся тихий голос пугача й за хвилину почали випливати чайки.

Не чутно було ні плюскоту гребок, ні гамору, ні шелесту. Підпливли під беріг. На пісок упала ніби тінь: одна, друга, третя постать. Це підкрадалися Запорожці під мури Озова[3]. За хвилину й їх не було видко: зникли в темряві ночи.

Зненацька з очерету вдруге почулося гасло: — Пугу! — „Пугу!“ відповіло щось із під мурів твердині. І чорні смужки одна біля другої стали вкривати беріг. Вчувся наче тихий плюскіт гребок і ледві чутний дзенькіт і шум. За хвилину все стихло. Лише час до часу за муром вили собаки та лопотіла крилами сполохана птиця. „Пугу!“ втрете розітнулося гасло і за хвилину мигнуло світло під чорними мурами одно, друге!...

Розітнувся брязкіт шабель. Блиснув огонь, там другий, третій. В цю ж мить загреміли з берега гармати. З свистом понеслися кулі на мури. Затремтіли башти, сколихнулося море. Заметушилися Турки в баштах. Розітнувся страшний крик із козацьких грудей, мішаючись із ревом гармат і торохкотінням мушкетів. Вибігли Турки на мур, та вже було пізно. І тоді в темряві забряжчали шаблі, з зойкотом і стогоном почали битися на мурах. У місті счинилося пекло: ревіла худоба, іржали коні, зойк і крики продиралися крізь гуркіт гармат — полумя обхопило його з усіх боків.

А тим часом огонь, що обхопив ціле місто, став добіратися до закутка, де чорніли башти. Червоні язики вже почали лизати сірі, грубезні мури й важкі залізні двері...

Раптом із бічної, вузької вулиці вибіг Микола. Його постать освітило полумя; воно відбивалося в його очах, що жевріли мов огонь. Червона смужка крови спливала по його зеленому жупані. Та він не помічав цього. Перед собою бачив лише сірі башти. Піднесена закрівавлена шаблюка була готова кожної хвилини змести кожного, що наважився б заступити йому дорогу до залізних брам, за якими чутно було брязкіт невольницьких кайданів і благання помочі. В нього була лиш одна думка: — „Там невольники Українці! Там нещасні християне!“ Прибіг під браму й замахнувся з усієї сили шаблюкою. Вона дзенькнула й зламана впала на землю. Не їй розбити невольницький замок! Микола кинувсь у сусідню хату. За хвилину вибіг. В його руках блищало серед полумя вістря

сокири. З надлюдською силою грюкнув об замок раз, другий — і замок упав на каміння.

Заскрипіли залізні завіси, та брязкіт кайданів і радісно-божевільні крики заглушили рип дверей. Микола зник у темній, низькій вязниці. За хвилину почали звідтіля виходити невольники — сиві діди й молоді козаки. На руках у де-яких іще брязчали важкі кайдани. Руками, на яких під ланцюгами червоніло мясо, закривали очі, бо блеск огню їх сліпив. Це не були люде: це були якісь страшні примари. Несамовиті запалі очі та чорні сухі лиця надавали їм вигляд кістяків покритих шкурою. Ноги вгиналися під невольниками: вони не могли вдержати їхніх кістяків.

Плакали, сміялися, обнімалися, божеволіли. А там далі ледві доволікся до брами, як голуб сивий дідусь. На ногах у нього були ще ланцюги. Знеможений сперся на одвірок і заридав як мала дитина. Полумя освітило його худі руки й випалені очі, які здійняв угору. — „Україно!“ — шепнув тремтячими устами, схилив голову та біля розбитих воріт тюрми віддав Богові душу.

Не судилося йому побачити вільних степів Вітчини! Тридцять три роки мук на порозі волі відібрали йому життя.

А тим часом доми, мінарети[4] й кіпариси палахкотіли велетенськими смолоскипами, освітлюючи місто мов у велике свято. Це була ніч, якої Озів іще не бачив! Це був день страшного суду, день на якому справедлива Божа рука розкривала перед катами Вкраїни заслужене пекло, а перед її синами, невинними мученикамн, довгожданний рятунок.

Визволені невольники з запаленими смолоскипами пробігали тепер разом із козаками вулицями міста; у де-яких на руках брязчали ще кайдани.

Худі руки, в яких палахкотіло полумя смолоскипів, счорнілі, змарнілі лиця — надавали їм вигляд духів помсти з палаючими мечами за кривди й рани Вкраїни. Козаки розсипалися по цілому місті.

Там розковує козак невольника, там стоїть у обіймах сина-козака визволена мати. Там зустріли козаки серед невольників старого бойового товариша й він переходить із обійм у обійми.

Тим часом вогневі язики почали щораз сильніше бухати. Вони

вже вдиралися в саму браму. Із неї вийшов останній невольник, за ним вискочив Микола. Його очі спинилися на невольниках, цих ледві живих трупах у ланцюгах. Стиснулися кулаки: йому хотілося кричати до Бога про криваву помсту, якої світ іще не бачив! Одвернув очі й побачив, що недалеко чорніє ще одно пекло: остання башта! Глухий, божевільний крик, роспачливий зойк продирався крізь грубі мури й залізну браму. І Миколі здавалося, що це не крик і не зойк, а хтось кинджалом довба його голову раз-по-раз; що впялося щось гострими кігтями в його груди й рве їх шматок за шматком. Він закусив губи з болю й погнався до башти. І вже бачив залізний замок. Уже замахнувся сокирою, коли зненацька крізь гамір пронісся страшний крик яничарів[5]: — „Алла! алла!“

Що сталося з ним, Микола не знав. Схопився, скочив мов звірь. У руках час од часу блискало гостре вістря сокири. Чув зойк навкруги, бачив як чиїсь голови котяться йому під ноги й щось тепле, липке оприскує йому лице. Чув, як спотикається й щось ясне блима йому перед очима. А далі потемніло в очах, підігнулися ноги. Він хилитнувся раз, другий, вчув страшний гук і вже більше нічого не бачив і не чув... Не бачив, як рухнула остання башта, придавивши собою останніх невольників, що не діждалися рятунку...

Глава друга.

Українська Голгофа.

Пробудження в льоху. Кафа. „Майдан сліз.“
Хрестний шлях.

Чорне склепіння льоху нависло над Миколою. Вода стікала краплинами зі стелі й падала йому на голову, що була гаряча мов жар. Не світило Миколі ясне, веселе сонце. Перед очима наче хто простяг чорне рядно. Лежав мов у домовині. Щось налягло на груди й давило їх наче камінюкою. Микола ледві-ледві дихав.

Зненацька забряжчали ланцюги: це він ворухнувся. Підвів голову, та вона без сил упала на камінь. Уста йому палила страшна спрага. У грудях і горлі палахкотів вогонь. Повернув голову й припав устами до насяклої водою стіни. Звідкіля й яким чином попав він у цю пітьму, ніяк не міг зрозуміти. Перед ним ставали неясні картини: якесь море, село й башти. Та поволі думки ставали ясніщими. Він зрозумів уже, що попав у якусь печерю.

А далі помітив, що стоїть ніч, бо нічого не бачив перед собою. Він іще не знав, що світу йому тут не бачити, що в льохові цьому вічна, глупа ніч.

„Та чому рухнутися не можу?“ — пробігла думка. Підвів руку. Щось наче тягнуло її до долу й немов забряжчало. Підвів ногу — й вона теж мов із олова: упала й задзвеніла. Мороз пробіг по тілі.

„Де я? де я?“ мов ножем шпигала думка. „Чого саме зайшов у цю печерю? — Не печерю, а якусь могилу? А може я не живу?“ — шепнув і злякався свого шепоту. Почав підносити ще раз руку й ногу. „Ні, мабуть живий!“ — крикнув і аж задеревів із жаху, бо на його крик озвався якийсь тихий, придавлений стогін і брязкіт ланцюга. Потім зойкіт затих. За хвилину знову ніби стогін дійшов до його вуха: цим разом сильніщий був людський стогін. Божевільний жах стиснув серце Миколи. Він чув, як уся кров застигла в ньому й щось давить йому груди все дужче й дужче. Стогін не втихав.

Зненацька майнула ясна думка. Він щось ізгадав. Так, тепер він знав уже це напевне: він вибрався з Січи в похід. Поволі-поволі почав розуміти більше.

„Ага“, шепнув до себе, „похід на Озів.“ Він бачив тільки тепер і мури, й башти, і Турків, які падали під його ногами. І чув навіть їх крик та зойк, і радість та плач визволених невольників.

— „Уже знаю!“ скрикнув розпачливо. — „Не бачити вже мені більше сонця! В турецькому льохові немає дня, немає ночи! Є смерть повільна, смерть найстрашніша!“

В цю хвилину очі Миколі зайшли кровю. Мов розпаленим залізом хто вдарив його по голові. У страшній, нелюдській роспуці він почав пручатися й зубами кусати ланцюги, які тільки тепер учув на руках. Та тверді, тверді бусурменські окови: не розбити їх ніколи Миколі! І роспачливий стогін вирвався йому з грудей . . .

Кілька хвилин лежав тихо, непорушно. Він ізгадав батька, брата й сотні тих, що погнили в цьому льохові. Його мучила тепер думка, що сталося з товаришами? Чи врятувалися вони, чи може валяються по льохах як і він?

І соромно стало Миколі за себе. „Хай буде твоя воля, Боже!“ шепнув тихо. „За Україну каралися вони й я буду каратися. Тільки від Неї одверни муки, бо Вона невинна!“ І Микола вже не чув ні болю, ні брязкоту ланцюгів, не бачив темряви. Він був цілком спокійний. Муки й смерть не були вже страшні.

А тим часом що-дня вранці брязчав замок і піднімалася ляда. На дручку спускали йому шматок хліба й мисочку брудної води, щоб не загинув із голоду.

Так серед мук, голоду й пекельної спраги мабуть довго проживотів Микола. Волосся спадало йому довгими кучерями на плечі. Лице вкрилося густою бородою. Шкура на руках потріскалася від холоду й бруду. А рани вже не пекли: стали потрохи присихати.

* * *

Минуло хто зна скільки часу. Було як раз опівдні. Сонце пекло немилосердно. Перед брамою пишного музульманського міста почувся брязкіт залізних ланцюгів, ляскіт батогів та дикі вигуки погоничів. Довгий ланцюг людей: чоловіків, дівчат та дітей тягнувся далеко-далеко. Звідки йшли вони? — Мабуть здалека, бо закрівавлені були їм ноги, рамям висіла одежа, в обличчях не світилося людських почувань: їх заступило худобяче отупіння. Скуті по чотирі вряд упоперек, повязані мотузками вздовж, невольники посувалися мов безконечна валка. З опущеними головами ледві волікли ноги. Межи них був і Микола. Його приєднали до ясиря[1] в Озові, посадивши разом на корабель і привізши потім до цього незнаного міста. І от він ішов тепер серед оцих замучених людей. І здавалося йому, що не ясирь це ведуть, а якась велетенська гадюка вється поміж тополями, міниться й торохкоче ріжнобарвною лускою . . . А куди проповзала — зіставляла кривавий слід

— „Кафа!“ — зненацька вимовив хтось із ясиря. І мимохіть здрігнулися невольники.

Ввійшли у браму. Юрба бусурмен обступила невольників і почала їх оглядати. Малі татарчата бігали попри них, штовхали, глузували жбурляючи грудками, кричали мов несамовиті. Гуркіт коліс, вигуки погоничів ослів, тупіт коней та гомін юрби зливалися в якийсь дикий гамір.

Миколі закрутилася голова. Він одвик у темному льохові від такої метушні й гамору. Цікавими очима глядів проте круг себе. На хвилину забув хто він, куди й чого йде. Обабіч взносилися пишні будівлі. Раз-у-раз проходили поуз нього то Татарин, то Турчин, то Вірмен. Мінилися дивні одяги чужих, незнаних народів. Ріжнобарвні завої, халати так і мигтіли перед очима.

Тим часом скінчилася вузька вулиця. Перед очима Миколи розкрився широкий людний майдан.

„Майдан сліз!“ — мов блискавка пролетіла кожному думка. І сотні людей з жахом обвели його очима. Змалку чули про цей страшний невольничий ринок, куди зїздилися купці з цілого світу, розвозячи потім невольників по всіх усюдах.

Невольникам звеліли зупинитися. Микола тепер тільки вчув страшну втому. Він ледві держався на ногах. Утомленими очима повів круг себе. В далечині, просто перед ним, розкинулося місто. Ліворуч простягся беріг і губився в синіх хвилях моря. Ліс щоглів чорнів при березі. Біля кораблів метушилися люде. Хто вони, не можна було впізнати. А з майдана сліз серед цього натовпу тяглася чорна смужка, і її перед посувався до берега. По боках на конях упізнав Микола погоничів. Смужка то губилася, то виринала серед натовпу людей, аж нарешті спинилася при самому березі й почала зникати в чорних кадовбах кораблів.

— „Продані!“ подумав Микола. — „Не бачити їм більше рідних степів, не бачити своєї вітчини!“ Він одвернув очі, бо чув, що тиснуться сльози.

Здалека бачив тепер браму міста. З неї що-хвилини приганяли нові й нові гурти невольників. Спереду йшли дівчата, звязані по двоє, а далі жінки. Біля них дрібними ногами тупцяли діти... Погоничі затинали їх канчуками, щоб не приставали. Серед гамору доходив до Миколи плач малих невольників. Кров ударила йому до голови, груди почали підніматися швидче. Чув, як щось давить йому коло серця; хотілося крикнути зі страшного болю.

Та раптом штовхнув його хтось з усієї сили. Він повернувся й побачив лице Турчина. „Ага! це він привів мене на продаж“, отямився нещасний і поволікся за Турчином. Крик і гамір ставав що-раз голоснішим.

Продираючись крізь юрбу, Турчин нарешті спинився на краю майдана й крикнув щось малому Татарчатові. За хвилину зявився другий Турчин. Приступив до Миколи й почав його оглядати, обмацувати, заглядати на зуби, наче купував коня. Микола глянув на нього грізними очима. Він забув на хвилину, що не шаблюка в його руках, а важкі ланцюги вїлись аж до кости. Йому так і хотілося кинутися на Турчина, вирвати шаблюку, що блищала при боці дорогими самоцвітами, й розчерепити йому голову. Та Турчин одійшов од Миколи й почав розмовляти з його господарем. Мабуть торгувався за Миколу. А Микола забув уже про свого господаря й про Турчина, що його купував. Перед ним стояв гурт дівчат.

На де-яких красувалися білі сорочки. Мережані рукава й намиста так і звертали увагу цікавих глядачів. Бліді лиця відтіняли карі очі й чорні смужки брів. Стрункі як тополі стояли вони сумні-сумні.

„Пишні квіти України!“ — думав Микола дивлячись на них, — „зірвали вас із лугів і зелених садів і тут продають до турецьких гаремів[2]! Повянете, повянете незабаром. Счорніє біле личко, змарніє краса. Очі виплачете у пишних палацах!“

Тої хвилини підійшов до них Турчин у пишній одежі. Татарин, що вивів їх на продаж, прихвалював дівчат. А вони, наче сполохане стадо птиць, збилися до купи втираючи сльози. Турчин оглянув усіх і пішов далі. Переляканими очима дивилися вони вслід за Турчином. Він підійшов до другого гурту дівчат.

Ці не були вже в білих сорочках. Пишні шовкові шати прикривали їм гнучкий стан. Бліді лиця були нафарбовані. Дорогі сапянці красувалися на ногах. Та не тішила їх ця пишна одежа, бо лиця змивали рясними сльозами.

Турчин підійшов до крайньої. На її молоденькому личкові відбивався безмежний сум. Мов краплинки роси мерехтіли в оченятах сльози. Вона притулилася до своєї подруги й переляканими очима дивилася на Турчина, що обхопив її в одну мить жадібним оком. Микола бачив, як загорілися бусурменові очі. Йому здавалося, що бачить гострі кігті Турчина, які хоче той затопити в дівчину. Турчин сказав кілька слів Татаринові, взяв його руку й прибив своєю.

„Пропала ти, нещасна дитино!“ — зітхнув Микола. Турчин узяв дівчину за руку, щоб повести з собою. І здається молоде

дівча вчуло ці невидні кігті, відчуло цей кровожадний зір, бо вирвалося йому з рук, мов пташка з пазурів хижого яструба. Розлютований Турчин прискочив до неї мов тиґр, вирвав із рук Татарина канчука й почав ним шмагати нещасну. Дівча кинулося до гурту подруг. Та не втікти їй! — Ударом канчука повалив її Турчин на землю, зашморгнув шнура за шию й повів за собою.

Микола ледві міг устояти. Він тремтів на цілому тілі. Потім обгорнула душу якась байдужість. Хай роблять із ним, що хочуть, хай бють, катують, на шматки посічуть, — аби не бачити йому цих знущань над нещасними братами, над безборонним українським людом.

Раптом недалеко почувся роспачливий жіночий крик. Микола прокинувся з задуми. Він не хотів, він боявся глянути в той бік. Та юрба штовхнула Миколу й повернула туди.

Два Татарини однімали в якоїсь жінки хлопчика. Вони продали його мабуть на яничара Турчинові, за яким вели вже кількадесять таких дітей. З надлюдською силою боронила мати дитину. Нарешті Татари відірвали її од сина. З божевільним криком упала вона мов нежива на землю. Ох, той зойк: він застиг здається в ушах Миколи навіки! І не раз у страшних примарах переслідував він його відтоді аж до самої смерти...

Микола навіть не чув, як підійшов потім до нього новий купець і як купив його в Турчина. Він прокинувся тоді тільки, як новий господарь штовхнув його в бік і звелів іти за собою. Микола ледві кинув оком на нього. Його могли тепер вести, куди хотіли; могли робити з ним, що кому було до вподоби. Похилив голову й пішов мов не своїми ногами за Турчином. Куди й чого, — він не знав і не намагався навіть одгадати.

Знав тільки одно: що ніколи вже не побачить рідної землі, що всі радощі зісталися позаду, що з цього часу для нього самого починаються муки невольництва, на боротьбу з яким підняв він батьківську зброю.

І Микола йшов покірно тим хрестним шляхом, який не раз стелився перед сотнями тисяч українських невольників, єдиною визволителькою з якого була мученицька смерть.

ГЛАВА ТРЕТЯ

НА ТУРЕЦЬКІЙ ҐАЛЕРІ

Прикутий до опачини. Примари. Смерть невольника. Невольницький плач. Плавба повз африканське побережжя. Боротьба з доглядачами. Морський бій. Поміч невольників ворожому судну. Кари за бунт. Знову невольничий ринок.

Минуло вже мабуть зо два місяці як Микола опинився на турецькій ґалері[1] й ніяк не міг отямитися. Бо коли його приковували під корабельним помостом до тяжкої опачини, був якийсь нечувстве́нний. Не розумів навіть, що ці удари молотка живцем його забивають у труну, бо вийти, чи то пак винести його звідти, — могли тільки мертвим. Був як уві сні.

І ці горлові крики доглядачів, і удари таволгою[2] по голій до пояса спині, а до того ж безупинне піднімання й опускання важкої опачини, якось приголомшували, задурювали. А коли згадати все пережите Миколою: полон, удар в голову та майдан слів — не диво, що він утратив вразливість.

На зупинках же виснажені невольники западали в тяжкий сон. Та він їх не відсвіжував: прикуті сидьма не могли випростати втомленого тіла; цілоденні муки викликали страшливі примари і невольники, скрикуючи несамовито, поривалися кудись, рвучи на собі ланцюги. І не раз траплялося вночі, що кілька хвилин чутно було божевільні вигуки та брязкіт кайданів. Тоді приходили з світлом потрівожені доглядачі й ударами ремінних бичів приводили до притомности.

А спека ставала все більш нестерпучою: пливли, видима річ, на південь. Мучила спрага — й нічим було засмаглених уст зросити; гриз голод — бо годували лише раз на день. А тяжка праця виснажувала тіло.

Одного разу трапилося, що хтось із невольників не видержав: із горла й носа вибухнула кров. А за кілька день ні грізні лайки, ні удари, не могли примусити слабого підносити важку опачину: він конав у кайданах. І тоді його ще конаючого розкували й понесли на поміст. Плюскіт хвиль та слабий крик показали Миколі, де найшов бідолаха упокоєння.

Сливе ніякі зовнішні враження не доходили до нещасних. Тільки крізь опачинні отвори пробивалося денне світло та вчувався иноді мірний плюскіт і ритмічний брязкіт кайданів: то пропливала повз них инша ґалера. І знову тиша: лише скрип опачин, дзюркотіння води та мірний брязкіт кайданів.

І вже втратили лік дням. Давно пропливли проклятий Стамбул[3]. А ґалера все пливла та пливла прямуючи на південь.

У ці води ніколи вже не запливали Запорожці. Тож жадної надії на визволення! Були живцем поховані в цій пливучій домовині!

* * *

Одного разу, Микола почув із берега неясні звуки схожі на мельодію. Проте це не була пісня. Мельодія складалась із стогону, ридань та розпачливого брязкоту кайданів.

І вона линула до серця — й те шматувалося від жалю, доторкалася до очей — і з них капали гарячії сльози.

„Боже, що зі мною?“ думав Микола. — „Звідки ці звуки такі рідні й такі болючі?“

А звуки линули, спинялися зненацька розпачливими акордами, спадаючи повільно, немов розприскуючись гарячими сльозами. Де він чув ту мельодію?... Раптом у Миколиній уяві став із випеченими очима січовий кобзарь, і він пригадав цю пісню: то був невольницький плач.

Глянувши зненацька на товаришів, Микола не впізнав учорашніх рабів, що муки здавалося вгасили їм духа. Ні, ні! — Це були живі трупи, але очі їм променіли дивним огнем: так дивилися на старих іконах мученики йдучи на смерть.

„. . . і ніколи вже не побачимо рідної землі. Кайдани перегризуть нам тіло. Навіки в неволі, навіки!“ . . . стогнала пісня.

І всі невольники, навіть чужинці, що не вміли по вкраїнському, притулившись до опачин, ридали як малі діти . . .

„Ні, не може бути! думав Микола, — щоб оцей плач не дійшов до неба. Він долітає туди й кривавою росою спадає у підніжжя Господнього престола. Щось станеться!“

І він широко одвертими очима вдивлявся туди, в несьогосвітні простори, звідки й міг лише чекати порятунку . . .

. . . І доглядачам багато треба було тоді бити й лаяти невольників, щоб їх прочумати. Ґалєра рушила нарешті. Усе тихше й тихше ставала пісня. А їй окселентував на ґалєрі ритмічний брязкіт кайданів . . .

* * *

Спека під помостом, де сиділи невольники, ставала нестерпучою. Вода й їжа через це були смердючі, огидливі. Невольники охляли й од недостатків, темряви та виснаження схожі були на блідожовтаві трупи. Чимало невольників харкало кровю, а від постійного налягання на важкі опачини сливе всі слабували на груди.

Із розмов доглядачів дізналися вони того часу, що пливуть на захід уздовж африканського побережжя, і ще тяжче стало на серці: отож усе далі й далі від рідного краю! І якесь худобяче отупіння опанувало нещасних.

Але иноді хороблива лють охоплювала Миколу та инших невольників. І вони, задихаючись од ненависти, жаріючим зором пасли кожен рух доглядача. Инколи навіть у якійсь нестямі кидалися на катів; але ланцюги вгризалися в тіло, а бич розлютованого доглядача — в закрівавлену спину.

Проте навіть у цих нерівних умовах межи невольниками та доглядачами відбувалася німа, але запекла боротьба. І Микола брав у ній не останню участь.

Це була траґічна війна безсилля з силою, скутого раба з вільним. І кінець її обом сторонам був відомий наперед: ані один невольник не вийде живцем!

Коли наприклад доглядачі давали наказ гребти повільно, невольники, напружуючи всіх сил, гребли чим дужче. А коли треба було поспішати, вони ледві ворушили опачинами. І що міг зробити доглядач? Удари? — Тіло було одна розятрена рана! Смерть заподіяти? — Невольник би молився за нього! І хто зна, на скільки літ вистарчило б Миколі сил, коли б не трапилася подія, яка цілком змінила йому все дальше життя.

Одного дня, Микола почув якусь незвичайну метушню на помості. Потім прибігли заклопотані доглядачі й звеліли гребти чим дужче. Але невольники, вдаючи своїм звичаєм як найбільше напруження, гребли так, що ґалера ледві посовувалась.

Згори що-хвилини збігали яничари, щось кричали незадоволено доглядачам, показуючи на невольників. Доглядачі підганяли тих грізними криками й ударами, а невольники, вдаючи переляканий поспіх, зачеплювались опачинами й сварились. А ґалера ледві посовувалась.

Раптом десь у далечині розітнувся гарматний стріл, за ним другий, третій. На помості счинилася ще більша метушня. Над самими головами невольників розітнулися також стріли. Невольники зрозуміли все: йшов морський бій.

І от, навіть не зговорившись, вони вирішили одночасно: спинити ґалеру! Як це сталося, Микола не розумів і сам. Він, як і инші невольники, мав одну лише думку: потопити ненависних бусурменів, потопити хоч би й ціною власного життя!

І ось невольники повернули зненацька опачини, гребучи в противну сторону. Горішні опачини зчепилися з нижніми, ґалера повернулася на місці й . . . спинилась. Побачивши бунт, перелякані доглядачі мерщій кинулися на гору.

Тим часом вороже судно мабуть швидко наближалося, бо незабаром Микола почув навіть стрілянину з мушкетів. Видима річ, ґалеру брали на абордаж.[4]

І тут раптом заблис у Миколи вогник надії: а що як це християне? Що як вони визволять нас із неволі? І так захотілося жити, Боже, як захотілося! І він сидів тремтячи від трівожно-радісного сподівання.

А на горі з обох боків безупинно гримали ґармати, виразніще вчувалася стрілянина з мушкетів.

Зненацька, з голими шаблями в руках, збігли з гори приведені доглядачами яничари. Кинулися на невольників, і на вказівки доглядачів, почали стинати голови.

Рванувся Микола й лише зі стогоном упав на своє місце. Хтів умерти з незаплющеними очима як козак — і не міг: од безсилля й виснаження потемніло в очах. Чув мов крізь сон, як рубали живе тіло, чув хряскіт костей та хрипи конання... А коли вже прочумався, доглядачі виносили порубаних: їх було більш як половина всіх невольників. Микола був увесь закрівавлений: його двох сусід порубано.

Мушкетна стрілянина стихла. Вряди-годи з обох боків гримали ще ґармати, але чим-раз тихіще. Ґалєра віддалялась од ворога: вона пливла. Микола виразно чув дзюркотіння води, а на помості — радісні вигуки бусурменів.

І тут він зрозумів усе. Туркам допоміг вітер: вони пливли напнувши вітрила.

* * *

Що до недобитків-бунтарів, а серед них і Миколи, Турки закували їх у потрійні кайдани й укинули на саме дно ґалери, замкнувши лядою. Там перебували вони в цілковитій темряві, у смороді, серед щурів, без їжі та води.

Аби заморили голодом, це був би ще, на Миколину думку, найкращий вихід.

„А може виймуть очі бусурмени або скалічать та й зроблять за евнуха[54], — міркував він. І важкі думи сушили серце.

Не весело було й иншим невольникам. Проте ніхто не скаржився, ніхто не нарікав на долю. У всіх була німа покора Найвищому Володареві та розуміння необхідности цих мук для Вітчини.

І одно тільки смутило і Миколу, й других: чи матимуть вони сили винести останні муки? Чи не зроблять сорому Запорожжю

стогоном або иншим проявом слабости? — Бо виснажені були козацькі тіла й підупали лицарські сили.

Скільки часу пробували отак невольники — чи день, чи два, чи кілька — ніхто не знав, бо не проходило до них ані промінчика світла. Усі вже так охляли, що не могли навіть сидіти й лежали нерухомо.

Один молодий козак почув наближення смерти; а що не було пан-отця, козацьким звичаєм сповідав свої гріхи перед товариством. З сльозами прохав, як допоможе кому Бог вернутися на Вкраїну, щоб передав останній привіт його зарученій та старій неньці. Потім затих і вмер іще за життя положений у цю пливучу домовину.

Отож зісталося тепер невольників двадцять два та один труп.

Нарешті, одного дня, забряжчав замок, піднялася ляда й невольників почали виводити на гору. Де-які не могли вже йти: тих піддержували товариші, умовляючи не робити сорому товариству. Бо ніхто не знав куди їх ведуть — може на муки — і хотілося показати ворогові в останне, як уміра Українець.

А коли вивели на поміст, невольники спяніли від повітря й посліпли од сонця. Іх як сліпців позводили з корабля й повели кудись. А вони йшли хитаючись, спотикаючись, піддержуючи одно одне.

Вели певне до якогось міста, бо чутно було галас юрби чим ближче, тим голосніщий. А коли прибули на місто, Микола й инші невольники могли вже де-що бачити. З будови домів та по високих мінаретах одразу помітили, що це якесь велике музульманське місто.

Ще кілька хвилин і невольників пригнали на широкий, людний майдан. Глянувши на нього, Микола одразу впізнав що то: це був невольничий ринок.

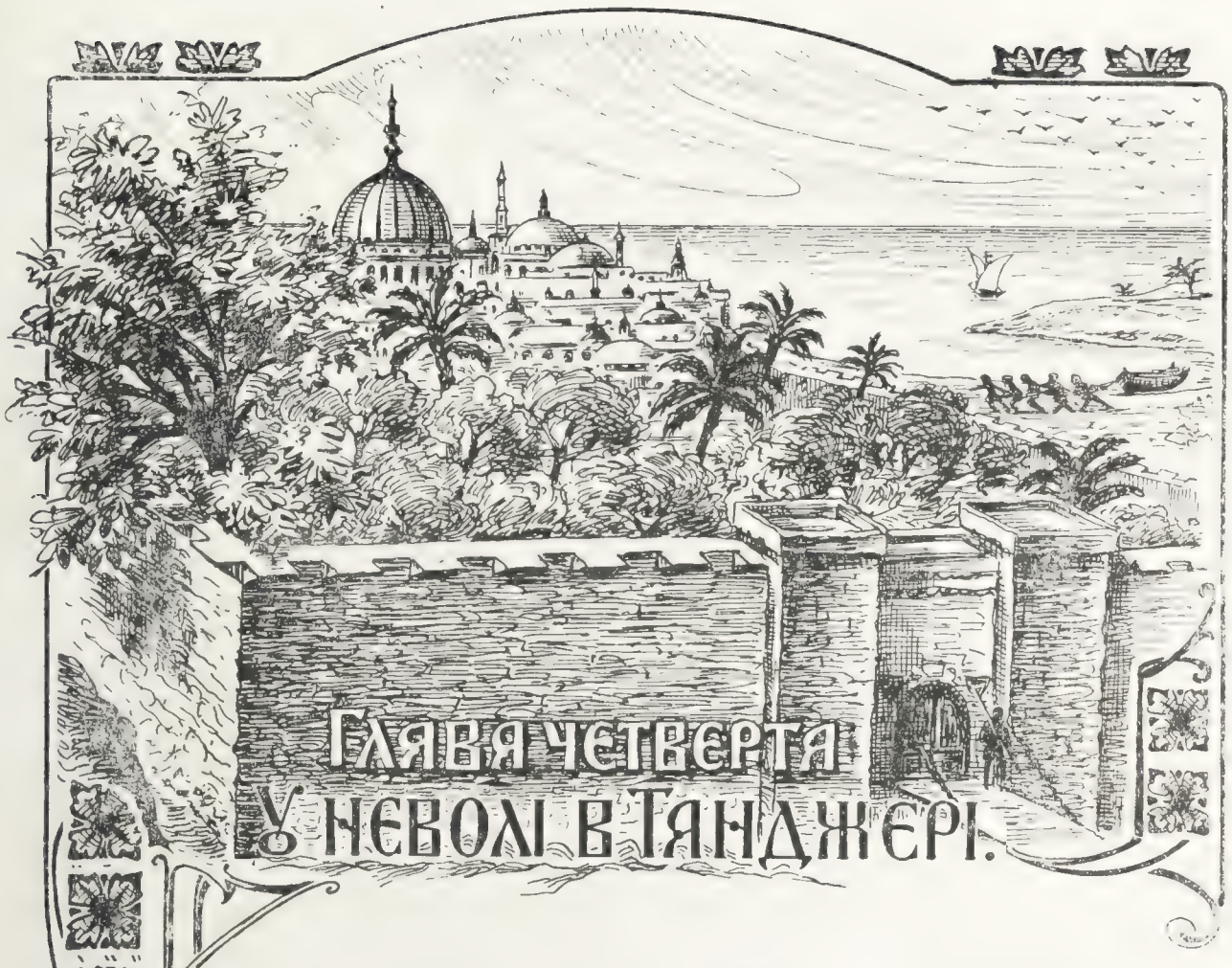

Глява четверта
У неволі в Тянджері.

У неволі в будівничого. Рани на ногах. Новий господарь. Праця коло ручних жорен. Знайомство з анґлійським матросом. Розмова з Дау ель-Бакані. Зміна становища. Збудування вітряка. Прихильність господаря. Думки про втечу.

Сливе півроку пробував уже Микола в неволі у Танджері. Правда, не на ґалері без світу Божого, проте неволя була також не легка. До того ж за всей цей час ні разу не стрічав він земляків.

Серед невольників були Ґенуенці, Венеційці, Ґреки, Волохи, Французи, Москвини, Мурини[1] та Анґлійці. Але ні одної рідної людини, жадного слова по вкраїнському. І ця самотність дуже болючою була для Миколи. Скільки пережив він за останні часи!

На невольничім ринку господарь ґалери продав Миколу одному будівничому, що жив у мароканськім порту Танджері. І Микола вкупі з иншими невольниками, скутими по четверо в ряд, тягнув узберіж кораблі й гончаки[2] навантажені камінням та иншими бу-

дівельними материялами. Потім вони їх вивантажували, знемагаючи від тяжкої праці. Сонце пекло немилосердно. Рани од ударів ятрилися від поту та спеки. Люті африканські мухи й ґедзі впивалися їм у закрівавлене тіло, а воно гноїлося й кишіло червою мов живе стерво. А спека задурювала. Море горіло мов розтоплений металь і боляче було на нього глянути. Переводив Микола погляд на місто: воно лежало все біле, пишно розкинувшись на зелених горбах; стрімко взносилися струнки мінарети, біліли серед гаїв пишно-оздоблені вілі[3]. Там журкотіли водограї, там була прохолода.

А тут невольники, особливо Европейці, один по другім мертвими падали від соняшного удару. Та байдужно дивилося на це місто затінене пальмами, безжурно віддаючись пестощам сонця. Тиша стояла навкруги: лиш учувалося важке сопіння хворих невольничих грудей.

Инколи зі збанками на головах, із заслонами[4] на лиці, збігали до джерела струнки арабські жінки. І кілька хвилин лунали тоді в повітрі безжурні голоси, привабливо дзвенів жіночий сміх. А Микола гинув од спраги, спеки й утоми, проклинаючи це музульманське місто.

... І вночі не було відпочинку. Невольників замикали в вирубаний у скелі льох, брудний та вохкий, де вони задихались од смороду.

... Скільки часу минуло отак, Микола не уявляв собі. Та одного дня, вивантажуючи з гончака каміння, він поскобзнувся й тяжко поранив ноги. А що доглядачі не звикли лікувати невольників, рани ніяк не загоювалися й Микола не міг працювати.

Отож, щоб збутися слабого, Миколу продали втретє. Цього разу купив його один дуже багатий Араб, колишній ґубернатор Танджеру, Дау ель-Бакані. Після ґалери та тягання вантажу робота в нового господаря здалася Миколі дуже легкою. Під накриттям од спеки, прикуті довгими ланцюгами до муру, сиділи двадцять два невольники й ручними жорнами мололи збіжжя. Годували в Дау ель-Бакані також краще та й доглядачі були здається не такі люті. Отож Микола відпочив трохи й по де-якім часі загоїлись йому рани.

Маючи більше вільного часу, почав він знайомитися з сусідами, але единим Европейцем був серед них анґлійський матрос

Джемс Бровн. Отож із оцим Анґлійцем вів Микола часті розмови й вони вчились одно в одного мови.

По де-якім часі Джемс Бровн умів уже трохи по вкраїнському, а Микола, що вже не раз за ці півроку стрічався з Анґлійцями, сливе вільно почав говорити по анґлійському. І яка ж це радість була для обох слухати й говорити рідною мовою! До того ж у Джемса Бровна збереглось якось Святе Письмо, з яким побожний матрос ніколи не розлучався.

І от, коли він навчив Миколу ще й читати по анґлійському, вони разом читали Святе Письмо. Це траплялося звичайно ввечері після роботи. Друзі присовувались одно до другого, оскільки дозволяли ланцюги, схиляючи голову над Святою Книгою. І вони почували тоді всім серцем невриме заступництво Найвищого Судії, що віддав їх у неволю як Іосифа й вірили щиросердно, що надійде час і Він визволить їх як і Іосифа з оцеї муки.

Отак проминуло цілих два місяці. Одного дня, оглядаючи своє господарство, Дау ель-Бакані зайшов і до невольників. Побачивши двох Європейців, він спитав їх звідки й хто вони. Микола, що вмів уже трохи по арабському, відповів йому, хто був він та його товариш.

Почувши що Микола з України, господарь ним дуже зацікавився й почав роспитувати де-що, бо не раз мабуть чував од Турків про Українців. Але Миколі важко було говорити по арабському. Помітивши це, Дау ель-Бакані, що був дуже освіченою людиною, спитав Миколу, яких мов він іще вміє.

— „З чужих мов я найкраще володію латинською“, відказав Микола.

— „Латинською?“ здивовано запитав по латинському[5] Дау ель-Бакані. — Деж ти її навчився?“

Тоді Микола оповів йому, латинською ж таки мовою, хто він і де вчився, як пішов на Запорожжя і як дістався до неволі.

Дау ель-Бакані вислухав оце з очевидним зацікавленням. — „Сміливий і лицарський народ ви, Українці!“ сказав він на відході. — „Не раз чував я про вашу відвагу. Самого Володаря вірних[6] (хай Аллах продовжить йому віку!) гризе журба, що має таких завзятих сусідів, а перед ним, козаче, тремтить уся Европа“.

Оця розмова несподівано для Миколи змінила все його дальше

життя. Незабаром його розкували, одягнули й оселили в палаці. Дау ель-Бакані давно вже шукав для свого сина, десятилітнього хлопчика, вчителя латинської мови. Отож він звелів Миколі вчити цеї мови хлопчика, суворо заборонивши ухилятися від свого предмету, особливо ж зводити річ на реліґійні теми. А для догляду за Миколою приставлений був один старий слуга-Араб.

Хлопчина вдався дуже слухняний та працьовитий, то й наука йшла успішно. Отож батько був дуже задоволений з Миколи. Він не раз сам приходив на лекції, а иноді кликав до себе Миколу, щоб дати йому де-які вказівки що до науки. Але по де-якім часі Дау ель-Бакані почав кликати Миколу просто на розмову або на пораду, бо почав шанувати його за розум, досвід, освіту та лицарську гідність. Микола бачив оцю прихильність господаря й усе міркував якби поліпшити становище свого приятеля Джемса.

Одного разу, в розмові з Дау ель-Бакані, він оповів як мелють збіжжя на Вкраїні й як там вітер або вода працюють краще й скоріще ніж сотні невольників. Дау ель-Бакані дуже зацікавився й запропонував Миколі збудувати млина. Микола цього тільки й хтів. З дозволу господаря він вибрав собі зпоміж невольників майстрів, але в першу чергу увільнив Джемса Бровна. Матрос був не поганий тесля, та й Микола як справжній Запорожець умів теслярства.

Отож вони й заходилися ставити вітряка. Але хоч якою легкою й простою здається ця справа, проте брак відповідного знаряддя, а особливо незнайома робота, справляли чимало труднощів.

І Микола й матрос цілими днями иноді додумувалися, як пририхтувати пальці до трибів, або як зробити, щоб із коритця під кошем, при кожнім повороті жорна, сипалося під нього збіжжя.

Траплялося, що якась дрібниця надовго спиняла роботу. Т'алеж для Миколи збудування вітряка було тепер справою чести. І він його таки збудував!

Може у вітрякові й не все було зроблено майстерньо, а борошно навряд чи вже було першорядної якости, але ж молоти можна було. Щож до танджерців, у тім числі навіть і Дау ель-Бакані, — цей вітряк був для них архитвором[7] млинарської техніки.

Відтоді ще більше почав шанувати Миколу господарь, а Джемса Бровна настановив за головного мельника.

...''цей вітряк був для них архитвором млинарської техніки''...

Тепер Микола був сливе вільний. Він добре вже говорив по арабському. У пристойнім убранню це був гарний, ставний юнак з інтеліґентним, завжди трохи зажуреним обличчям. І в виразі лиця мав він щось таке, що мимохіть притягало кожного: в нім була якась внутрішня сила, міць зтримана надлюдським зусиллям. Обичайний та здержливий він ніколи не виявляв невольничого пригноблення. Навпаки, почуття саможертви було для невольника джерелом самоповаги, що незримою авреолею[8] оточувала його постать. У рухах і в поведенції виглядав він немов здетронізований[9] король. І ця незламна сила викликала повагу навіть у гнобителів. Не диво, що Дау ель-Бакані почав закликати до себе Миколу не тільки для розмов на самоті, але й при гостях, особливо ж коли до нього приходили вчені мулли, каді[10] та инші. І тут розмовляли про фільозофію[11], а найбільше на реліґійні теми.

Трохи згодом, господарь здавалося так полюбив Миколу, що не міг уже без нього обійтися й почав брати з собою їдучи в гостину до вельможних, здебільшого вчених, знайомих.

Отож жилося б Миколі не погано, коли б не туга за рідним краєм. Вона мов звірь вгризалася в душу й тоді гнітив його пишний палац, задихався він серед чудових похощів тропічного саду. І часто радився Микола з Джемсом Бровном про втечу. Але ж хоч і був здається вільним, почував проте, що всюди за ним непомітно мов тіні стежать доглядачі. І не раз здавалась йому тоді нечуваним лицеміррям та витонченим катуванням бусурменська, прихильність.

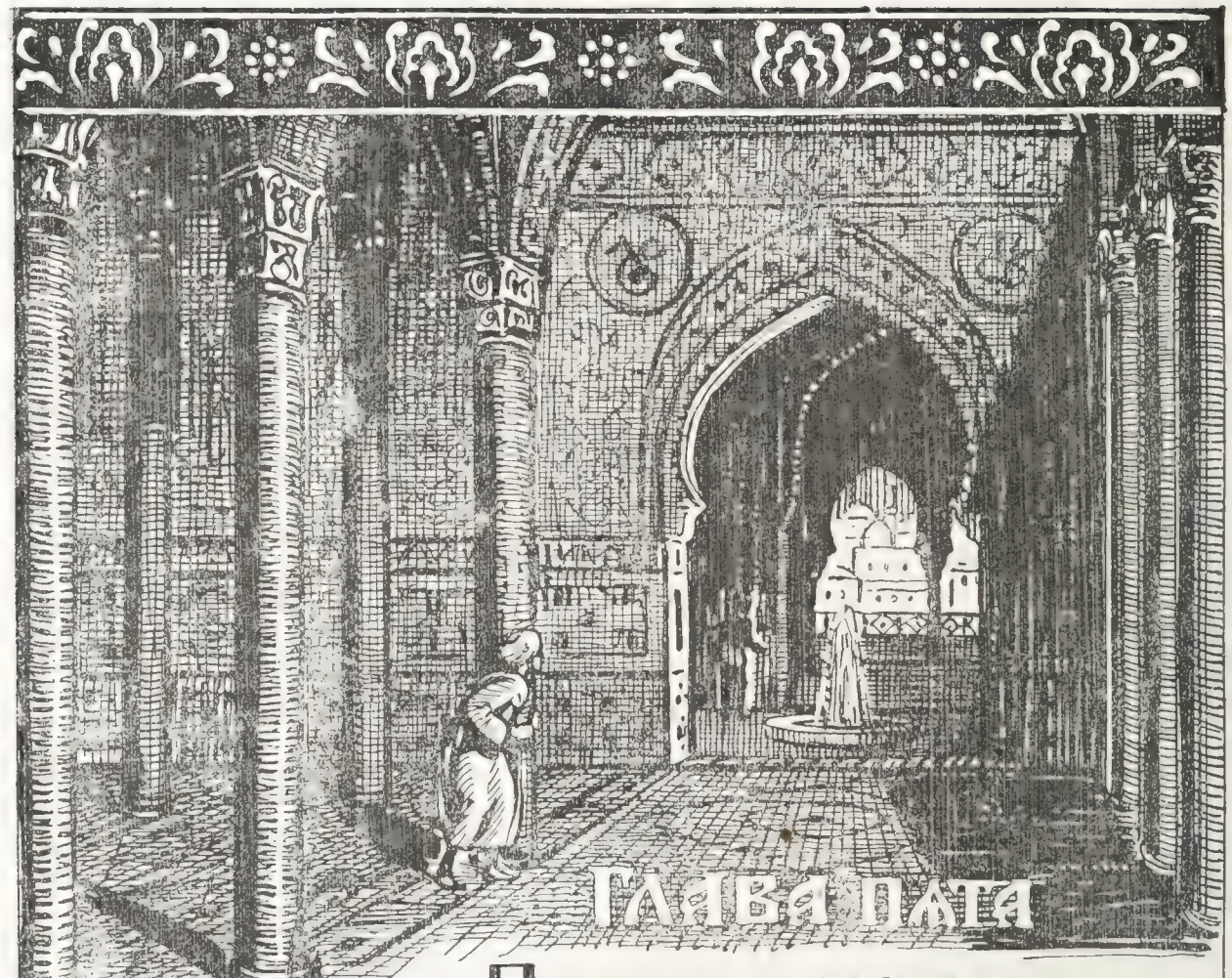

Глава перша

Втеча з неволі.

Цат ес-Салямі. Диявольська спокуса. — „Краще смерть, ніж зрада!“ З ворогом Вітчини всі засоби боротьби дозволені. Приготування до втечі. Крізь палац уночі. На мотузку в повітрі. Назустріч долі.

Одного дня, Дау ель-Бакані покликав до себе Миколу й звелів наглядати за будуванням вітряка в своєї родички-удови пані Цат ес-Салямі. Миколі це вже була не первина, бо околишнє панство слідом за Дау ель-Бакані почало й собі ставити вітряки. Отже, в супроводі невольників зараз же виїхав він на присланім ослі й за годину був коло оселі пані Цат ес-Салямі. Тут Миколу

повели довгими алеями пишного саду. По сходах із рожевого мармуру, які провадили до величавого передсінка, увійшов він до палацу.

Навіть у Дау ель-Бакані не бачив Микола нічого подібного!

Проминув кілька пишно оздоблених заль: де-які з них були без стель і по середині мармурової долівки до басенів, облямованих трояндовими кущами та квітами, з мельодійним журкотом спадала кришталева вода. Иноді починалися цілі ґалерії[1] з високим мов у церковних банях склепінням, опертим на майстерньо різблені мармурові колюмни. Усюди вилискував мармур, журкотіли водограї. У повітрі розносилися пахощі й Микола не знав, що запашніще: чи оті пишні квіти, чи аромати, що блакітним димом розходилися з срібно-перлямутрових[2] курильниць.

І оця незнана пишнота, і барвиста мінливість фарб, і солодкий журкіт води спянили вразливу душу юнака. Милуючи красою, йшов як уві сні. Раптом відчув на своєму плечі дотик провідника й спинився: невольник зник уже провівши його до пані.

Вона сиділа просто перед Миколою на шовковій канапі. І крізь тонку заслону побачив Микола, що пані ще молода й незвичайно вродлива. А очі їй були такі промінясті й такі сумовиті! — Немов журба якась застигла в них, промінюючи безупинно тужливим зором.

— „Вітаю тебе, чужинче! Ти втомився: сядь і спочинь!“ промовила вона стиха.

І її мельодійний голос якось журливо забренів серед оцеї пишноти. Невимовне почуття охопило Миколу й чомусь так шкода стало журно-привітної красуні.

„Я чужинець і невольник, світла пані. В цій землі мене так не вітали ще навіть звичайні люде....“ — з тихим докором одповів Микола — „а тут така пишнота.... Може Ви сама королева? Ні, я не знаю, що Вам одповісти!“.... І він сам здивувався своїй несміливости: здається не хвилювався ще так перед самим кошовим.

Вона всміхнулася ледві помітно, але не сумовитими очима, лиш устами.

— „Не нарікай на мене: я сама тут чужинка.... Сядь же та роскажи мені, звідки ти?“ І таке ніжно-жіноче співчуття бреніло в її голосі, що Микола й не стямився як сів і почав говорити.

Він оповідав про свою науку, про батьків, про Запорожжя, про бої, про полон, а найбільше про Вкраїну та її муки. І тут голос йому тремтів од хвилювання. Пані була здається також зворушена: на очах їй світилися сльози. Раптом вона підняла з лиця заслону й Микола побачив шляхетно-звабливе жіноче обличчя.

І од цієї нової ласки[3], яку зробила йому незнайома пані, глибока вдячність і якесь нове, ще незнане почуття ввійшло в серце Миколі. А вона обійнявши руками коліна, тужно схилила голову мов зівяла квітка й так і застигла в німій тузі.

І Микола мовчазно й непорушно сидів коло неї, не сміючи перебити цю тишу з пошани до невідомого йому горя. Боже, чого б не віддав він, щоб тільки розважити цю зажурену красуню! Здається життя б не пошкодував за усміх на вирізбленому немов із білого мармору личку.

— „Не дивуйся, лицарю!“ промовила нарешті Цат ес-Салямі, опанувавши себе. „Усі мої кревні далеко-далеко звідси. Ти нагадав їх мені своїм оповіданням!“

Потім згадавши зненацька обовязки господині, звеліла вона невольницям принести солодощів та прохолод, приймаючи Миколу не яко невольника, але як дорогого гостя. І отак, наглядаючи за роботою, не раз бував Микола в Цат ес-Салямі. Завжди вона його стрічала не яко невольника, але як близького, щирого друга.

Одного дня, саме вернув Микола з роботи, як його покликав до себе господарь. З виразу обличчя помітив Микола, що Дау ель-Бакані має йому сказати щось дуже важливе.

— „Друже!“ урочисто почав господарь, узявши Миколу за руку. „Ти бачиш мою прихильність і знаеш, що я зробив для тебе. Ти був у кайданах, і я розкував тебе; був невольником, а став моїм другом! Скажи ж мені тепер, чи подобаеться тобі Цат ес-Салямі?“

Багато вже чув і бачив Микола на своему віку, але ж од цієї мови оторопів, не знаючи що відповісти.

— „Слухай же мене уважно!“ продовжував Дау ель-Бакані. „Багато й не останніх юнаків домагалося Цат ес-Салямі, але тільки ти зворушив їй серце. Аллах послав тобі долю. Бери її за жінку й будь щасливий!“

— „Її за жінку?“ ледві вимовив Микола, — „але ж я невольник, а вона вельможна пані!“

„Я даю тобі волю!“ дивлячись йому просто в вічі, промовив Дау ель-Бакані.

— „Я християнин, а вона музульманка!“ твердо додав тоді Микола.

„Християнин?“ згірдно повторив господарь, пронизуючи його очима, „що ж? — перейдеш на музульманство!“

Лише тепер зрозумів Микола як слід значіння слів господаря Мов опечений одскочив од бусурмена. Увесь зблід на лиці.

— „Зрадити віру батьків! Продати за роскоші свій народ! Ні, краще смерть! — В нашім роду не було відступників!“

Він задихався. Очі горіли ненавистю. Страшний і прекрасний був у гніві козак! Раптом Микола згадав своє становище й неймовірним зусиллям волі опанував себе, але помітив, як зловісний вогонь блиснув в очах у господаря. Проте це була лиш одна мить: Дау ель-Бакані стримав себе також, продовжуючи далі:

— „Слухай же!“ і в голосі бусурмена бреніла тепер незламна воля, „ти забув, хто ти. Не завжди живеться добре невольникові: сьогодня в ласці, а завтра на ґалері, сьогодня здоровий юнак, а завтра каліка-евнух[4]. І втікати йому нікуди: лише замах на втечу і виймають очі! Слухай же уважно!“ говорив Дау ель-Бакані далі, — „раз на віку трапляється щастя! Подумай, я даю тобі на це один день!“

Слухаючи ці погрози, відчував Микола, як німіє йому від жаху тіло, а несамовита лють охоплює всю істоту. Не смерти боявсь, але каліцтва. Бо ж нема справді нічого страшніщого, а надто для юнака, як бути скаліченим нелюдським способом. І хотілось йому схопити цього ката за горлянку й задавити мов скаженого собаку.

— „Так от яка ласка ворога! Ні, ні!“ з ненавистю думав Микола, „він лютіщий від доглядачів на ґалері!“

І тут зрозумів він раптом, що з цими катами всі засоби боротьби дозволені, що це не люде, але звірюки. Отакі думки мов блискавки пролетіли в його розпаленій голові. І Микола вирішив: уперше в життю стримати себе, обдурити ворога й спробувати щастя в утечі.

— „Так, пане!“ промовив він покірно, немов схаменувшись. „Я забув, що я невольник. Але ти розумієш сам, як тяжко зректися того, чого нас змалечку навчили.“

Ця вдавана покора відразу вплинула на Дау ель-Бакані й він уже значно лагідніщим голосом почав переконувати Миколу. Він говорив Миколі, що ж однак ніколи вже йому не вернутися на Вкраїну. Отож треба вибрати: або неволя, або роскоші.

Та яка користь буде для вітчини, коли він десь конатиме на ґалері? Хто знатиме про це? — А тут житиме в багацтві, матиме за дружину одну з найвродливіших жінок Сходу. З його розумом, освітою та бойовим досвідом і у війську, й на цивільній службі можна зайняти високу посаду. І яка шкода буде від цього Вкраїні? Адже ж Мароко далеко від України й ніколи з нею не воюватиметься!

Микола вдавав, що він визнає Дау ель-Бакані рацію й прохав лише збільшити час, уже навіть не на обмірковування, але на те, щоб звикнути до несподіваного щастя. Господарь охоче тепер згодився пождати й не настоюючи навіть на призначенню певного речинця, відпустив Миколу.

З важкими думами, але з твердою постановою вийшов Микола. Перед ним зійшлося три шляхи: побусурменення, неволя й утеча. І він зробив уже вибір. Знав, що чекає його при невдачі, але ж не мав иншого виходу. Почав обмірковувати плян утечі.

Незвичайно тяжка була ця справа, навіть коли б пощастило викрастися з палацу. Увесь палац, сад і подвірря — це була справжня твердиня, оточена стрімким муром шість метрів[5] заввишки та глибоким ровом коло чотирьох метрів завширшки. Отож, коли б навіть утікачеві пощастило спуститися на мотузку з муру, опинився б у рові, вилізти звідки було неможливо. Біля брами ж та звідного мосту[6] постійно вартувала сторожа.

Але Микола знав також, що в саду біля муру росло високе крислате дерево, міцне гілля якого звисало понад муром майже над серединою рову. Отже Микола гадав, що коли б він зачепив линву за найгрубшу гиляку й спустився вниз, опинився б іще на яких два метри від берега. Проте він розміркував, що коли б линва була міцна, а гиляка не зламалася, можна було б тоді розгойдавшись

у повітрі, доторкнутися до муру й одштовхнувшись сильно, опинитися на березі.

Плян утечі був занадто сміливий і ризикований, але єдиний. Уся справа тепер була в тім, щоб здобути відповідну линву й викрастися вночі з палацу. Повідомивши при першій змозі Джемса Бровна про свою постанову, Микола оповів йому плян утечі, запропонувавши втікати разом.

Джемс Бровн охоче згодився й вони почали готуватися до втечі. Джемсові, яко мельникові, протягом двох день удалося без жадних підозрінь здобути кілька міцних мотузків. Звязавши їх до купи, матрос міг мати міцну, потрібної довжини линву. Замісць зброї він жеж таки здобув два довгих, гострих долота з млинарського знаряддя й напередодні втечі передав одно непомітно Миколі, а той переніс його під одежею до своєї кімнати.

Увесь цей час Микола вдавав при зустрічах із господарем цілковите задоволення своєю долею. Проте кожного разу боявся, що не витримає цеї гри й зрадить себе якимсь нерозважним словом чи рухом.

* * *

Надійшла нарешті ніч утечі. Ніколи ще мабуть так не хвилювався Микола, як того часу. Здавалося, що серце йому розірветься, заки діжде призначеної години. Кілька разів починав уже Микола думати, що пропустив умовлений час і поривався відчинити двері. Проте страшним зусиллям волі здержувався. У голові гупало мов гнали міліони волів.

Раптом заспівав півень. Одним скоком Микола був коло дверей. „А що, як скрипнуть?“ блиснула думка. Рішучим рухом підняв проте клямку й одразу відчинив двері. Вийшовши безшумно зачинив їх за собою.

Навкруги панувала тиша й півтемрява. Схилившись біля одвірка, з шаблею в руках, спав чорний невольник. Микола застиг на вшпиньках. Один підозрілий рух, лише нерівномірний віддих — і він кинувся б на вартового й задавив би на місці.

Та невольник спав твердим сном. Мов тінь прокрався повз нього Микола. Пробіравсь через пишно-оздоблені залі. Мякий пів-

світ йшов з підвішених де-не-де кришталевих лямпад. Ніжнопахучий дим розходився з срібних курильниць. Дивовижні арабески[7] на примхливих мавpійських склепіннях та луках приковували погляд. Подекуди таємно вилискували на чорному мармурі старовинні темно-золотаві арабські письмена.

Дійшов нарешті до темного передсінка. Мов неясні тіні взносилися колюмни. По середині журкотів водограй. Слабий світ мерехтів у далечині: то були двері балкону.Під захистом колюмн почав туди прокрадатися Микола.

І вже був на середині передсінка. Раптом напружений слух уловив ледві чутну ходу: хтось ішов сюди. Сховавсь за колюмну. Увесь напружився мов тиґр до скоку. Задержував віддих. В руці стреміло вістря долота. Назустріч ішов невольник. Нічого не помітивши, пройшов повз Миколу. Хода затихла. Ще не встиг Микола рушити, як знову почулася хода. Поуз втікача пройшов невольник, що вартував біля дверей.

Іще кілька хвилин напруженого чекання. Все стихло. Мов тінь прокрався на балькон і по гіллю дерева миттю опинивсь на землі. В саду панувала тиша. Нечутною ходою, ступаючи по теплій росяній траві, дійшов до водограю. Якась тінь вийшла зза дерева: це був Джемс Бровн.

— „Линва є“, прошепотів ледві чутно. І обоє почали прокрадатися до муру.

По крислатому дереву вилізли на мур. Матрос обвязав Миколу одним кінцем линви за пояс, зачепивши другий за гиляку й почав спускати. Саме зайшов місяць і Микола ледві бачив на кілька ступнів навколо. Здавалося був уже над самим ровом.

— „Годі!“ гукнув стиха Джемсові. Той завязав угорі линву. Розгойдавшись, Микола одштовхнувсь од мура й долетів до берега. Але був занадто високо й черкнувши об беріг ногами, знову перелетів через рів, гепнувшись з розгону об мур. Тільки Миколина сила волі та будова тіла могли витримати такий удар.

— „Нижче!“ гукнув удруге матросові. Той спустив його нижче.

Коли линва перестала гойдатися, частина Миколиного тіла вище пахов була над ровом, решта в рові.

Знову почав розгойдуватися. Це була найстрашніша хвилина! —

Коли б линва або гиляка не витримали, смерть була неминуча: з розгону настромився б на забиті в дні рова палі. Але цього разу линва почала закручуватися й долітав усе до муру спиною. Нарешті Миколі пощастило: одштовхнувшись од муру, долетів до берега й з усієї сили за нього вхопився. Джемс відчув, що линва спинилась, одвязав її й почав злегка попускати. Микола виліз на беріг. Кілька хвилин спочивав: боліло все тіло. Далі зачепивши кінець линви за якогось корча, дав гасло Джемсові спускатися. Матрос миттю опинився біля Миколи.

Уже співали другі півні, а береговий вітер проганяв із моря туман, коли наші втікачі прямували до затоки. Йшли більш як годину. Почало сіріти й острах узяв втікачів, що рибалки їх попередять і, позабіравши байдаки, почнуть відпливати на ловлю. Не йшли, а просто бігли до берега. І вже чутно було шум пробудження міста, коли підходили до затоки.

Край берега стояло кілька байдаків із сітями та иншим рибальським знаряддям з вечора приготовлені до плавби. Зіпхнути найближчого з них на воду, напнути вітрило й одпливти — це була для втікачів справа кількох хвилин. Микола сів коло стерна, матрос — біля вітрила й легенький байдак, мов білокрилий птах, полетів прорізуючи хвилі.

А місто прокидалося: зявилися на вулицях погоничі ослів, зі збанками на головах що-хвилини збігали за водою танджерські дівчата, рибалки навантажені сітями прямували до берега. Та наші втікачі випливли вже з затоки на повне море. Неволя зісталася позаду, перед ними пінились хвилі, а там у далечині, неясна мов обрій моря, чекала їх незнана будуччина.

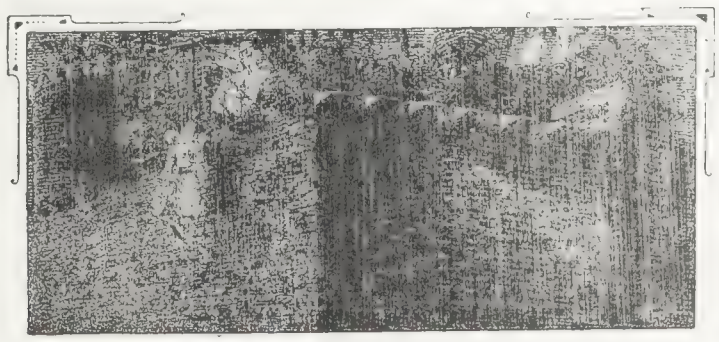

Глава шостя. Розбиття корабля та українська лицарськість.

Байдаком через океан. Без їжі та води. Порятунок. Хуртовина. Гураґан. Підводна скеля. На березі.

Чотирі дні й чотирі ночі пливли вже наші втікачі. За всей оцей час тричі тільки припливали до бэрега, щоб набрати питної води. Але й це робили вночі: боялися попасти до рук переслідувачів. І тому, хоч і потерпаючи від голоду, держалися завжди далеко від берега, пливучи до того не на північ — до Ґібральтарської протоки, але на південь — уздовж західнього побережжя Африки. Микола й Джемс Бровн думали цим способом уникнути зустрічи з бусурменськими кораблями, а також затуманити переслідувачів, які безперечно вирішать, що втікачі прямують до Европи. Разом із тим матрос міркував, що їм пощастить дістатися до гирл річок Ґамбії або Сенеґалю[1], а там були вже анґлійські оселі.

Не легка була ця плавба. Играшкою хвиль здавався легкий байдак. І багато треба було зусиль, снаги, безсонних ночей та невсипущої праці, щоб не загинути в океані. Ішов пятий день

плавби. Пята доба також і голодування, бо годувалися тільки сирою рибою, що її вдавалось упіймати на повному морі.

Але останніми часами втікачі вже не помічали на побережжю людських осель. Отож, на шостий день увечері, вирішили підпливти до берега. Вони спинилися й переночували в гирлі невеличкої річки. Цей одпочинок був сливе безпешний, бо за втікачами вже, видима річ, не гналися, але просто таки необхідний для них, бо давно падали від виснаження.

Беріг здавався цілком відлюдним. Проте втікачі боялися зрадити свою присутність і не розпалювали вогню. Але вдосвіта зважилися розпалити багаття й у казанку, який знайшли в байдакові, вперше зварили собі юшку. Підживившись, утікачі знову віддалилися на повне море, пливучи однак усей час узберіж.

Отак цілих дванадцять день прямували вони на південь. Усе частіще й частіще траплялись їм тепер людські оселі. Иноді на березі стояли дикуни — Мурини. Вони запрошували на миґах наших утікачів наблизитись, але ж досвідчений матрос радив не звірятися на них тим більше, що в Муринів були списи та луки, а втікачі не мали жадної зброї.

Надійшов пятнадцятий день плавби.

Побережжя було вже так густо заселене, що втікачі не могли навіть одшукати відлюдного місця й відновити запасу води, а це під пекучим африканським сонцем дуже давалося в знаки. Ледві стояли на ногах. Проте терпляче переносили муки. Минуло ще кілька день. Нарешті перед утікачами встало грізне питання: або можлива неволя в дикунів, або смерть на волі від голоду й спраги. Не вагаючись вибрали останнє: далась бідолахам у знаки бусурменська неволя!

Неможливо описати ті муки, які переживали того часу Микола й Джемс Бровн. І вже не мали сил, щоб разом працювати: довелося встановити зміну. Одбувши свої години, кожен знеможений падав на дно байдака. І розпачлива думка гризла обох: чи надовго вистарчить їм сил.

Настав вісімнадцятий день плавби. Микола відбув свою чергу й непорушно лежав на дні байдака. Дивовижні марева видилися йому: бачив цілі озера солодкої, холодної води, цілі гори сокови-

тих овочів та смачної їжі. І ці видива викликали страшенну муку.

— „Корабель! Корабель!“ розітнувся зненацька несамовитий крик Джемса.

Одним скоком випростався Микола. На обрії мрів корабель.

І радощі, і страшні сумніви обгорнули тепер нещасних. Чий був оцей корабель? І чи треба їм зраджувати свою присутність?

Корабель плив просто на них. Але ж вони побачили його раніще й вирішили не виявляти себе. Отже, згорнувши вітрило, поставили байдака запорожським звичаєм навпроти сонця. Чекали поки корабель підпливе ближче й досвідчений матрос із способу його будови впізнає, чий він.

Минуло десять хвилин — десять віків! З німим запитом дивився Микола в напружені очі моряка. Раптом в зорі Джемса блиснула радість.

— „Португальский!“ скрикнув він задихаючись і мов неживий повалився на дно байдака.

Микола кинувся напинати вітрило. Кілька хвилин плив за кораблем навздогін. Несподівано корабель згорнув вітрила й спинився: видима річ чекав байдака.

За чверть години Микола був уже біля корабля. Уся кораблева залога вийшла на поміст з цікавістю дивлячись на невідомих людей в арабському убранню. Матроси спустили їм мотузяну драбину. Але навіть Микола не зміг по ній вилізти. Після першої спроби йому закрутилася голова й він упав також на дно байдака. Матроси обвязали тоді обох утікачів за пояси й таким способом витягнули на корабель.

Обидва були непритомні.

* * *

Як тільки Микола й Джемс очу́тилися, їх нагодували й почали роспитувати по португальському, по еспанському й по французькому, але вони нічогісінько не розуміли. Наприкінці Микола порозумівся з капітаном корабля по латинському. Він оповів йому всі свої пригоди та про втечу разом з Джемсом із музульманської неволі. Джемс тим часом порозумівся з одним матросом Шотляндцем.

Неможливо описати тих піклувань і тої прихильности, яку виявила кораблева залога до втікачів. дізнавшись хто вони.

Але особливо привітно ставилися всі до Миколи. І не диво: страшну, безупинну боротьбу провадили тоді всі цивілізовані народи Европи проти Музульман. Але ні хрестоносні походи, ні двохвікова кривава боротьба не зламали ісляму[1]. Здавалося він став іще могутніщим, іще грізніщим. Турецькому султанові належала сливе половина півсвіта. Турецькі війська доходили аж під Відень. Музульманські наскоки закрівавили пів Европи.

І тому слава Запорожської Січи голосно лунала по всьому світові. В очах цивілізованих европейських народів Запорожець — це був лицарь, що вів безупинну, жорстоку війну з музульманством. Тепер, коли серед кораблевої залоги був Запорожець, імя „Україна“ не сходило нікому з уст. І всі з співчуттям обговорювали, як Миколі найкраще дістатися до вітчини. Та ба! — Корабель плив до Америки.

Що до Джемса Бровна, це його зовсім не турбувало: зустрівши земляка, він охоче зайняв на кораблі вільну посаду матроса. Та не так почував себе Микола. Він тільки жив думкою про поворот на Вкраїну. Вона стояла йому завжди перед очима. Вже вільний — не почував себе цілком щасливим.

Капітан корабля обіцяв чим тільки може допомогти Миколі в його повороті до Европи. Він казав навіть, що на о. Мадейрі Микола може випадково натрапити корабель. Крім того обіцяв спинити першого стрічного корабля, упросивши капітана прийняти до себе Миколу. А коли б не трапили стрічного корабля, пропонував доїхати разом до Бразилії, звідки капітан мав незабаром вертати до Европи.

А що на поворот до України потрібні були кошти, капітан запропонував Миколі чималу суму грошей, зібраних із власної ощадности, але Микола відмовився. Тоді капітан запропонував обом утікачам продати йому байдака. Порадившись із Джемсом, Микола хтів спочатку подарувати байдака зо всім, що в нім було, капітанові. Але коли той рішуче відмовився, Микола й Джемс згодилися продати байдака.

На долю Миколи припало 418 піястрів[2]. За 80 піястрів він

зараз же купив у допомагача капітана його святкове, нове вбрання й переодягнувся.

Погода була чудова. На третій день корабель доплив до острова Мадейри. Усей оцей час жевріла в Миколи надія, що може підпливе до Мадейри, вертаючи з Америки до Европи, якийсь корабель, але даремне. Отже, по двох днях, підняли якір і корабель пустивсь у дальшу дорогу.

День по дню минали спокійно. Микола сидів цілими днями на помості: перед його очима простягався безмірний океан, а вгорі ясна блакить неба. І він линув думками далéко-далеко на свою рідну Вкраїну . . .

На шостий день після виїзду з Мадейри, над вечір, затягнулося небо чорними хмарами. Вітер, що колихав досі лагідно корабель, почав кидати ним що-раз сильніще. Хвилі товпилися й знімалися що-раз вище вгору. Сполохані птахи з кигитом літали над розбурханими хвилями.

Микола знав що заноситься на хуртовину. Він її не лякався: козак звик до бурі. Та все таки неспокій якийсь вкрався в душу. Йому хотілося погідного неба, йому хотілось як найшвидче дістатися до Бразилії, звідти до Европи, а там уже далі, дасть Біг, і на Вкраїну.

Раптом небо прорізала блискавка одна, друга, третя. Угорі здалека почувся страшний гуркіт. Сколихнулися хвилі, підняли на своїх хребтах корабель мов порошинку й жбурнули ним у прірву . . .

Минула ніч страшна, пекельна ніч. Ранком хуртовина ніби вщухла, та не надовго. Коло полудня знову зірвався вітер, іще дужчий як учора. Небо знову вкрилося чорними, грізними хмарами. Розбурхані хвилі кидали кораблем і несли його ніхто вже не знав куди. Минав день по дню один грізніщий за другий. Люде звикли трохи, сиділи притулившись до стіни й шепотіли молитви. Вони віддали себе в опіку Всевишньому й ждали від нього порятунку.

Шість днів лютував гураґан і тільки сьомого дня вранці почав стихати. Вітер скаженів іще, та корабель плив уже спокійніще. Микола не міг довше втерпіти й вибіг на поміст. Ноги затремтіли в нього.

— „Рятунок! Земля!“ Крикнув він і чув, як сльози радости тиснуться йому до очей. Усі кинулися за Миколою. Далеко перед ними чорніла смуга землі. Один могутній крик радости залунав на кораблі, та цеї ж хвилини корабель струснувся, затріщав і став на місті. Усі попадали Настала тиша — смертельна, страшна тиша. Навкруги ревіли спінені хвилі й почали вдиратися що-раз вище й вище.

„Підводна скеля!“ пробігло Миколі в думці. — Він чув як щось стиснуло йому серце... Смерти він не боявся: колись сам просив її в Бога. Та чому вона приходить якраз тепер, коли він вільний? Коли всміхалися йому вже береги тої країни, звідкіля міг вернутися на свою Вкраїну? — Страшний біль стискав йому груди.

Усі зрозуміли, що приходить кінець. На кораблі знову заметушилися. Хвилі вдиралися на поміст і почали обмивати ноги людей. Микола став при вході, сперся об стіну й ждав. Він чув як що-раз глибше потопа корабель, як хвилі вдираються з непереможною силою в нутро судна. Шум, крики, зойки доходили до його вух. Хтось бігав, штовхав його, падав і піднімався. Він зібрав усі сили.

„Тут гинуть люде, всі збожеволіли, а я стою мов дитина.“ — „До шалюпи!“ крикнув він кидаючись на керму.

За допомогою Джемса й кількох моряків спустив він шалюпу[3]. Юрба з криком кинулася до неї, та Микола заступив їм дорогу. — „Жінки й діти наперед!“ — гукнув він і почав пускати їх до шалюпи. За ними тільки пішли чоловіки. Шалюпа під тягарем що-раз глибше поринала в воду. На ній не було вже місця, а на помості зісталася ще купка чоловіків. Вода доходила вже їм вище кісток. Тоді вони з божевільним криком одпихнули Миколу й почали стрибати в воду Руками хапалися за шалюпу й благали їх узяти також.

На помості зістався лише Микола. Він стояв притулившись до щогли й чув як що-раз глибше потопа корабель. Та це вже було йому байдуже. Вже рішився на смерть. Тупим, закаменілим зором дивився перед себе: човен одпливав. Він зістався один і ждав смерти... Раптом здрігнувся. Страшна хвиля височенним хребтом почала насовуватися на човен та корабель.

„Кінець!“ — подумав Микола й перехрестився.

Хвиля рухнула з страшезною силою. Микола бачив, як шалюпа зникла йому з очей, бачив як велитенська стіна з шумом і грюкотом насувається тепер на нього. Вхопився за вламок щогли. Хвиля вдерлася на поміст і понесла з собою бідолаху... Наче крізь сон чув він, що його кида, бе, піднімає вгору.

На хвилину розплющив очі. Буруни лютували з скаженою силою. Миколу гнало кудись з неймовірною, фантастичною скорістю. Раптом величезний вал підняв бідолаху на гребінь і поніс у прірву: його поглинула безодня...

Скільки пробув отак Микола під водою, не тямив. Та зненацька вдарився ногами об землю — й очутився. Ухопився за камінь. Але це ще не був порятунок. Не раз набігали нові хвилі, тягнучи Миколу в безодню, проте кожного разу з меншою силою. Нарешті страшним зусиллям він кинувся наперед і досяг берега. Останніми силами вибіг угору і впав непритомний на траву...

А за півгодини могутній орґанізм Миколи переміг утому: він заснув твердим сном

Кінець першої частини

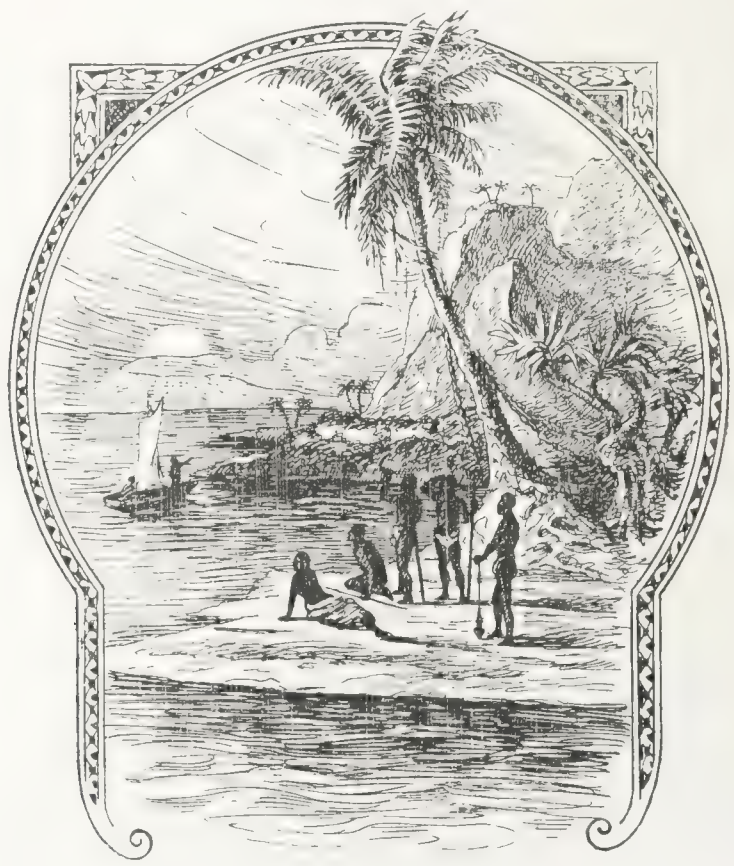

...''Не раз набігали нові хвилі, тягнучи Миколу в безодню“ ...

ЧАСТИНА ДРУГА.

НА ВІДЛЮДНІМ ОСТРОВІ.

Під редакцією

В. ЗЛОТОПОЛЬЦЯ

скомпонували

ІГОРЬ ФЕДІВ та ВАЛ. ЗЛОТОПОЛЕЦЬ.

Року Божого 1919.

У третьому році відбудування Української Держави.

Київ—Відень.

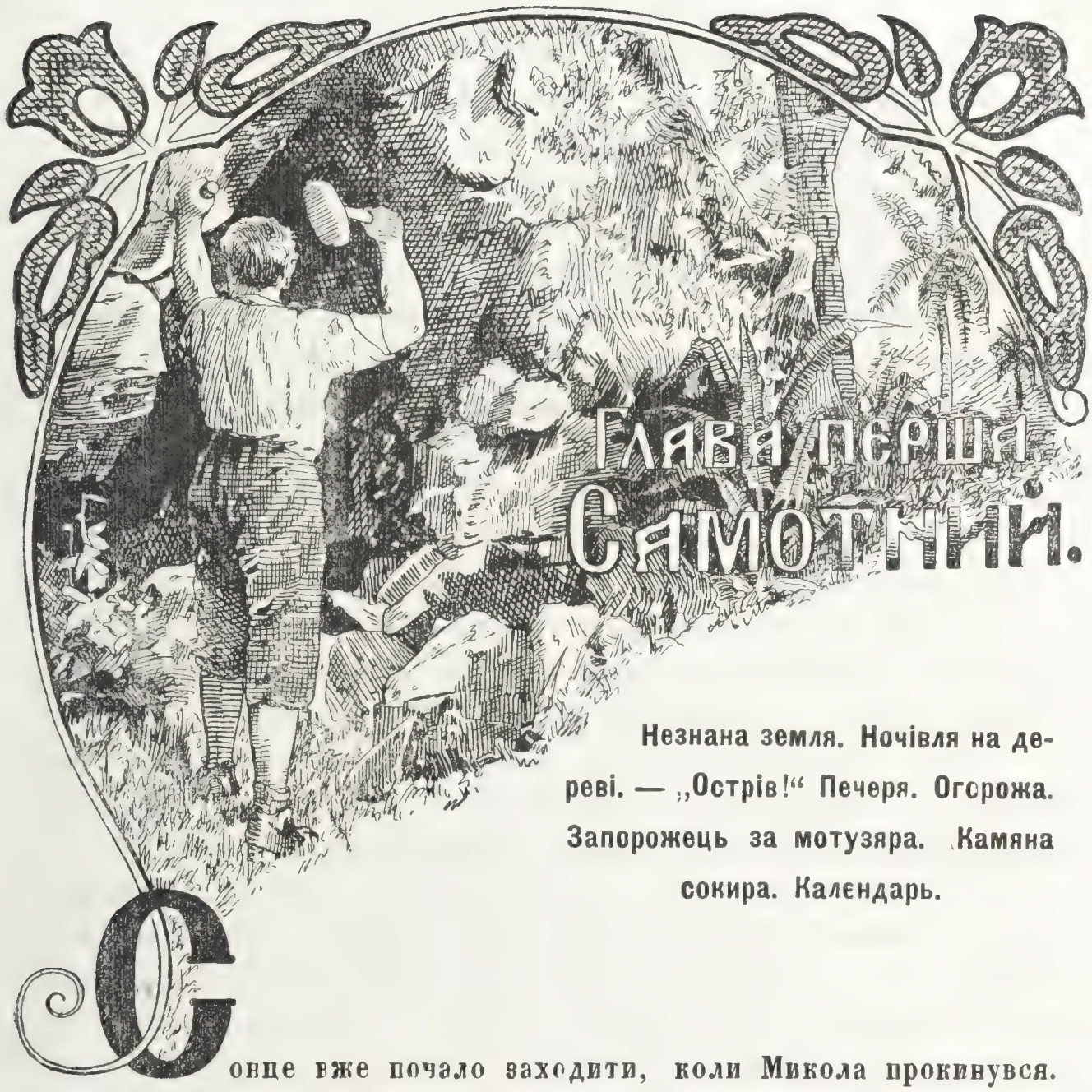

Глава перша.
Самотній.

Незнана земля. Ночівля на дереві. — „Острів!“ Печеря. Огорожа. Запорожець за мотузяра. Камяна сокира. Календарь.

Сонце вже почало заходити, коли Микола прокинувся. Першою його думкою були чарівні слова: „живий і вільний.“ Микола не знав, яка доля жде його тут у цьому далекому, чужому краю. Та щастя, яке скинуло з нього невольницькі кайдани й вирвало з неминучої смерти, додавало надії, що все ж таки колись за своє терпіння діждеться великого свята, діждеться дня, коли побачить улюблену Вітчину.

Навкруги було тихо. Внизу лагідно колихалися хвилі. А там, трохи далі за ними, чорнів буйний праліс. Він іще грізно шумів, струшуючи з листя незнаних Миколі дерев краплини дощу, але над ним уже синіло небо — блакітне, погоже небо.

Микола лежав і вслуховувався в шум морських хвиль, літаючи думками далеко-далеко — за безкраї моря, за ліс і безлюдне

побережжя. Недавня неволя й небезпека здавались йому такими далекими. Він почував себе тепер щасливим і спокійним, як за давніх літ.

І чув, як із кожною хвилиною зникала втома, як руки й ноги ставали міцнішими й жвавішими. Та разом із цим почала дошкулювати спрага. А тут тобі ні джерела, ні струмочка!

Просто перед Миколою стрімко спадав у море високий беріг, а далі, трохи ліворуч, — виднілась невелика гущавина. І хоч дорога туди була дальша й пробігала по скелях, Микола вибрав таки останню. Пройшов хвилин кілька й чує — наче в гущавині струмок плюскоче. Зупинився, вслуховується . . . Журкіт не втиха.

„Невже ж замість солоної води доведеться мені напитися кришталевої водиці?“ — подумав Микола зближаючись до місця, з якого доходив уже виразний журкіт. Хвилин іще кілька продирався крізь кущі й побачив нарешті високу скелю, а за нею — срібним струмочком протікала вода. Жадібно припав до неї.

Тепер відчув, як жар, що палив груди й уста, почав утихати, як холод розпливається по цілому тілу. Напившись води, кинувся Микола на мягку як шовк мураву. „От тобі й лихо!“ — думає. — „І втоми вже не чую, й пити не хочеться, а їсти, так здається злопав би й чортяку з рогами. Хоч би сухаря шматок. Хліб і вода — козацька їда, а тут доведеться й не по козацькому пообідати. Та не загинув зі спраги й голоду в льохові та на ґалєрі — то може й тут Бог не дасть загинути.“

Сонце вже стояло над обрієм. Поволі почало спускатися нижче, поринаючи у густому листю дерев, а далі продиралося лише крізь густі кущі й мов золоті смужки миготіли час до часу. Здалека доходив рев хижих звірюк: у старезному тропічному лісі наближався вечір.

„Не шкодило б заснути в цих мягких перинах“ — думав Микола лежучи на траві, — „та рев хижих звірюк щось недобре віщує: як попадеш у кігті лева, або тиґра, то це вже не жарти.“

„Та щож думати довго! — ось дерево старезне; крислате його гілля аж просить тебе: „ходи, ходи, козаче! тут тебе не досягне ні яґуар, ні лев, ні тиґр.“ І Микола вилів на дерево, вгніздився на розлогій гиляці, а плечима сперся об другу гиляку, щоб

не впасти. — „Ну, нічого, переспати можна буде, а як упаду, так моя вже провина“, міркує куняючи.

Утома почала охоплювати його що-раз більше й більше. Спочатку опали безвладно на гиляку руки; голова хиталася то в один то в другий бік. Потім важко опали сонні вії й він чув лише, як вітер шумить серед лісу. І здавалось йому, що шепоче він листю якусь казку про старезний ліс, про хвилі бурхливі й диких звірюк. Далеко-десь далеко вчувався Миколі рев хижаків що-раз слабший і слабший. Чув, як під ним тріщать кущі й щось лопоче крильми мов птиця. А далі все злилося: і рев, і журкіт струмочка й лопіт крил, перетворившись у якусь дивну мельодію що-раз тихшу й тихшу. Микола бачив іще мов на яві, як десь гаснуть зорі одна за другою, як хлопці якісь, ніби бурсаки, гуляють по Подолу, як на степу широкому гарцюють козаки впень Татарву рубаючи. І він на коні шаблюкою стина одну за другою голови бусурменам. А потім погнався за Ляхом якимсь — гусаром. Чує, як свище круг нього вітер і він, забиваючи Ляха, падає з коня.

Розплющив Микола очі та й дивиться, — а він лежить на землі. „Еге“, думає сіромаха, „тож не впав я з коня, а таки просто з гиляки. „Що робити? Лізти знову на дерево? — Так ізнову скотишся як галушка. От краще тут доночую. — А хижі звірюки?“ — Подумав-подумав, махнув рукою, заплющив очі та й заснув твердим сном.

Рано-вранці Микола прокинувся. Сонце почало саме виринати з лісу. Кругом дзвеніли пташині голоси, а квіти блищали росою мов перлами. Втоми вже не чув зовсім; лише в череві було порожньо.

„Не загинув у хвилях, не згинув зі спраги й не пожерли мене звірюки, так із голоду мабуть не доведеться загинути“ — думає Микола. Зірвався на рівні ноги, протер іще раз очі, умився й пустився шукати хоч чого небудь, щоб заспокоїти голод. Блукав-блукав лісом, та скрізь дерева без овочів, — нічого не надибав, а тут тобі й ноги вже ледві волочаться.

Блукаючи отак Микола нагадав нарешті, що бачив колись у Танджері, як невольники їли устриці[1]. — „Доведеться й мені скоштувати цеї гидоти“ — думає він. „І то щоб хоч іще їх

знайти.“ І пішов на беріг шукати устриці. А коли знайшов кілька, хоч як не до смаку були, таки проковтнув.

Заспокоївши трохи голод, почав міркувати Микола, що робити далі.

„Бачу, що не солодко всміхається мені життя на цій незнаній землі. Але ж що буде — те й буде! А поки що розглянути треба, де саме я?“ вирішив він. Здалека видно було високу скелясту гору. Туди й простував.

Гущавина вкривала підніжжя скелі. З трудом пробивався Микола крізь неї, а потім почав спинатися на гору. З під його ніг рвалося каміння й котилося вниз. Хапаючись то за камінюку, то за коріння, дібрався Микола на самий вершок гори. Дихаючи важко й держачись руками за вламок скелі, глянув униз . . .

Аж дух заперло в ньому: під ногами чорніла безодня, внизу пробігав струмок та й вився мов гадюка серед зелених кущів, далі шумів густий ліс, а там, ген-ген далеко на крайнебі, синіло море. Повернувся Микола в другий бік: і звідси — зелень, море й крайнебо. З жахом повів очима навкруги й бачив лише хвилі, хвилі й хвилі...

— „Острів!“ промовив бідолаха приглушеним голосом, і холодний жах обгорнув йому душу.

Проте він іще не вірив своїм очам, ще почав озиратися навколо. Перед ним розкинувся острівець милі дві завширшки, милі чотирі завдовжки. Непролазний, дикий праліс вкривав значну його частину. Ніде не було видно осель, нізвідки не підіймався дим. Скільки не напружував Микола зору, ніяк не міг відшукати ознак людського життя. І тут задеревіли йому ноги й у німім одчаю притулився до скелі.

— „Острів!... відлюдний острів!...“ шепотів він ледві чутно.

І згадались Миколі ті хвилини, як іще малим хлопчиком бігав по зелених луках. Як забавлявся в гурті друзів: сипав вали, деревляною шаблюкою зводив січі. А потім як утомлений убігав до хати й росказував матері, як то вони рубалися, як Андрійкові зламалася шаблюка, як списом шкуру йому здерли з руки. Згадав оце все Микола, та й жаль поняв за ріднею, за Товариством. Чи вернеться він коли до них? Чи тут таки загине на відлюднім острові? Відчував, як сльози почали підходити до очей. Довго-довго

сидів отак непорушно Микола. І незримі нитки стлалися з далекої землі до любої Вітчини. Він посилав туди всю свою любов і безмежну тугу.

„Мабуть довго доведеться мені тут прожити“, — подумав нарешті тужно. „А може й весь свій вік коротатиму на цім острові. Треба вже тепер підшукати хоч печерю, яка б захистила від звірюк, дощу та холоду.“

І він спустився з гори й почав одшукувати. Але крім камяних скель нічого не знайшов. Аж наприкінці, при одній як мур стрімкій горі, побачив невеличку заглибину з вузькою щілиною. — „Ось тут буде моя домівка!“ подумав Микола.

„Як би мати лопату, або кайло“, — міркував він далі, — „то таку б видовбав печерю, хоч куди. Або хоч би шаблюка тобі! — Та крім рук нічогісінько немає, а руками не будеш довбати скелі; треба щось вимудрувати.“

Узяв спочатку гостру камінюку, що лежала під ногами, почав довбати нею, та нічого з цього не вийшло Аж наприкінці таки придумав.

— „Ось ці дерева зарадять моєму лихові: викопаю їх із корінням та й посажу перед щілиною. А як розростуться, то наче стіною захистять мене. І спати вже можна буде спокійно, і сховатись од хуртовини. А згодом може що краще винайду.“

Недалечко плюскотів струмок. — „От і вода близько“, — міркує він. „Чи вмитися, чи води напитися — не треба буде блукати далеко.“

Не гаючи часу взявся Микола до роботи. Руками викопував дерева й хоч не легко це йому приходилося, т'алеж надвечір лежало перед печерею кілька штук викопаних. Змучений обтер піт із чола й пішов напитися води. А що вирішив до вечора посадити кілька дерев, то про спочинок не було й думки. Тепер почав Микола руками порпати ями. І хоча добре нагрів собі чуба, проте пізно ввечері зеленіло пять дерев перед печерею.

Тим часом голод ізнову почав йому допікати, а тут тобі вже й нічка надходить. — „Піти б мені на беріг і вдруге підживитись устрицями, а то ляжеш голодний, та й не заснеш як слід“, — думає Микола. І хоч темно було, пішов до моря шукати устриць. Прийшов на беріг, а тут тобі лихо: хвилі залили мілке побережжя.

„Гай, гай! це приплив моря[2]“, каже Микола, — „нічого не вдієш, козаче, — вертайся й лягай голодний“.

Та де тут лягати? — Таки довелося примоститись ізнову на дереві. А щоб не скотитися з гиляки як тої ночи, привязався він цим разом очкурем і заснув в одну мить.

Коли прокинувся вранці, чув як болить спина та й нога, яку добре таки надавила гиляка. Але не з цих був Микола, щоб довго роздумувати над тим, що в нього болить.

„Треба поснідати“ — вирішив він, і пішов на беріг шукати устриць.

Цим разом вибрав другу дорогу. Пройшов гущавину, перескочив через струмок і дивиться, — а там праворуч росте кокосова пальма. Він бачив її в Африці не раз. Горіхи завбільшки як гарбузи чи дині густо обсіли вершок дерева.

„Горіхами можна буде підживитися краще, як устрицями,“ подумав Микола й здоровенним костуром збив кілька горіхів. Та як їх їсти? — клопочеться: тверді, як камінюка. Після довгих зусиль розбив проте гострим камінем волокнувату шкаралупу. А тут тобі й друга під нею міцна як панцирь черепахи. Зате розбивши її знайшов у середині соковите зерно, смачне як звичайний горіх, а в його нутрі — густий, солодкавий сік. І припав Микола до кокосових горіхів, як медвідь до меду.

„Ну хвалити Бога, що дав мені вже другу поживу, тепер і голод не страшний“, подумав він. І хоч ситий був, пішов таки на беріг за устрицями. Та багато їх нині не знайшов, зате вертаючи до печері, побачив Микола зариту в піску велику мушлю[3] з гострими як вістря берегами. — „От і за лопату буде мені, а то пальці таки здорово болять“, промовив Микола витягнувши мушлю з піску.

Незабаром знайшов він отак само випадково рослину з волокнуватим бадиллям як у льона або в конопель. — „Може що вийде з цього бадилля“, подумав наш козак. Нарвав його цілий оберемок‘ поскручував у вязки як коноплі й поклав у воду мочити. За кілька днів, як добре насякло й змякло бадилля, вийняв вязки й розклав сушити на сонці. — „От терниця здалася б тепер мені: зотіпав би краще за бабу. Та ось цей може костур заступить її“, промовив Микола, захожуючись коло роботи.

І диво: з твердого бадилля вдалось йому дійсно зотіпати прядиво. Із прядива почав сукати нитки й хоч не були вони такі міцні, як у мотузярів, та все ж таки привязав ними до дрючка велику мушлю, яку знайшов кілька днів тому. Отак випадок поміг Миколі придбати коштовне знаряддя — лопату.

Робота з огорожею пішла тепер швидче. Дерево за деревом що-раз густіше заслонювали вхід до печері. А щоб іще краще його захистити, засадив Микола другий ряд дерев, переплівши його гнучким гіллям, а віддаль межи обома рядами засипав землею й камінням. — „От тобі й вал. І кулі бусурменської не побоявся б за ним!“ говорив до себе наш козарлюга.

І з цього часу рано й вечір носив він із близького джерела в кокосових лушпинах воду й поливав дерева. І що за радість була, як одної днини побачив, що молода деревина пускає нові пучки, а на валі починає зеленіти трава.

До печері провадив тільки один вхід. Щоб і тудою не дібрався до нього який непроханий гість, вирішив Микола і вхід засадити деревами. Та кудою заходити йому до печері? — От і придумав! — Ссукав грубе мотуззя й звязав із нього міцну мотузяну драбину. Над печерею взносилася стрімка скеля, така заввишки як кручі над Дніпром під Київом, а на її вершку, над самою печерею, росло гіллясте дерево. За нього зачепив мотузяну драбину.

„Ось кудою заходитиму до своєї печері. — Ти, леве, тиґре, чи инша хижа звірюко, мабуть не втнеш цеї штуки!“ — думав Микола.

А тепер почав він міркувати, як би вигідніше розташуватись у вузькій, тісній печері, а насамперед її поширити.

Щоб найти якесь менш-більш придатне знаряддя для поширення печері, пішов Микола до струмка, що протікав праворуч його домівки. На березі лежало багато всякого каміння. По довгому шуканню знайшов невеликий камінь подібний до сокири; він був навіть гострий на кінці й немов умисне з дірою на топорище.

„Ось тобі й щастя!“ — зрадів Микола. У дірку забив міцного дрючка — й сокира готова. „А ну, камяна сокиро, чи при-

датна ти до чого, чи може жбурну тебе туди, звідки взяв?“ сказав Микола й цюкнув для спроби по малій деревині, що стояла перед ним. „Ну й розумняка з мене!“ крикнув урадуваний, як побачив що підтята деревина схилилася вниз. Тоді він знайшов іще два камені: один схожий був на клепало, яким каменярі бють каміння, а другий на короткий, грубий ціпок.

Маючи тепер стільки струменту, повний сили й бадьорости взявся Микола до праці. Шматок за шматком лупав він нетверду скелю. Печеря ставала що-раз більшою й вищою. За кілька днів, як уже продовбав настільки печерю, що міг досить вигідно поміститися, вистелив її заздалегідь насушеним сіном і вперше заснув на острові по людському.

Другого дня вранці прокинувся Микола на мякім сіні й аж засміявся сам до себе. Сонце піднялося вже досить високо й теплим промінням вдиралося до печері. Лежучи Микола почав роздумувати, як то сюди він попав, та як поволі став розживатися. „От тобі й на!“ — скрикнув, — „мало не забув, що сьогодня неділя. Живеш та й не зглянешся, як день по дню минає.“ І згадалась йому неділя на Вкраїні. Дівчата й парубки в білих як сніг сорочках, козаки на Січи в синіх золототканих жупанах.

„Ех, далеко-далеченько відбився ти, козаче-соколе, від свого гнізда — України, од її пишних садів, гаїв цвітистих, од братів-Запорожців!“ — сказав подумки Микола. — „Треба змовити хоч Отченаша за наше славне Січове Товариство та спочити сьогодня християнським звичаем.“

Скінчивши молитву, виліз по драбині на скелю й спустився вниз до струмка.

„А от щоб не побусурменитися, треба якось позначити дні“, — думає йдучи. Недалечко росла купка дерев із гладкою як папір корою, хоч бери й пиши на ній. — „Ось буде мій календарь. Іще й літописцем чого доброго зроблюсь, як старий Нестор“; — жартує Микола, — „тільки нема в мене ні залізяки, ні чого другого, чим би можна карбувати дні.“ Пішов одначе на беріг, знайшов мушлю, оббив камінюкою береги, так що зовсім добре можна було нею карбувати на дереві, і на середущому найбільшому накарбував:

Запорожський козак Микола Наливайко,	*Cosaccus Zaporogiensis Nicolaus Nalyvajko,*
студей Київо-Могилянської Академії.	*Kioviensis Mohylensis Academiae spudaeus,*
Народився Р. Б. 1616 місяця грудня в 6 день	*natus A. D. MDCXVI, a. d. VIII Id. Dec.*
— на Україні.	*— in Ukraina.*

А на сусідньому дереві накарбував отаке:

По розбиттю португальського корабля „ЛІСБОНА“	*Naufragio navis portugaliensis „LISBONAE“ facto*
дістався я сюди Р. Б. 1642 жовтня в 19 день.	*huc veni A. D. MDCXLII a. d. XIV K. Nov.*[4]

Обидва ці написи зробив двома мовами: українською та латинською з тою думкою, щоб коли хто тут заблукає, хай зна, що острів цей відкрив Українець та й до родичів отих бідолах, що на судні загинули, може коли звістка дійде про розбиття корабля.

На третьому дереві карбував дні, починаючи з неділі. Що-сьомий карб показував Миколі, коли мав святкувати неділю. На четвертому значив тижні, на пятому — місяці, а на крайньому — роки.

„Але хоч і неділя сьогодня, та не можна лежати цілісінький день. На дереві горіхів кокосових уже мало, устриць не завсіди на піску знайдеш. Піду в лісову гущавину подивитися: може пощастить знайти що друге, а то знову доведеться голодувати“, — міркував Микола.

Але сонце піднялося високо й пекло так сильно, що йти було сливе неможливо. Довелося залишити мандрівку й хоча була неділя, заходитися коло одної роботи.

Микола назбірав гнучких дубчиків, сплів їх у кружок, так як плетуть дно до кошиків, у середину встромив дрючка та й привязав іще мотузком, щоб добре держалося. Потім прикрив верх широким листям, схожим на лопухи; а щоб воно не злітало, — позшивав його остяками з риби, яких назбірав на березі моря. — „Ось і готова парасоля!“ — радів Микола. — „Тепер, сонечко, печи собі скільки хочеш. Мені вже байдуже.“

А що наближався вечір і пізно було вибіратися в дорогу, Микола вирішив зістатися в дома. Та одної хвилини шкода було йому змарнувати. Тому почав міркувати, щоб його ще зробити. Думав, думав, та й наприкінці аж скрикнув: — „Еге, вже знаю, що робити! За тиждень назбіралося в мене кілька клубків ниток. Чому не сплести з них сітки? — здасться на що небудь.“ І зараз таки заходився працювати.

А що Запорожці кохалися в рибальстві здавна, то й умів Микола плести не аби-як. Отже зробив він сяку-таку глицю (бо до справжньої відповідного струменту не було), й незабаром сплів невелику сітку. Потім звязав краї сітки ниткою, зоставивши верх вільним немов хватку, до обох кінців привязав міцного мотузка, щоб можна було її перевісити через плечі — й діло готове! — Дня не прогаяв і торбину придбав.

Глава друга.
Живий вогонь.

Мандрівка по острову.
Незнані бульби й цитринове дерево.
Спроба роздобути вогню тертям.
„Печеня“ з лями.

Саме почало на світ благословлятись, як Микола встав із постелі. Сьогодня чекала його далека мандрівка. Сьогодня вперше доведеться йому побачити більш як сусідній струмок та морське побережжя. Перша розвідча мандрівка!

Перевісив через плече торбу, підперезався мотузком, застромивши за нього камяну сокиру, в руки взяв парасолю й пустився у дорогу. Минаючи кокосову пальму, збив кілька горіхів, сховав у торбинку та й пішов на беріг по устриці. — „Це здасться в дорозї“, — думав Микола, кладучи кілька устриць до торбини. У джерела напився води й жваво попростував до взлісся, а незабаром зник у пралісі.

У лісовій гущавині була тиша. Таємним, непролазним здавався праліс. Височезні мов дзвіниці дерева стояли непорушно. Під ними панувала вохкість, темрява, мовчазність.

Наче простягнені руки спускалися з дерев пялуни[1], переплітаючись дивовижними звоями, творячи непролазні нетри. Йшов під верховіттям дерев немов під склепінням старої ґотицької церкви. Иноді просвічувало в далечині: незабаром продирався на

галяву або взлісся. Спочивав тут кілька хвилин, милуючи сонцем та південною красою. Перед ним колихалися запашні, незнані, пишно-чарівні квіти. Вилискуючи мінливими барвами, пурхали серед них величезні метелики й малесенькі мов бджоли пташки-колібрі. Пишна тропічна природа роскинулася перед Миколою в усім своїм багацтві форм, в усій ріжноманітности барв та кольорів.

І хоч не боязкий був наш козарлюга, проте з острахом поглядав раз-у-раз у непролазні гущавини. Він багато читав і чув од Джемса про велетенських вужів-давунів[2], про отруйливих гадюк, про носорогів. — „А хто його зна, що тут здибаеш, а зброї не то вогнистої, але й білої Біг дасть“, — думав він, та й вибірав дорогу, де рідше розкинулися дерева й звідки можна було охопити зором більший простір. Та на лихо таких місць у пралісі сливе не було.

І вже пройшов Микола чимало дороги, а проте нічого не здибав крім дерев, кущів та буйної трави. Аж ось на невеличкій галяві побачив він малі кущики з червоняво-синім та білим цвітом, а на де-яких із них виднілися зеленяві яблучка завбільшки як черешні.

Зірвав наш козак кілька ягід, та не до смаку вони йому були. „От якась лободяка й більше нічого“, промовив він та й зі злости вирвав бадилля. Коли дивиться, а тут на корінню наче бульба. Вкусив одну, та й сплюнув. „Не буде мабуть мені користи з вас, та все ж таки не зашкодить кілька взяти з собою: може коли здадуться“. Бульби кинув у торбинку й пішов далі. Ліс ставав усе густішим і темнішим. І хоч завзятець був наш Микола, все ж таки моторошно йому ставало, як шелестіло щось над ним, або як недалеко нього тріщало час до часу гілля.

Саме йшов узліссям. Сонце знімалося все вище й стояло як раз над головою. Треба було спочити трохи та підживитися. Недалечко дзюркотів струмок. Туди й попрямував. Розсівся під гіллястим деревом, вийняв горіхи й устриці та й почав обідати. Коли чує, а тут усе голосніше та частіше тріскоче галуззя: наче гурт волів надходить. От тут так здається не жарти!

Оглянувся навкруги — нічого; підождав — знову тріскоче. Коли дивиться, а на галяві коло струмка череда диких звірят. Як би не

довга шия, як у верхоблюда, та не голова як у лошака, то подумав би може, що це стадо серн.

„Еге, це лями про яких учився колись у школі. Добре, що взяв сокиру з собою“, — ховаючись уже за дерево бурмотів Микола.

І йому таки цим разом пощастило. Череда звірят почала підходити все ближче й ближче. А як остання молода ляма проходила повз нього, вискочив і вдарив її сокирою в голову. Убита ляма впала біля його ніг. На превелике здивування Миколи череда звірят була більше здивована оцим, ніж перелякана: видима річ вони вперше бачили людину.

Сполювавши ляму, закинув її наш ловець на плече й пустився до дому. По дорозі знайшов кілька цитринових дерев, добре знаних йому ще з Танджеру, кинув кілька десятків достиглих цитрин у торбину, зазначив те місце гилякою, щоб удруге міг туди потрапити й веселий, що так пощастило йому в мандрівці, вернувся додому.

Першою турботою Миколи було оббілувати ляму. Та як тут оббілуєш, як нема ні ножа, ні чого гострого? „Ага, в мене є“ — думає Микола, — „отой уламок мушлі, яким дні карбую“. Отож уламком мушлі козак наш оббілював ляму, розіпяв шкуру та й виставив на сонце, щоб просохла. А тепер заходився коло мяса. Вийняв кишки й инші тельбухи, відломив із тяжкою бідою задню частину, та й збірається пекти.

„Ага, треба спершу приготувати рожен.“ Зрубав гиляку, обчухрав, затесав кінець, підшукав іще пару гиллячок виластих, забив у землю, устромив мясо на рожен і ось уже все готово, — бери й печи. Увесь час Микола був так занятий своєю новою роботою, що й забув про недостачу лиш одного, та зате найважнішого — вогню. А згадавши нарешті, сумно похилив голову.

„От креміня б мені та кресало, так миттю такий запалахкотів би вогонь, що ну-ну!“ з жалем подумав він. „Та де тут його взяти? Треба радити инакше“, міркує Микола. „Читав десь, що дикуни труть дерево об дерево так довго, що воно займається полумям. От спробувати треба й мені добути живого вогню.“ Узяв два сухі цурпалки, обтесав трохи й тре одно об друге. Довго тер отак бідолаха. Піт виступив йому, руками вже ледві совгає. А коли один

цурпалок почав куріти, то так уже був стомлений Микола, що ледві-ледві міг рушити рукою. „Нічого не вийде з цього“, — думає. — „Треба вигадати щось друге.“

Та навіщо козаком був Микола! Хіба йому не доводилось у поході, їдучи верхи класти мясо під сідло, як колись Святославу Хороброму, й отак роспаривши їсти! Що правда, не буде печене, та все ж таки й не сире.

Приніс два широкі, плескуваті камені, вклав між них мясо та й почав стукати клепалом. По недовгому часі камінь почав ставати що-раз гарячішим. Іще з більшою натугою невпинно стукав Микола об камінюку, аж наприкінці мясо так змякло, що можна було його вже їсти. Що правда, за печене не мав би охоти його заміняти . . . та давно не бачив мяса. Приправивши його ще цитриною, не без смаку таки ззів свою першу здобич, закусив горіхом кокосовим, попив чистої водиці та й ліг відпочити.

Сонце не світило вже так і не пекло як перше. „Ех!“ — думає Микола — „воно йде що-раз ближче до зими. Треба думати як захиститись од зимового холоду.“ Та глянувши на шкуру, що розіпнута лежала перед печерею, усміхнувся веселий: „Ось знаю вже що мені робити. Лям тут немало та й не дуже, як бачу, вони мене лякаються. Не важко мабуть буде вбити штук кілька. І от тобі буде й печеня, й одіж на зиму.“

І хоч утомлений сильно, але радий і веселий, що так щасливо проминув йому день, Микола заснув твердим сном.

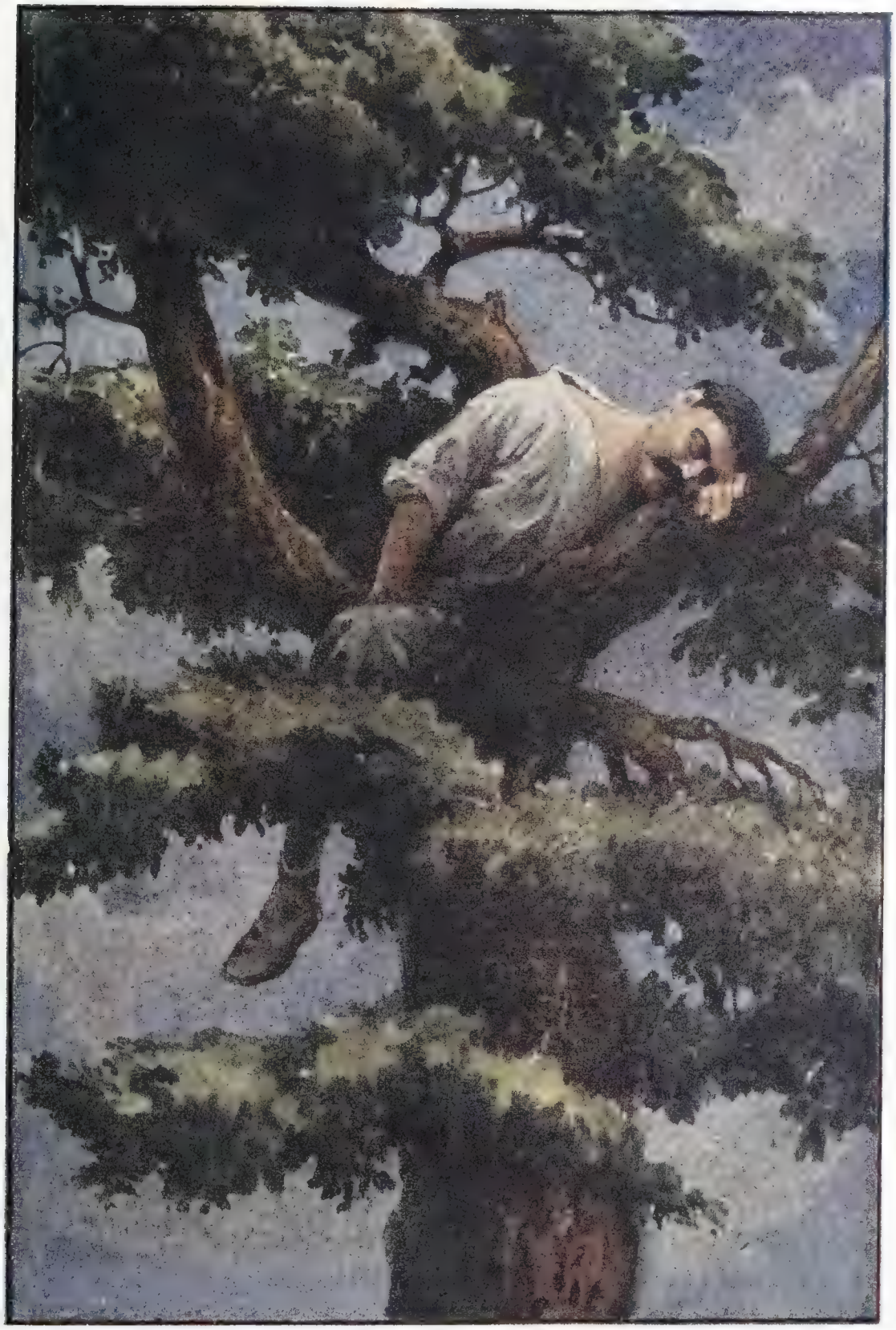

...”десь далеко вчувався Миколі рев хижаків що-раз слабший і слабший“...

Глава третя.
Здобуття вогню.

Перша громовиця. Запалене громом дерево. Перша печеня. Миколина цегельня. Кабиця.

Сонце стояло вже високо, як Микола прокинувся зі сну. Зірвався мерщій, бо ж сьогодня мав полювати на лями. Та цим разом йому не щастило: небо затягло чорними хмарами, зірвався вітер і струями полився дощ. Про лови навіть і гадки не було.

„Треба зачекати трохи“, — думає Микола. Та тут тобі ще на гірше завезлося: у лісі стало темно й тільки час до часу блискавки освітлювали небо. І здавалося Миколі, що від гуркоту грому весь ліс тремтить, що хвилина ще — й завалиться скеля, придавивши його в печері як комаху. Та не раз доводилось нашому козакові бачити громовицю в степу, чи на морі, чи в лісі, то й тепер не дуже то лякався.

Коло полудня грім почав стихати. Дощ не лив уже струями. Час-до часу зпоміж чорних хмар виглядав синій шматок блакиті. Хуртовина ущухла. Тільки розгойдане гілля колихалося ще, струшуючи з листя краплини дощу.

„Значить можна вже вибіратися в дорогу“, — подумав Микола, беручи сокиру й закидаючи торбу на плечі. І вже збірався йти, коли тут, як грякне! — затряслася печеря й Микола повалився з ніг без памяти.

* * *

„Мабуть довго пролежав я тут“, — думав наш козак бачучи, що хуртовина зовсім ущухла й хмар уже не видко. Спробував підвестися й устати. Нарешті це пощастило й Микола з радістю відчув, що здужає навіть іти. Взагалі не почував він жадної слабости — тільки в голові немов джмілі гули. Уставши, побачив він перед печерею гілля з дерева, що росло на скелі. — „Ох, лишенько! нове тобі, козаче, горе!.. Це мабуть грім ударив у дерево, до якого привязана мотузяна драбина“, сказав собі подумки наш козак. Глянув зненацька вгору й сокира випала йому з рук: дерево над печерею палахкотіло ясним полумям. З радости неописаної Микола й забув навіть, що може згоріти привязана до пенька мотузяна драбина. Та часу гаяти не можна було: назбірав мерщій гілля, підклав сіна й прожогом кинувся по драбині вгору, щоб знести вогню. Миттю зліз із запаленою гилякою, підпалив сушняк і весело поглядав, як що-раз ясніше полумя гоготіло перед печерею.

Розпаливши багаття, кинувся наш козак гасити вогонь на дереві, бо розміркував, що як згорить пеньок, то не буде до чого привязувати драбину. За хвилин кілька замісць полумя взносився з дерева дим угору, а трохи згодом, — на дереві зісталося лише чорне, обпалене гілля.

Веселий і бадьорий вернувся Микола до печері. Зараз же настромив на рожен шматок мяса та й почав пекти.

Оберта мясо, оберта — та вже й утерпіти йому важко. „Еге, козаче, як пекти — так пекти! Соли нема? — Та голова навіщо?“ — Побіг чим швидче до моря, зачеберхнув луошпиню

з кокосового горіха води, приніс хутенько до печері, сполоснув морською водою мясо, посмажив іще трохи — й готове.

Засів тепер наш Микола обідати. — З радости аж очі блищать. На бенкетах у кошового не їв здається так смачно, як тепер. Роскошує після довгого посту бідолаха.

— „Пообідав добре“, — каже витягаючись. „Давно, давно вже не памятаю такого свята. Тепера треба тільки не на жарти подумати, як мені зберігати благодать оцю — жариво.“ Довго мізкував козарлюга, аж поки не побачив, що зі стіни скелі, на лікоть заввишки над землею, сторчить здоровенна камінюка. І хоч усей камінь був мокрий, та місце під ним було сухе, немов би й дощ не лив.

— „Ось тобі й місце на вогонь!“ скрикнув урадований Микола. „Та чим небудь не звик я вдовольнятися,“ міркував він. „Чому б не збудувати мені печі як статечному господареві? — Лопатою видовбаю під камінюкою яму, боки обложу муром із каміння — от діло й готове: піч хоч куди!“

А що зважав Микола на найменшу дрібницю (бо пересвідчився, що й найменша дрібниця може стати в пригоді), то пригадав собі, що в одному місці бачив гарну глину, цілком схожу на межигірську. Якраз тепер оця спостережливість стала йому в пригоді.

Не гаючи часу, взяв лопату та камяний ніж і пішов шукати глинище. А що в орієнтуванню на якій завгодно місцевости митець був із нашого козака не аби-який, то не довго довелось йому шукати місце, де бачив кілька днів тому жовту як віск глину. По зливному дощі земля була мягка й тому без великого труду накопав Микола найкращої глини, наліпив чотирьокутніх цегелок та й повигладжував їх іще рівненько камяним ножем. А коли вже готових було десятків кілька цегол, поскладав їх рядочком, щоб просохли й затверділи на сонці, а сам вернувся додому, бо зголоднів таки добре.

Пообідав наш пустельник та й думає: „От уже поволі розжився. І вогонь маю, і домівку якусь та й їжі, нівроку собі, — подостатком є. Біда лишень, що один я мов та билина в полі: ні до кого й словечком обізватися, не те що звіритися, чи порадитися. А колись бувало кругом тебе гурток друзів, що

в пекло пішов би за ними, як і вони за тобою. Ех! — лучче б і не згадувати, а то тільки сум бере“...

Вечір сповивав усе темрявою й тихо ставало навкруги. Та Миколі не хотілося спати. Щоб не дармувати, взяв лопату, понаносив каміння та й почав, поки поставить піч, робити тимчасово кабицю. Отак працював він не розгинаючи спини, аж поки зовсім не споночіло. І вже ясні зорі мигтіли на погідному небі, а місяченько, як козаченько молодий, повільно плив до зірок моргаючи, коли наш острівянин скінчив свою працю.

Довго-довго не міг Микола заснути тої ночи: задивився на зоряне небо й линув думками на далеку, солодку Вкраїну...

Глава четверта.

Запорожська винахідність.

Черепаха. Незнані бульби — картопля. Димарня. Сіль. Череда лям. Стайня. Молочарство. Мурування печі.

Вечір уже поволі кінчалося літо, проте спека опівдня була нестерпуча й Микола міг працювати лише вранці й увечері, коли сонце котилося в море.

Удосвіта другого дня встав він, щоб наготувати їжі, підклав дровець, бо вогонь почав пригасати, та й одрізав шматок мяса з лями, яке зісталося ще з учорашнього дня.

Поснідавши, вирішив Микола піти подивитися, чи просохла вже цегла. Беручи торбу, знайшов там бульби, які вчора приніс. „От і забув про бульби! Треба спробувати, що це за штука?“ І з цими словами кинув їх у вогонь, щоб пеклися.

Після цього попрямував наш козак до своєї цегельні. Праця йшла швидко й незабаром виліпив він іще кілька десятків цегол.

„Мабуть вистарчить їх, щоб вимурувати непогане́ньку піч“, — радіє Микола — „тепер спочинути трохи треба та назбірати устриць, бо таки добре зголоднів.“ З оцими словами пішов Микола на беріг, та тут замісць устриць здибав щось друге, смачніше: межи камінням лежала здоровенна черепаха. З бідою затягнув наш ловець черепаху до печері, бо важила кілька пудів, і почав до неї добіратися: клепалом стукав так довго об спідній панцирь, аж поки не розбив його, вирізав шмат мяса настромив на рожен та й почав пекти. Пече собі наш Микола мясо та й міркує:

„Прохарчувався б тижнів зо два, або й більше мясом оцеї черепахи, коли ж бо завтра викинути доведеться, бо почне псуватися. Ну, та не будь я козаком, щоб не вимудрував що-небудь!“ І таки вимудрував! — Горішня шкаралупа була опукла мов ночви: отже цілком могла замінити посуд; соли, що-правда, не мав, — але морська вода могла бути замість неї. За цей час поки він отаке міркував, зпікся вже шматок черепахи. „От хліба б мені хоч шматок“, з жалем подумав Микола й, сам не знаючи для чого, вийняв із кабиці печені бульби, які вчора зіставив у попілі. І що за радість була, як розламавши одну, вчув такий приємний запах, що аж у горлі засвербіло. „Ось що, це мабуть картопля!“[1], скрикнув Микола, згадавши оповідання Джемса про американські їстовні корінці. „І за хлібом не варто вже побиватися.“

Пообідавши, ліг наш господарь спочити трохи, бо дуже втомився заки дібрався до черепахи та й спека така настала, що ледві дихати можна було. А щоб не гаяти часу, почав думати, як краще розгосподаритись йому на острові.

Що йому робити? — Печі мурувати ще не можна, бо цегла не підсохла; пішов би на лями, — здалося б забити штук кілька, біда лишень, що ні в чому їх посолити: посуду — тільки панцирь із черепахи, а непосолене мясо зіпсується. А може б зрихтувати піч так, щоб можна піддимувати мясо? „Ось і чудова думка!“ аж крикнув на радощах Микола й пішов тої ж миті до печі. „Далебі, дурниця!“, думає, — „ось у стінах бічних зробити треба дірки, встромити туди дрючка, на якому вішати мясо, та й димарня тобі готова!“ Довше не міг утерпіти Микола й пішов дивитися, чи

готові вже цегли. „От довго сохнуть“ — нетерпеливився він — „сьогодня здається не можна ще захожуватися коло роботи.“

А що самотне життя нашому пустельникові вже давно остогидло, вирішив він отепер на дозвіллі шукати товариства. Микола не раз уже збірався зловити живцем кілька лям, освоїти та й якось веселіще буде з живою твариною.

Отже почав він обмірковувати цю справу. Думав, думав та й додумався: зсукав із прядива довгого, міцного мотузка з петлею, що легко та вигідно можна було його закидати й зашморгнувши, притягати до себе. А що моторний був наш козарлюга та й не раз і не два доводилось йому ловити арканом баскі, напівдикі коні в степу, то певний був, що повільні лями не втечуть од його петлі.

До місця, куди ходили лями пити воду, було далеко. А що сонце стояло на вечірнім упрузі, Микола відклав свою мандрівку до другого дня. Але щоб не гаяти часу, треба було приготувати де-що на завтра. Отже приніс він повну торбину картоплі й частину кинув у гарячий попіл, щоб спеклася, а решту висипав у куток напотім. Після цього одрізав чималий шмат черепашини на вечерю та на завтрішні лови, а решту мяса полив солоною водою, вклав у шкаралупу з черепахи й заховав у малу яму викопану замісць льоху.

Зближався лагідний, чудовий вечір. Легкий вітрець ніжно колихав буйне листя дерев. І вирішив Микола піти погуляти трохи на побережжя.

Прийшов до моря, а воно мов із самоцвітів! Золотаві хвилі далеко ген під крайнебом вилискують, горять і міняться мов веселка. „Ех, море, море!“ — зітхнув Микола та й згадав, як то він вибірався колись у морський похід.

Згадав, як теж отак мигтіли золотом хвилі, коли вгледівши турецьку ґалеру під Керчею, спустили вони щогли й запливли на швидких чайках од заходу сонця, щоб не помітило їх вороже судно. Ждали так на повному морі до півночи. А тоді — ох, як злинуть зграєю соколів на ґалеру! Метушаться бусурмени, як в улію бджоли, а Запорожці гуляють по ґалері, забірають гармати, золото. білую габу й шовки дорогії...

„Ех! минулося, минулося!“ зітхнув Микола. „Живу тепера сам на цьому острові та й Бог один знав, чи верну коли між Товариство Низове, чи побачу ще свою Вкраїну...“

Отак роздумуючи, сів він на вламкові скелі, що спадав у море. Хвилі бились об беріг і відпливали лагідно в далечінь. І згадав тут наш козак. що давно вже не купався. Глянув на свою одіж, а тут сорочка чорна-чорна, як ніч темненька. „Незабаром неділя“ — міркує Микола — „та й не годиться в чорній сорочці святкувати.“ Отже виправ її, виполоскав та й розвісив на гиляку. а сам — гульк у хвилі.

А що не раз доводилось йому перепливати Дніпро, тож не побоявся плавцем дістатися до острівця, що досить далеко вирinав із хвиль. А допливши побачив із радістю, що не дурно туди прямував: хвилі, що час до часу заливали острівець, одпливаючи залишали на білому піску безліч мушель, устриць та иншої морської животини. „От здасться колись цей острівець, як нестане мяса в мене, а на березі важко буде знайти устриці“, подумав Микола і поплив до свого острова. Навкруги в хвилях аж кишіло від риби, так що майже руками міг ловити одну за другою. „От сака доконче треба буде сплести“, — сказав подумки Микола. вискакуючи на беріг. Тим часом сорочка вже просохла й усміхаючись із задоволення, вбрався він та й попрямував до дому.

На другий день, іще тільки на світ Божий благословилось. як Микола вибрався на лови. У торбину насипав печеної картоплі та поклав шматок смаженої черепашини загорнутої в кокосове листя. За аркан, яким підперезався, встромив сокиру, а щоб сонце не парило під час спеки, поклав на плече парасолю. Було ще дуже рано, тому Микола вирішив піти понад річкою дальшою й иншою як звичайно дорогою, щоб оглянути нові околиці. Продираючись через густі корчі, полошив наш ловець цілі зграї ріжного птаства. Між иншим на високому, старому дереві побачив кілька папуг, що з вереском зірвались і зникли йому із очей. „От хоч би одну папугу зловити, освоїти та ще й вивчити де-що говорити: може б веселіще було у печері“ — подумав він. І отак міркуючи зійшов на невеликий горбок, що спадав стрімким муром у море. Вузька щілина прорізувала його на дві частині. Підійшов

туди Микола, зігнувся, щоб поглянути та й аж крикнув із дива та радощів: на самому споді цієї прірви побачив сіль. — „Ось і справді, чи не в щасливу годину я вродився? Буде вже чим приправити картоплю й печеню та й зберігати можна буде чи черепашину, чи мясо з лям, а то гірка морська вода не на багато краща за звичайну джерельну: псується сама, як постоїть довше.“ Насипав Микола повні кешені соли та й помандрував далі.

Коли прийшов наш ловець до річки, лям іще не було. А що зявлялися вони тільки опівдня, влігся Микола під крислатим деревом та й почав снідати. Саме як скінчив снідати, почув здалека тріскіт галуззя й за хвилин кілька побачив, що зближається череда лям.

Не гаючи часу, зірвався Микола на ноги, чигаючи за деревом із наготовленим арканом. Кілька лям пройшло повз нього, та так далеко, що не можна було їх досягнути. Аж нарешті одна, нічого не передчуваючи, підійшла до нього ближче ніж попередні. Раптом мигнув у повітрі аркан і Микола вчув у руці пручання впійманої лями. А щоб вона ні одним звуком не сполошила других, стягнув міцно петлю вкруг її шиї та й швиденько затягнув у кущі.

Зловлена ляма була матіррю двох маленьких ляменят, які без страху пішли за нею в кущі. Врадуваний Микола почав їх гладити, а вони, наче прохаючи, щоб пустив їх матір, почали лизати йому руки.

„Не бійтеся, малі створіння, нічого вам не буде!“ — промовля до них лагідно наш ловець, — „ходіть за матіррю й заживемо, як щирі друзі.“ Найкороччою дорогою вернув він до печері та й почав будувати малу стаєнку для своїх милих гостей. Викопав кілька дерев і посадовив так густо, що могли замінити стіну.

Ляма втомилася дорогою й лягла на землю, а ляменята прилягли безжурно коло неї та й почали ссати молоко. Наш Микола очей не міг одірвати від ляменят. Радіючи безмірно, що вже не сам один буде в печері, але біля нього будуть живі створіння, заходився будувати стайню для любих звірят. А як скінчив її за два дні, завів туди ляму з ляменятками та й гилячками обтикав отвір, щоб уночі не втікли. „От і товариство буде мені, та й користи не мало: із вовни мякої може вдасться мені якось зробити одіж, молоком можна буде годуватися краще, як устрицями та й пощастить іще певне масла та сиру скоштувати“, думав він.

Отак проживав Микола якийсь час радий та щасливий. Але боячись, щоб часом хижак який не викрав йому любих лям, вирішив повиривати з одної стіни дерева огорожі й пересадити їх далі. „Ось і подвірря стане просторніще, й лямам буде вільніще“, — міркував наш острівянин.

„Ні, не добре воно буде виривати зараз деревину“, митикував згодом Микола, „а то хто знає, чи не схотілося б якраз у цей час, коли стайня отвором стоятиме, заглянути непроханому гостеві. Краще насаджу нову огорожу з дерев, а потім уже розберу стару. Отоді й вовк буде ситий, і коза ціла.“ За два тижні все було готове: подвірря збільшилося майже вдвое, а лями були вже тепер при ньому.

Поволі почали вони звикати до Миколи. Як бувало верта він додому, виходять назустріч, обнюхують чи не приніс де-чого й лижуть йому руки, як дасть свіжої травиці. А як підросли трохи ляменята й перестали вже ссати, почав Микола доїти ляму. Про посудину не треба було йому журитися: лушпин із кокосових горіхів було доволі. І от день-у-день роскошував Микола молоком. А що не поганий був із нього господарь, то незабаром стояло в печері кілька лушпин повних ще й кислого молока.

Горіхів кокосових зїдав тепер наш острівянин менче, тому вирішив посадити кілька: колись виростуть і тоді не треба буде, думав він — бігати аж у ліс.

Лями почали що-раз більше й більше освоюватися. Щоб трохи полекшити собі працю, Микола почав уживати їх яко вантажових звірят. Коли що важке треба було йому перенести, клав на хребет лями й вона переносила. А що багато часу забірало йому розбірати галуззя з стіни, якою виводив лями з огорожі, тому прорубав в одній із стін невеличкий отвір, кудою могла протиснутися ляма. Знадвору не було його видно, бо прикритий був зеленню, а від подвірря, щоб бути все таки безпечнішим, спритний Запорожець закладав що-вечора отвір галуззям.

Аж серце раділо Миколі, як увечері вертав додому. Перед ним повільно ступала ляма навантажена чим небудь; дорогу знала як він сам, то й перед отвором огорожі ставала, наче сказати хтіла: „здійми з мене вантаж, я так не пролізу.“ Потім ляма просовувалася через отвір, а за нею Микола. Вернувши до пе-

чері, Микола й сіна лямам принесе, і свіжої трави, і годує з рук стару ляму та її молодих. А вони з радости скачуть, як діти малі, й туляться то до матері, то до нього.

Одного дня пішов наш господарь поглянути, чи вже просохла цегла й побачив, що можна нарешті мурувати піч. Щоб мати все готове до мурування, підшукав Микола липкої, глинкуватої землі, що заступити мала вапно, зробив із гладкого каміня кельню та й спорядив навіть подібне щось до ґрунтваги. А як оце все виготував вирушив із лямами по цеглу.

Але по дорозі ось що надумав: цеглу носити без нічого буде погано та й багато не забереш за один раз, — треба сплести коші, звязати їх по двоє мотузком та й перевісити через хребет лями наче сакви. Як надумав, так і зробив. А що не ледачий був наш козак та й меткий до всякого діла, не зглянувся навіть як два невеличкі кошики були вже готові. От тоді й не важко було йому перенести всю цеглу до своєї печері.

Не гаючи часу, почав тепер Микола мурувати піч. І вимурував був уже одну бічну стінку та й захожувався саме коло другої, як тут трапилася несподівано страшна подія й перервала йому всю працю.

Глава пята.

Вибух вулкана.

Землетрус. Огляд вулкана. Піч та льох. Дощова пора. Гончарня. Лук та стріли. Списи. Каганець.

Темна ніч оповила острів. Навкруги панувала безмежна тиша. Стомлений цілоденною працею Микола спав твердим, спокійним сном. І сниться йому, що пливе він десь морем, що зривається хуртовина, з шумом страшним бються об байдак хвилі й розбивають його. А над головою скаженіе вітер і грім грюкоче так, що здається земля провалиться. Мабуть недовго снився Миколі цей страшний сон, бо вчув, як щось ударило ним і він заспаний іще скочив на ноги.

„Це значить не сон“, подумав наш козак і занімів із жаху. Навкруги робилося щось страшне, нечуване: земля тремтіла під ногами; в уха вдаряв страшенний гук та клекіт і важко було розібрати, чи грім це, чи валиться ліс, чи розвалюються скелі. Страш-

ний гураґан ревів, як міліонове стадо хижаків, поривав із собою старезні, столітні дерева й кидав уламками скель мов порошинками.

„Чи не кінець світа прийшов?“ шепотів Микола ні живий, ні мертвий. І хоч не один раз заглядав смерти в очі, чув проте як дубом стає волосся й віддиху не стає в грудях. Та роздумувати довго не було часу й він миттю вискочив із печері. Перелякані лями бігали по подвіррю в божевільнім жаху. Не пробіг Микола й трьох кроків, як уламок скелі, що звисав над печерею, повалився з страшним гуркотом і, розбившись на дрібні шматки, присипав вхід. Побачивши це, Микола кинувся бігти на безлісний горб, що стояв самотно над морем. — „Там море: безпечніше буде!“ промайнула йому думка. І хто зна, скільки він біг отак, але зненацька спинився, мороз пробіг йому по шкурі: гора, на яку саме кинувся бігти, стояла в полумї! Із широкої щілини вилітало з страшним гуком каміння, пливла невпинно розпалена, жаріюча лява. „Тут мабуть уже й смерть мені буде“, пролетіла в Миколи думка. Тим часом горіюча лява посувалась усе ближче й ближче. Гаяти не можна було ані хвилини.

„Як гинути маю, то хоч не в оцій проклятій смолі!“ подумав Микола та й зібравши останні сили кинувся мерщій на беріг моря. Та тут перед його очима роскинулася теж страшна картина. Із чорних, густих хмар струями лив дощ. І хоч не раз доводилось нашому козакові бачити страшні зливи на степах України, такої ще не переніс на своїй шкурі ніколи. З неймовірним шумом, мов Дніпрові хвилі на порогах, лилися струї дощу. Розбурхані, шалені вали-буруни підіймалися високо-високо вгору, то знову розступалися й із дна моря виглядала страшна безодня. З клекотом пекельним ударяли хвилі об беріг, вдиралися на нього й заливали що-раз більший і більший простір.

Миколі нікуди було ховатися. Хвилі почали вже досягти до його ніг. І він стояв блідий, нерухомий, чекаючи смерти. Раптом погляд небораки впав на горбок: там стояло височезне, старе дерево. І аж зрадів наш Микола й забувши, що вже зібрався на той світ, бігцем, по коліна в воді, дібрався до горбка й хоч який був виснажений, вилів на гиляку. — „Якось рятує Бог козака!“ подумав бідолаха відітхнувши вільніше. — „Може таки не дасть Він за-

гинути хрещеній людині в чужій землі". Але коли поглянув із дерева навкруги, побачив таке, що аж крикнув із великого болю: хвилі несли повз дерево його дорогі лями.

Бідні створіння, борикаючись із хвилями так жалісно, так роспачливо мекали, що аж сльози стали в очах запеклого козака. І так шкода було йому лям, що вже хотів зіскочити з дерева й рятувати, хоч би й самому прийшлося головою накласти. Та цеї ж миті величезна хвиля схопила їх і понесла далеко-далеко . . .

Як довго просидів Микола на дереві, не тямив.

Лише чув мов крізь сон, що гуркіт, шум вітру й клекотіння моря потроху стихає. Небо почало прояснятися, а на бережині лагідно плюскотіли невеликі хвилі.

Сонце червоне мов кров почало як раз ховатися за обрієм, як Микола стомлений до безсилля зліз із дерева. Аж тепер міг подумати про все, що трапилося. Сум важкий наліг йому на душу. Навкруги бачив лише дику, страшну руїну. Уламки скель, повириване з корінням дерева, тут і там повбивані птахи, — це все нагадувало на кожному кроці страшні хвилини, які так недавно ще довелося пережити.

„Що мені тепер робити?" думав сумний Микола. „Печерю — єдине моє пристановище, присипало надісь каміння або рознесло, що й сліду може вже з неї немає. Бідні лями потонули певне в розбурханих хвилях. І я зістався знову без даху, й знову самотний..." І зажурився козак.

А тим часом усе вже вщухло. Полумя більше не виривалося з щілини, тільки час до часу знімався чорний дим і стікала поволі гаряча лява. — „Поки що втихло", журно думав Микола, „та хто його зна, чи за хвилину не зірветься знову хуртовина, чи знову не почне літати каміння, та й полумя не почне бухати з проклятої гори. А як не тепер, то за місяць, як ізнову кривавою працею загосподарююсь." Отак сидів він у важкій задумі, притулившись спиною до дерева з якого зліз, та й не зглянувсь, як усе навкруги вкрилося чорною пітьмою ночи...

Уже світало, як прокинувся Микола зі сну-забуття. Холодний вітрець лагідно колихав листям дерев, далеко край ліса червонів небосхил, навкруги лунали веселі пташині пісні. І наче лекше

стало Миколі на серці. „Якось то воно буде“, подумав він. „Коли зістався живим та й руки-ноги не скалічені, то не загину.“

І підбадьорений пішов до своєї домівки. Та яке ж велике було його здивування й безмірна радість, коли біля печері побачив свої дорогі лями! Очам власним не хотів дати віри. Кинувся до лям і почав гладити й пестити, як малі дитинята. А вони з радощів весело мекали й мякою вовною гладили йому ноги й лизали руки. І тої хвилини забув Микола за всей світ! — Чув як жвавіше почина в ньому битися серце й якась нова сила й бадьорість вступають у груди. І отак радіючи подався в супроводі лям до своєї печері.

Коли прийшов туди, то побачив, що справа зовсім не така погана, як він собі уявляв. Що правда, завалилась камінюка, яка заступала дах, потягнувши за собою чималу брилу землі, — одначе не так важко було повикидати вламки з печері й знову в ній вигідно оселитися. А коли придивився Микола ближче, спостеріг, — що камінюка ця скорше чи пізніше могла завалитися й придавити його в печері. І радий, що позбувся небезпеки, не шкодуючи за покрівлею, заходився він вичищувати помешкання від камінюк і грудок землі. Робота йшла швидко. Нарешті зісталося тільки два великі вламки скелі, але їх не можна було викотити на двір руками. Одначе Микола довго не думав. Хіба ж не доводилось йому викочувати на чайку важкі бочки з порохом, чи з кулями, або важницею воза піднімати! — Підклав під уламок скелі кремезного дрюка, спер його об колоду та й почав підважувати цілим тілом. І отак підважуючи раз-у-раз камяну брилу, почав посувати її все далі й далі. По де-якім часі не було в помешканні ані одної камінюки.

„Ось і знову маю домівку“, відпочиваючи думав Микола. „Та й боятися вже не треба, що кожної хвилини завалиться покрівля. бо стіни й дах тепер із суцільної скелі, в якій не побачиш найменчої щілини.

Цікавий як вигляда зблизька вулькан, про який учився колись у школі, вибрався Микола на місце вибуху. Але хоч як хотілось йому заглянути в кратер, з якого ще час до часу вилітав дим, таки не зважився. Бо хоч лява вже трохи й остигла, стікала проте поволі й безупинно згори, заливаючи грубий шар попілу й розки-

дане навколо гаряче каміння. Отак розглядаючи вулкан, нагадав собі Микола зненацька, що в тім боці, куди зсувалася густа маса ляви, ростуть кущі картоплі. Наляканий побіг мерщій туди, але з радістю побачив, що вони стояли незачеплені. Однак, щоб забезпечити себе, викопав він кілька кущів картоплі й порозсаджував їх у ріжних місцях острова.

Оговтавшись уже цілком після вибуху вулкана, заходився наш господарь кінчати піч.

Швиденько викопав яму, насипав туди глини, полив водою, замішав, докинув трохи піску й почав мурувати стіни. А що працював Микола не розгинаючи спини, то в три дні піч була готова.

Між тим гора перестала зовсім диміти, але Микола пішов до вулкана, щоб на власні очі побачити, чи не загрожує часом нового вибуху. Збоччя гори й кратер вкриті були застиглою чорною мазюкою, проте навіть із розколини не добувалося вже диму. Отже найбільш уважні досліди не показували ані якоїсь підземної діяльности вулкана, ані близької небезпеки. — „Видима річ, вулкан ізнову погас“, — подумав Микола, — „може дасть Біг на тім і скінчиться.“ І цілком заспокоєний вернув він додому.

А тепер, коли Микола спокійно заходився коло щоденної роботи, треба було йому насамперед запастися їжею на зиму, щоб не загинути з голоду. Минуло кілька день і наш козак упіймав уже сім лям. Він усіх повбивав крім старого самця, зіставивши його при череді освоєних лям за стадника. Лямяче мясо Микола посолив та й повісив у піч щоб задимити . . . А що боявся, чи не мало буде шинки як довго протягнеться зима, вибрався знову на лови. Та цим разом Миколі не пощастило. Лями звітрили його в тім місці, де на них завсіди засідався, та й обходили десятою дорогою.

Та впертий був Микола. Коли заходився коло чого, або що задумав, мусів був скінчити, щоб не знати що! І ось придумав він инший спосіб. Уже кілька разів, як засідав на лям зауважив, що вони вгледівши чи завітривши ловця здалека, обходили його манівцями й мерщій бігли через иалий горбок у гущавину. Микола помітив також, що на другому боці горбок цей був оточений колючими хащами мов живоплотом, а за цим живоплотом взносився

камяний мур, так дві стопі заввишки. І кожного разу лями перескакували ці хащі, стрибали через мур та й зникали Миколі з очей. Цього було нашому ловцеві досить. Він зараз же за хащами викопав глибоку яму, прикрив її сушняком та хмизом і вже другої днини застав у ній дві дорослі лями.

„Їжею забезпечений я тепер на цілісіньку зиму“, — думав Микола по кількох днях виймаючи з димарні лямячі шинки, „та де переховувати її взімку?“

Але виявилося, що цим разом козакові нашому допоміг землетрус. Недалеко печері запалася гора, так на два метри завглибшки, й через це повстала друга печеря, отвір якої виходив якраз на Миколине подвірря. Отже без усякого труду мав Микола в своїм обійстю льох.

Іще треба було Миколі запастися сіном для лям, паливом та картоплею. Сіна назбирав він цілий стіжок, але поспішався дуже наш господарь та й не зауважив, що складає трохи вохке сіно. Аж як побачив одного дня, що димить скирта, засунув у сіно руку: а туди наче жару хто насипав. „Ага, от в чім річ!“ — каже Микола — „поквапився трохи та й склав вохке сіно. Добре, що хоч не зайнялося, а то й таке трапляється!“ Роскидав мерщій стіжок, висушив сіно та й склав ізнову копицю, а щоб не мокло, — накрив дахівкою з очерету.

Упоравшись із сіном, Микола назбірав дров: гиляк та сушняку й поскладав рівненько в стоси, прикривши теж од дощу очеретом.

Потім накопав він картоплі й ссипав у льох. Нарешті приніс іще дві торбині цитрин та десятків кілька кокосових горіхів. Отак запасся Микола всім необхідним на зимівля й не боявся тепера, що доведеться йому голодувати.

„Ось-ось зима вже за плечима“, — міркував він усе, — „на дереві вирізав іще два тижні тому місяць жовтень: за тижнів два-три сподіватися можна першого снігу.“ Та замість снігу день-у-день безупинно лив дощ. Небо вкутане було всей час мутними, сірими хмарами. І вже два тижні просидів Микола в печері: вийде хіба до льоху, до стіжка, або до криниці, щоб принести собі й худобі води.

„Ох, як поволі-поволі тягнуться дні,“ нудьгував він. „Ото щоб

мати мені Святе Письмо: здається тепера кожної букви вивчився б на память; або паперу хоч лібра. Ох вірші, вірші б складав! або драму чи думу яку може написав би. А то сиди тут, та й сиди, аж голова задурюється: крути-не верти, а таки ні Гомером, ні Софоклем не зробишся!“ жартуючи розважав себе Микола. І особлива нудьга брала нашого пустельника довгими осінніми вечорами. Бідолаха сидів тоді без світла й без роботи, тільки й думаючи про те, як би скоріще минав оцей нудний, непотрібний час. Але одного дня, спало якось на думку нашому козакові: чому не спробувати зліпить із глини горшка та каганця? Хіба на Вкраїні мало їх ліплять, та ще й які!

Так і зробив. Вибрав один день, коли зранку дощу не було, накопав глини та й за кілька днів сушилося вже на печі кілька горшків, дві миски та каганець.

Тим часом дощ не вгавав. Щоб не дармувати, сплів Микола за тиждень невеличкого павучка.

Потім прийшло йому на думку спробувати б іще зробити лука, сагайдака та стріли. В уяві бачив уже наш козак, як устрілює птахи та иншу звірину. Врадуваний щасливою думкою побіг, не зважаючи на зливу, шукати твердого й гнучкого дерева.

А коли пощастило йому підшукати такого дерева, набрав скільки міг донести, вернув до печері й зараз же заходився коло роботи. Тепера тільки відчув Микола, як став би йому в пригоді залізний ніж. Ой намучився, намучився бідолаха, обрубуючи камяною ножакою й черепашиною шкаралупою тріску за тріскою! Не менч як вісім день просидів він із ранку до вечора, заки лук був готовий. Тепера треба було ще тятиву й стріл. „Ото як би був знав“, думає Микола, — „що доведеться зробити лука — „був би зіставив кишки з лям здалися б на тятиву. Та треба замінити її мотузком.“ Зсукав тугого, міцного мотузка й заходився робити стрілу.

Вистругав із твердого дерева стрілу та й думає: „Знаю, стріло, що далеко не полетиш На Січи обковували ми тебе гострою залізякою, щоб із свистом та розгоном вбивалася ти в груди ворога. Та що діяти — заліза в мене немає.“

Митикуючи, чим би його заступити, нагадав собі наш спудей,

що читав десь, як дикуни вживають на вістря стріл та списів рибячих остяків або гострого каміння. — „Ось треба мені буде спробувати цеї штуки. Та добре, що й про списа згадав: і його треба придбати.“

Мерщій побіг Микола на беріг моря й без великого труду знайшов кілька остяків та гостре каміння, що як раз пасувало на вістря до стріл та списа. Вертаючи до дому, не забув вирізати й ратища до списів. По кількох днях важкої праці виготував Микола чимало стріл та два списи. Стріли були загострені з одного боку остяками, а на другому привязав Микола пера з птиці, щоб стріла летіла рівно й з більшим розгоном; на кінець списа привязав він гострого каменя.

Коли вже все було готове, не втерпів Микола, щоб не спробувати, чи добра його зброя. І з великою втіхою пересвідчився, що хоча стріли не були обкуті залізом, проте можна було встрілити ними птаха чи малу ляму, а спис придатний був до оборони від тиґра чи яґуара.

За цей час, як Микола був занятий луком і списами, просохли вже горшки й каганці. І постановив він спробувати, чи годящі вони до чого, чи може доведеться їх викинути. Поклав шмат лямячого здору в миску, щоб його розтопити на смалець, і радіе вже наперед, як то зробить собі каганця й проводитиме довгі вечорі при світлі. Та тут вийшло не те, чого сподівався Микола. Як тільки починав розтавати лій, всякав він увесь у глину, так що й мало що смальцю зіставалося на дні миски.

„Еге, ось воно що!“ міркуе Микола. — „Спочатку треба миску випалити у вогні, а тоді вже можна буде з неї щось робити.“

Отак розміркувавши, вставив Микола миску й горшка в розпалене багаття, що ясним полумям палахкотіло серед печері, та й жде, що ось-ось матиме справжній посуд. Але бачить щось воно нічого не виходить. — „Еге, ось де притичина!“ — крикнув він. „У нас випалюють горшки в печах, а тут тобі вогонь на вільному повітрі. Тому жар од вогню швидче слабне й горщик не має часу засклитися.“ А що в димарні не можна було випалювати посуду, треба було насамперед вимурувати гончарську піч. Отже не було иншої ради, як ждати весни.

Серед безнастанних дощів минуло два місяці. „А тепер готуйся на зиму козаче!“ — думає Микола, — „дощі перестали, небо погідне — надісь морози прийдуть.“ Коли тут тобі щось на зиму не схоже: замість морозу почав повівати свіжий, теплий легіт, сонце почало лагідніще й тепліще світити.

— „Невже ж весна надходить?“ із дива не міг зійти Микола. Та коли побачив на недалекому горбі нову, зелену траву, мусів був таки повірити, що зима вже минула. „Еге, знаю чому не діждавсь я морозів. Це попав я в теплу країну, де такої як у нас зими немає І як таки я до цього не додумався, бачучи буйну, тропічну рістню на острові? Далебі, невіглас із мене! Сором буде товаришам по Академії признатися, що я в тропікальній смузі землі паливо на зиму збірав“, — міркував Микола. І хоча й засоромлений, але безмірно веселий, що вже скінчилась його нудьга, почав наш козак міркувати про майбутні весінні роботи.

Глава шоста

Миколя Зякрявця та шевця.

Москіти. Черевики. Шкуратяне вбрання. Випалювання горшків. Бій з хижаками.

Хоча багато де-чого придбав уже Микола за час перебування на острові, проте не одного йому ще недоставало. А найгірше журило бідолаху вбрання: хоч як його беріг, усе таки подерлося так, що тільки одно рáмя звисало. Іще трохи згодом до того вже дійшло, що почав наш Запорожець грішним тілом світити. Що правда, не було козакові кого стидатися, бо крім нього жадна хрещена душа не жила на острові, алеж справляло це багато невигод.

„От і лихо тобі!“ — думає Микола, — хуґи й морозу не боюся — без жупана обійдуся. Та от комашня й усяка погань так

даються в знаки, що хіба бери й качайся по землі, як шпигне тебе жалом.“ І поглянувши на своє тіло червоне й усе в ґулях, аж жахнувся. „А що то буде“, — думає зажурений, — „як і цього дрантя не стане? А час той уже недалеко.“

Погода тої пори була чудова. День-у-день світило лагідне, весняне сонце. Білі хмарки, мов вівці кучеряві, гралися з вітром на безкрайому блакиті. І часто в такі дні виходив Микола на беріг моря й летів тужливими думками на Вкраїну. І скільки разів бачив здавалося на далекому небосхилі білу цятку, що зближалась до нього, чув як молотом почина битися серце від гадки, що це може корабель або чайка яка. І скільки разів доводилось бідоласі розчаровуватися: то були лише білі хмаринки, що гонив вітер, або витвір напруженої уяви.

„А проте не варто втрачати надії: може коли пропливатиме який корабель“, — потішав себе Микола. — „Треба вбити на березі тичку й розвісити хоругов: кораблева залога побачить її й причалить до берега. Ох, здається половину життя віддав би за це!“

Маючи надію, що все таки колись сповняться його жадання, Микола застромив на крутобережжю тичку й розвісив свою подерту сорочку.

Тим часом і черевики, які до цього часу ще якось держалися, розлізлися цілком. От тепер уже не було Миколі спокою. Москіти[1] й инша комашня, що в час слоти розвелася страшенно, немилосердно кусали йому голі ноги, руки й лице. Ціле тіло напухло мов опарене окропом.

„Що маю робити?“ бідкався Микола, — „чим би то прикрити наге тіло й захистити від проклятої комашні? Накинув би шкури з убитих лям, коли ж бо сириця: тверді й зашерхлі мов кора!“

І кожної днини що-раз більше давались бідоласі в знаки москіти. Працювати вже було неможливо, а вночі й сон його не брав: раз-у-раз мусів був зриватися та чухати роздратоване тіло й тільки вранці засипав знеможений.

„Таки хіба доведеться загинути від цих чортячих мух, коли не поможе Бог зробити хоч якої-будь одежини“, думав бідолаха.

І в тяжкій роспуці, кусаючи з болю уста (бо москіти не да-

вали йому як звичайно спокою), відрізав Микола камяним ножем великий шмат лямячої шкури на черевики й затягнув у попробивані на краях дірочки мотузка. Обгорнувши потім зверхнім вовняним боком ногу, стягнув міцно шкуру мотузком так, щоб не видно було босої ноги. І хоча шорсткий спідній бік шкури не прилягав ніде до ноги щільно й страшенно муляв, проте була надія оборонитись од москітів. Такого самого черевика-постола зробив Микола й на другу ногу. Тепер узявся до дальшої праці. З другого й теж засохлого як кора шматка шкури зробив щось подібне до шелома або до чернечого каптура. Потім вирізав у цім шеломі дві невеличкі дірки на очі й третю на уста, щоб міг дихати — й ось голова тобі вже безпечна від москітів!

А тепер заходився наш майстер шити жупанину й шаровари. Словами навіть і оповісти важко, як намучився бідолашний Микола під час оцеї роботи! — Адже ж замість голки — мав він рибячого остяка, замість ниток — самотужки сучену дратву, насмолену живицею з одного смолястого дерева. Але нарешті Запорожець переміг таки всі труднощі й хоч і нагрівши собі чуба, зшив із двох невеликих шкур рукава й міцно пришив їх над чималими дірками зробленими в третій шкурі. А ця третя шкура зшита була мов торбина з трьома діркама: дві з боків на рукава й третя в гузирі — для голови. Отак самісінько пошив собі наш спритний кравчик іще й шаровари!

А коли вже впорався з убранням, одягнув оце все на себе й глузує: „Ну й медвідь із мене, хоч куди. Правдивим вовкулакою перекинувся! Бачив я всяку невіру: і Татарина в кудлатій шапці, і Турчина в чалмі, і рудобородого Москвина в халаті, і Мурина, але такої потвори як я тепера, мої очі ще не оглядали! — Від голови до ніг шкура, при боці замісць шаблюки — камяна сокира, через плечі звиса торба, лук і сагайдак із стрілами, в одній руці спис, а в другій парасоля, та й на голові шелом шкуратяний. Здається й сам чорт, мене побачивши, тікав би з переляку світ-за-очі.“

Радий, що відпекався тепер од москітів та иншої погані, заходився Микола коло горшків. Швиденько викінчив велику піч, у якій мав їх випалювати, розклав огонь та й усадив туди велику миску повну горшків і глечиків. Вогонь палахкотів що-раз більше й піч почала червоніти. Отак перечекав Микола до вечора, як огонь

почав погасати, а піч холонути. Цікавий глянути на наслідки своєї роботи, виняв іще гарячого горшка, дивиться, — а на ньому ні сліду склиці. Витягнув другого, третього — теж саме: горшки не були поливяні.

„Погано, не будеш світити, козаче, в своїй хаті!“ думає Микола, витягаючи останню миску з печи, коли дивиться, а вона блищить гладенькою склицею.

„Еге! Оце тобі!“ аж скрикнув здивований майстер. „Та чому инші горшки не засклилися?“ . . .

Нарешті нагадав собі, що на дні миски зісталося було трохи соли. „Ось воно що!“ міркував Микола. „Я, далебі, не знав, що горшки треба солити. Не придивився добре на Вкраїні, як їх випалюють.“ А що було вже пізно, відклав випалювання нових — поливяних горшків — до другого дня.

Як тільки почало сіріти, знову затопив у печі.

„Та треба тепер мудрувати“, думає Микола, ставляючи до печі одного горшка з сіллю, „у другого не насипемо соли, а обіллємо солоною водою, — може краще засклиться“

Як думав так і зробив. Та не судилося Миколі побачити того дня поливяного посуду, бо трапилась йому незабаром страшна пригода.

Так у обід, вертав Микола, як звичайно, з полювання. Ішов узберіж повз високу, простопадну скелю. І вже був недалечко своєї печері, коли бачить, на віддаль так може з гови, нора в скелі, а біля неї якісь звірятка граються, схожі на котів. Як тільки почули, що йде хтось — мерщій сховалися в норі.

Микола зупинився й хотів розглянути звірятка краще. Аж раптом, сам не знаючи чому, оглянувся і зблід: просто до нього котячими скоками наближався великий, плямистий мов тиґер, хижак[2].

Припадаючи до землі й уткнувшись у траву головою, незнаний звір пас жаріючими очима Миколу, потім проповзши кілька ступнів, стрибав із зловістним риком.

Мимохіть острах узяв козака, хоча небоязкий він був і не раз сам-на-сам у пущах стрічався з туром, ведмедем та диком. Але ж мав тоді при собі инакшу зброю! Та нікуди було дітися.

— „Боже, рятуй козака!“ шепнув побожно і, прибравши оборонну поставу, направив списа на звіря.

Хижак уже готувавсь до останнього скоку.

„Аби тільки вістря не зламалося!“ промайнула в Миколи думка.

Звірь кинувся на Запорожця, але той подався зненацька всім тілом наперед і, мов вилами снопа беручи з воза, проткнув його в повітрі списом. Обоє впали на землю. Та Микола не випускав із рук списа, все глибче заганяючи його в тіло хижака. І вже відчував наш козак, що звірь конає, коли раптом спис переламався надвоє й хижак загородив йому в тіло страшні пазурі . . .

Миколі потемніло в очах . . . Одначе за хвилину опамятався. Звірь не ворушився: це були його останні корчі. Микола встав. Відчував слабість на цілому тілі. З пораненого плеча струмком стікала кров.

„Ні“, блиснула зненацька думка — „треба хутчій забіратися звідси. Це лігво хижаків: може надійти самиця.“

І тільки він оце подумав, як відчув, що хтось його пасе очимаззаду. Повернувсь і затремтів: не більш як у десяти ступнях був такий самий другий хижак, люто рвучи пазурями землю, а очі йому горіли зловісним вогнем.

„Смерть!“ прочитав у них Микола.

Розумів даремність опору, бо був тепера сливе безборонний, але хтів лише не дурно віддати козаче життя. Стиснув у руках сокиру.

Хижак стрибнув. Два тіла сплелися в страшних обіймах. Звірь і людина боролися груди-в-груди. Кілька разів піднімав Микола камяну сокиру й мов молотом гупав хижака, але за кожним разом усе слабше й слабше . . . Нарешті відчув, як мов неживі опадають йому руки й у страшних обіймах хижака він безвладно падає на землю . . .

* * *

Сонце вже стояло на вечірнім упрузі, коли Микола опамятався. Не розумів спочатку, що з ним сталось і де він опинився. Відчував тільки, що якийсь тягар лежить на ньому й не дає дихати.

Розплющив очі й побачив, що на нього всею масою навалився страшний хижак: він був неживий.

Микола згадав усе. Напружуючи останніх сил, почав видо-

буватися зпід звіря. Але ж був остільки немічний, що витратив на це сливе півгодини й ледві не зомлів.

Видобувшись зпід звіря, почав себе Микола оглядати. Був увесь закрівавлений і вкритий ранами; з жупана лишилося одно рáмя. Спрага пекла уста. Побачив свою безпомічність, і відчай обгорнув нещасного.

„Як же я до дому доберуся?“ прошепотів безпорадно. Кілька хвилин лежав нерухомий. Потім з неймовірними зусиллями почав повзти до струмочка. На його щастя це було недалеко; але ж поки туди доповз, минула, як йому здалося, ціла вічність. Жадібно припав до води. Здавалося це підкріпило пораненому сили: сів і почав обмивати рани.

Крім покусаного лівого плеча, мав прокушену сливе до кости ліву руку й сліди страшних пазурів на грудях та на обох ногах.

Розумів, що на Січи, де зналися на вигоюванню поранених, ці рани не вважали б за тяжкі. Але ж тут, на відлюдному острові, де нікому й нічим було їх перевязати, де нікому було коло пораненого не тільки ходити, ба навіть додому перенести, — могли вони стати смертельними.

„Чи ж вистарчить мені сил добратися додому? Чи не зомлію я закрівавлений, повзучи до печері й чи не попаду в такім стані хижакам на пожирання?“ — отакі думки промайнули в Миколиній голові.

„Ні“, — вирішив він трохи поміркувавши, „спочатку треба якось перевязати рани, бо хоч кров і не біжить сильно поки спокійно лежу, але ж од зусиль при переповзуванню можна по дорозі спливти кровю.“

І він почав розглядатися, чим би його перевязати рани. Незабаром побачив недалеко дуже довге листя якоїсь волокнуватої ростини. Було воно зовсім мяке та гладеньке й отак із долоню завширшки. Нарвав цього листя й почав тоді вдруге промивати рани, опісля їх перевязуючи.

Коли скінчив нарешті перевязування, почував себе остільки втомленим, що мусів був одпочивати. А відпочивши й напившись води, перехрестився й поповз до печері.

Хто міг би описати ті муки, які перетерпів бідолашний козак, повзучи до печері?!...

Кілька разів він зомлівав, кілька разів почував себе вже остільки немічним, що не міг навіть поворухнутися й з відчаєм у серці думав, що надходить смерть. Проте, по де-якім часі, страшезним зусиллям волі він опановував себе й знову повз і повз, лишаючи позаду кривавий слід!

І хто зна, чи добрався б Микола до своєї печері, як би не повз берегом струмочка, звідки міг час до часу напитися води. А що струмок біг аж до самої печері, міг наш козак повзти узбереж сливе до своєї домівки.

І вже давно на небі мерехтіли зорі, як напівживий опинився він навпроти печері. Доповз наприкінці до огорожі, отвором крізь який заводив лями, проліз на подвірря й упав тут на траву непритомний.

Невідомо, скільки часу лежав отак Микола. Але, коли він прокинувся, була вже глупа ніч. Чув, як горять йому рани, як страшна знемога охопила руки й ноги. В голові був шум, а перед очима мигтіли якісь вогники й чорні та золотаві смужки.

— „Що ж станеться зі мною?“ промайнула пораненому думка. „Навкруги немає живої людини, щоб мені помогла. Здається прийдеться мені тепера загинути на відлюднім острові.“

Що-раз важче почав дихати, ноги тремтіли, потемніло в очах: він ізнову зомлів.

„А хто ж принесе мені води? Хто їсти дасть? Невжеж із спраги та голоду доведеться вмірати?“ Наче крізь сон шепотів Микола знову опамятавшись.

І хоча відчував, як охляло все тіло, але знаючи, що від цього тепера залежить життя і смерть, поповз до струмка й приніс таки води. Потім поклав коло себе кілька печених картоплин, кілька цитрин і повалився знеможений на сіно.

Усе вкруг нього почало ходити ходором. По тілі, хоча з головою вкрився лямячими шкурами, пробігав холод. Увесь тремтів. Губи зашкарубли від холоду. Так пролежав він якийсь час. Поволі холодні як лід руки й ноги почали огріватись, і Микола вчув, як кров наплива до голови й розбігається розпалена по цілому тілі. Чув, як молотом бється серце, як вогонь якийсь палить груди. В очах почало темніти. Бачив лишень, ніби повзуть якісь гадюки

й стрибають страшні тиґри, десь далеко пливе чайка, на печі на маленьких ніжках підскакують горшки й підходять що-раз ближче до нього. А потім почало все зникати: тихо й темно стало навколо; хтось прийшов до печері й прикрив його червоною китайкою, а вона мов огонь спочатку запалахкотіла в темряві й поволі пригаса й пригаса. З жахом зірвався Микола, росплющив очі — нікого немає: тільки вогонь у печі дотліва.

— „Ох, лишенько!“ — скрикнув, „а що буде, як він погасне?!“

Останніми силами приповз на руках до вогню, підкинув сушняку й ледві-ледві назад доволікся до постелі. І темна ніч сповила йому очі.

Це була найстрашніша ніч, яку коли-небудь довелося Миколі пережити. Мороз і пал наперемін обхоплювали його тіло. Голова лежала важка як камінюка й здавалось йому, що шаблюкою товче хтось по ній раз-по-раз.

А як почало світати, стало нашому козакові неначе трохи лекше й хоча важка ще була голова, та перед очима не бігали вже смужки. Вогонь ледві тлів, та виснажений Микола не міг уже навіть підвестися, щоб підкласти сушняку.

„Щож я тепера робитиму без вогню?“ — шепотів бідолаха дивлячись, як що-раз більше й більше погасає в печі.

Друга ніч минула як попередня. Вогонь погас зовсім; вода в лушпинах почала псуватися; процасниця знову трясла Миколу; спрага палила йому уста. Щоб підвестися хоч трохи, — не було тепер і мови: навіть повернутися на другий бік не мав уже сили.

„Останню мабуть кахтизму дочитую!“ подумав бідолашний Микола.

А тим часом віддих ставав що-раз тяжчий та повільніщий. Перед очима слабого промайнуло колишне життя. Він бачив себе малим хлопчиною-бурсаком у Київі й козаком на Січи, бачив себе в походах і на ґалері, бачив як на яві батька й неньку та Славне Товариство Запорожське.

„Треба попрощатися з ними хоч думками“, подумав він і промовив: — „Прощайте, мої дорогі, вже більше мені вас не бачити! А ти, Нене-Вкраїно, прости невольний гріх козака що

не на полі слави гине, а на мякому ложі. Прийми, Боже, мою грішну душу — й не суди її тяжко!“

І лекше стало козакові на серці. Усміхаючись бачив, як біла, ніжна намітка, немов рука материнська, пестливо обгорта йому тіло; як повільно, але без жадного болю припиняється віддих; як німіють-завмірають всі змисли. І останнім вражінням слабого був цвіт яблуні: сліпучий, запашний, радісно-рожевий. І з усмішкою щастя він утратив притомність . . .

Глява сьома
Будування човня

Виздужання. Знову без огню. Масло. Розклад денної праці. Гніздо папуги.

Довго-довго лежав Микола без памяти. Нарешті, — видно Бог зглянувся над козаком, — почав дихати що-раз глибше й глибше. Ворухнувся раз, другий, розплющив очі й повів ними навкруги. Ще добре не міг здати собі справи, що саме було сталося з ним, та проте впізнав свою печерю.

Проміння теплого сонця вдиралося в кожний її куточок, падало на лице Миколи й наче гладило його по стомленому обличчю. Поволі почала вертати до слабого память, а біль у не як слід іще виговних ранах нагадала йому все, що сталося.

„Отак, це рани звалили мене з ніг“, подумав Микола. Разом із тим відчув він, що йому покращало: голова не боліла та й палу не було зовсім. Здоровий, сильний піт облив слабому тіло.

Так пролежав Микола може з годину й відчув, що хвороба вже минула: вільно й без болю міг тепер ворушити руками й ногами, та й без труднощів піднявся й на хвилину присів.

Страшна спрага палила йому уста. Воду, яка стояла коло нього, не можна було вже пити. На щастя пригадав собі, що поклав під голови цитрину; дістав її й жадібно почав висисати.

Кислий сік гасив спрагу й відсвіжував знеможене тіло. Незабаром Микола заснув лагідним сном.

Сонце як раз почало сходити, коли Микола прокинувся. Аж усміхнувся бідолаха почуваючи, що сьогодня в нього вже більше сили й бадьорости. Тільки втома, яку чув на цілому тілі та біль у лівому плечі й руці, нагадували недавню хворобу.

Тепер уже відчув він також і голод та й почав їсти картоплю, що лежала коло нього, приправляючи її для більшого смаку цитриновим соком. Наївшись, почав Микола оглядати свою печерю. І тоді тільки помітив, що в ногах лежать його вірні лями. Ох, як зрадів наш самотний острівянин!

„Простіть, що забув за вас!“ говорив він і гладив їх по мягкій вовні. — „І за себе був цілком забув, збіраючись уже на той світ!“

А як дійна ляма підійшла до Миколи, він підвівся, вхопив її за вовну, щоб не втікла й почав ссати з вимені молоко.

І здавалося слабому, що з кожним ковтком вертає до нього здоровля. Підживившись трохи, заснув він ізнову й прокинувся тільки ввечері. Тепер учув таки добрий голод, вате болю в ранах сливе не було. Цього разу кілька бараболь із соком цитрини цілком вистарчили Миколі, щоб наїстися. Незабаром опали йому важко повіки й він ізнову заснув твердим, довгим сном.

Цей безпереривний сон так підкріпив Миколу, що він другого дня вранці підвівся, встав із постелі й пройшов спіраючись об стіни кілька ступнів. Хиткою ходою вийшов потім із печері й підвів до неба очі. І здавалося слабому, що він удруге на світ прийшов.

„О ясне сонечко, як дороге мені тепер твоє проміння!“ шепотів він урадуваний і щасливий. Потім повернув очі на безмірний, синій небосхил, на дерева й кущі, що прибралися в молоду зелень і миготіли росою як перлинами, й на лями, що пестливо тиснулися до його рук. І здавалося слабому, що прокинувся він із якогось важкого, страшного сну в чудовій, зачарованій країні. Груди піднімалися високо, він підвів руки вгору й шепотів наче тиху молитву:

„О Боже, який чудовий твій світ! Який він чудовий!“

Здоровий, лагідний вітрець, кришталева джерельна вода, якою промивав рани, а також пив змішану з молоком, а до того веселий настрій, — спричинилися в великій мірі до скорого видужу-

вання пораненого. А за кілька день, аби не де-який біль у лівім плечі та руці, чув би вже себе здоровим та сильним як раніще. Отже міг Микола знову взятися за давню недокінчену роботу.

Насамперед пішов він глянути, чи вийшло що з його горшків. Одчинив піч і диво! — на горшках та глечиках блищала скляна полива. З радости Микола й забув, що вони йому тепер ні до чого, бо вогонь давно погас. А коли спало це нашому козакові на думку, зажурився тяжко поглянув на піч та посуд і важко-важко зітхнув.

— „Та якось може знову пощастить роздобути вогню“, подумав трохи згодом бідолаха. — „А поки що, здасться посуд на молоко й на воду.“

Та й іще до чогось придався йому посуд. Нагадав собі якось наш пустельник, що не погано було б скоштувати картоплі з маслом. Що тут довго думати, коли молока скільки душа захоче. Замість деревляної маснички ось що зробив: вибрав що-найбільшого глечика, припасував до нього вирізаного з дерева кружка із забитою по середині ломачкою та й почав бити масло. А коли в масничці зявилися шматки рідкого масла, повиймав їх та налив водою, щоб трохи ствердли, потім посолив, загорнув у листя й поклав у льох.

Отак пощастило нашому господарю з маслом. Та коли хтів його скоштувати, тоді тільки нагадав, що й картоплі вже більше не можна пекти.

— „Ось тобі й щастя! Доведеться знову мені жити, як за перших днів“, — нарікав Микола. — „Устриці, молоко, кокосові горіхи й сире мясо — це єдина моя їжа.“

„Та й за це дякувати треба Богові: буду живий, спроможусь на щось краще“, подумав він одначе трохи помитикувавши.

Щож тепера мав Микола робити? Усе, що міг виробити руками, вже було. Отже зіставалось нашому козакові лишень дармувати: найстрашніше, що міг собі уявити. Без діла здавалося Миколі життя неможливим, а до того ж на оцім відлюднім острові.

Видима річ, що він блукав тепер цілими днями й усе роздумував, як би то йому загаяти час. Удень і вночі мучила нашого козака думка, чи не збудувати б йому байдака або хоч

...''Хижак стрибнув"...

човна. О, тоді гребки в руки й гайда шукати людей, які не так то може й далеко від його острова.

Живучи віднині тільки цією думкою, вибрався Микола шукати дерева, з якого міг би збудувати хоча звичайнісінького рибальського човна. Незабаром знайшов досить велике, дивне дерево. Між густим листям звисали овочі, завбільшки з кокосові горіхи, але ж без шкаралупи. Овочі ці були дуже смачні й поживні.

Грубий стовбур дерева вже давно був дуплявий, і Микола сподівався, що як лише зруба його, обтеше трохи й поширить дупло, можна буде зробити човен. Отже він зазначив місце, де росло дерево, щоб легко потрапити туди згодом, і вернув додому.

По дорозі знайшов Микола те, що давно вже хотів надибати, а саме: гніздо папуг[1]. Але як лише почав підкрадатися до гнізда, папуги залопотіли крилами й пурхнули йому над головою. На щастя одна наймолодша папуга, що не вміла ще як слід літати, зісталася в його руках.

„Ось і вспіймав!“ радів Микола. „Тепера вивчу тебе говорити кілька слів та й веселіще мені буде, коли чутиму голос, хоча трохи подібний до людського.“ А вернувши додому, Микола зробив клітку, повісив її над головою й ліг спати.

Другого дня почав наш козак міркувати, чи зрубати знайдене вчора дерево, чи зіставити. Але хоч овочі цього дерева були щедрим даром природи, одначе судно було ще ціннішим скарбом.

„Коли це мені пощастить, так переді мною надія, що вирвуся з острова й тоді до чого мені це все: і овочі, й кокосові горіхи, й устриці,“ думав Микола.

На згадку тільки, що може колись існову побачить людей, а можливо й зелені луки Вкраїни та Низове Лицарство, не міг утерпіти довше наш козарлюга: зірвався, схопив камяну сокиру, мерщій побіг туди, де стояло дерево й зараз таки взявся до роботи.

Це була найтяжча праця, за яку коли будь брався. Тупа, крихка сокира лишала незначні сліди на стовбурі. Та проте Запорожець вирішив ні за що в світі не відступати од задуманого діла.

Від сходу сонця до пізнього вечора цюкав, та й цюкав сокирою і за цілісінький день удалось йому видовбати отвір, що ледві міг устромити туди кулака.

„Доведеться мені, бачу, не день і не два працювати над оцим“, думає втомлений Микола. „За рік може тільки всміхнеться ця хвилина, що спущу тебе, незугарна тепер колодо, на хвилі моря й вирушу в світ далекий, світ незнаний, назустріч долі.“

Навчений досвідом постановив наш козак розділити свій день і кожної години виконувати означену роботу. І так розклав собі час: рано-вранці, як лише світало, вставав, біг до моря й купався. Холодні як лід хвилі відсвіжували Миколі тіло й він бігцем вертав додому. Потім убірався й вилазив по драбині на скелю, що вносилася над подвіррям. Під його ногами шумів праліс, далеко-далеко синіло море. І день-у-день зривалася в серці козака туга за світом, що десь там мусів бути за обріем, і з уст йому линула гаряча молитва до Бога за тих, що там зіставив: за старого батька й неньку, і за нещасну, поневолену Вкраїну.

Потім вертав він до печері й доїв лями, яких освоїв уже чималу черідку. Частину молока випивав на сніданок, а частину заховував у льоху. Господарство забірало Миколі чималу годину часу. Потім ішов він на бережину по устриці на обід, а звідсіля — в ліс до дерева.

Приблизно в десятій годині спека ставала нестерпучою й працювати було неможливо; тому йшов ізнову купатися. Холод хвиль і лагідний вітрець, що ніс‌ся знад моря, відсвіжували нашого працьовника, вертаючи йому бадьорість та жвавість.

Так за годину вертав він ізнову до печері, удруге доїв лями, робив сир із кислого молока й брався за обід. Молоко з сиром, кілька устриць та пів кокосового горіха, цілком вистачали йому, щоб наїстися.

Під час обіду навчав наш острівянин свою папугу говорити кілька слів. По обіді трохи відпочивав, а як спека менчала, йшов ізнову в ліс довбати човна: на це присвячував що-дня дві години. Потім біг ізнову до моря, купався вдруге, вишукував устриці й вертав до дому, щоб тут поратися в городі. Садив біля огорожі пшінку й картоплю, сподіваючись, що все таки колись роздобуде вогню, а тоді не треба буде бігати й розшукувати їх у лісі. Заводив собі й садок: понасажував молоді парости кокосової пальми та инших овочевих дерев, поливав молоді щепи, наса-

жував живопліт навкруги свого сада й города. Иноді обрубував гілля з дерев перед печерею й так їх стягав, щоб вони зрослися по якомусь часі й утворили велику альтанку[2].

А що малим іще хлопчиною Микола помагав не раз дядькові ходити коло овочевих дерев і вивчився таки де-чого, тепера стало йому це в великій пригоді. І радів страшенно, як ізгадає, що за рік вкруг печері матиме власну городину й садовину. Білі квіти, мов метелики, обсядуть на провесні молоде листя, пташки зівють собі серед гілля кубельця й тьохкатимуть од ранку до пізньої ночи. І здаватись йому буде, що він на своїй любій Вкраїні, у вишневому садку. І радів цим Микола, як мала дитина.

А як сонце вже спускалось до вечірнього упруга, брав наш козак лука й, хоча на Січи ще встрілював у леті птицю, вправлявся трохи: може коли доведеться почастувати кого стрілою. Увечері знову бертав він до печері, доїв лями, вечеряв і лягав спати. А блідолиций місяченько й зорі вколисували козака до спокійного сну.

Глава восьма.
Жахливе відкриття.

Мандрівка по острову. Недогризки. — „Чи тут живе Микола, козак із славної України?“

Отак проводив Микола день-у-день і не стямившись навіть, як минуло цілісіньких три роки. І хоч увесь цей час безупинно працював над човном, удалось йому видовбати стовбура ледві наполовину. Але хоча й знав, що скорше не доведеться скінчити човна як може за других три роки, проте не кидав початого діла і з завзяттям, як у перші дні, безупинно довбав та й довбав.

Одного дня, коли Микола відпочивав опівдня й роздумував над своїм життям, спало йому на думку, що хоча живе на острові три роки, проте не забірався в глибину своєї землі. Тільки недалекі околиці, віддалені на дві-три години ходу від печері, були завсіди цілями його дотеперішніх мандрівок. І тому Микола вирішив перейти цілий острів із одного кінця до другого й ще напередодні виготувати все необхідне до мандрівки. Другого дня вранці, навантаживши ляму поживою на кілька день, узяв наш козак свою зброю й рушив у дорогу.

Спочатку не стрінув він у дорозі нічого цікавого: дерева, корчі, стрімкі скелі та бистра річка — оце все, що довелось йому бачити. Так пройшов Микола може з дві козацькі милі. І тепера тільки на власні очі побачив, що оселивсь у найбільш неурожайній частині острову. Велике багацтво незнаних овочевих дерев іще більш його запевнили в цьому. Втомлений цілоденною мандрівкою йшов він берегом якоїсь річки. Сонце вже давно зайшло й треба було думати про ночівля. А що з огляду на хижаків ночувати в гущавині було небезпечно, Микола не довго думаючи виліз на розлоге дерево, привязав себе до гиляки мотузком як у перші дні, та й заснув твердим сном.

Удосвіта збудили козака пташині співи, що лящали просто над головою. Умившись із річки, Микола поснідав та й пустився в дальшу дорогу. Йшов так може з кілька годин і нарешті побачив, що суходіл кінчається: це був південний беріг острова.

І вже спустився Микола до самої бережини, коли спинився зненацька мов урісши в землю. Чув наче не стало йому віддиху: з піску виглядало кілька людських черепів. Широко розплющив він очі й дивився на ці страшні черепи з вищиреними зубами, ребра й кости ніг та рук.

І якось моторошно стало Миколі. В уяві почали пробігати ріжні картини: то здавалось йому, що колись хвилі викинули розбиток корабля з людьми й вони тут із голоду загинули, то мимохіть ізгадував собі оповідання Джемса Бровна про самотні, таємничі острови в океані, де закинуті після розбиття корабля мореплавці гинули від незнаних нікому причин. Повів очима навколо й насторожував уха, як тільки шелестіло де біля нього. Бо хоча небоязкий був наш козак і не раз зазирав в очі смерти, проте якийсь незрозумілий, непереможний жах брав його перед оцими кістками. Постояв-постояв, оглянув один череп, другий та й не оглядаючись, хутчій подався геть.

Пройшов гонів з двоє й од несподіванки аж рота роззявив: за невеличким горбком побачив у землі круг: це був слід погаслого вогнища; навкруги лежали черепи, біліли кости рук та ніг, на яких іще видно було сліди зубів, що гризли мясо.

— „Людоїди!“ блискавкою мигнула в Миколи думка. „Не

страшно воно, коли смерть чига на тебе в завзятому бою, не страшно, коли роздерти може хижа звірюка, та коли подумаєш, що тебе живцем шматуватимуть на печеню мов порося, — таки чуєш, як щось бігає поза шкурою“, подумав він. „Та не з цих я, що живцем віддаються їм у руки! — Не лякавсь я ніколи бусурмена, Ляха й Москвина, так може й із тобою справлюся, невідомий дикуне!“ розважав себе наш козарлюга. Але хоч і намагався забути про це, таки страх, як неприємно було!

Багато всяких невеселих гадок одібрали в нього охоту мандрувати далі й він вирушив додому. Т'алеж і в дорозі не міг позбутися думок про дикунів. У задумі й не зглянувся, кудою йде, і аж крикнув із люті, коли після довгої ходи знову побачив погасле вогнище й черепи та кости.

„От проклята мара, ніяк не сходить із очей!“ подумав козак; придивився, а це не друге вогнище, а те саме, яке недавно покинув. „Отож блукати вже почав, — чи не водить часом якась нечиста сила?“ Сплюнув зі злости й пішов знову давньою дорогою. Йде, йде, коли чує, а в корчах щось шелестить і ступає слідком за ним.

„Невже доведеться мені ще сьогодня змірятися з дикуном?“ думає наш козак, прискорюючи ходу, щоб дістатися мерщій за корчі, біля яких бовванів уламок скелі. Захекавшись добіг туди, притулився спиною до скелі, вхопив у руки сокиру й готовий до боротьби . . . аж зареготався, коли побачив здалека, що то не дикун, а його власна ляма.

„Ну й дурень із мене, їй Богу! забєш собі голову дурницями про таємні острови та й біжиш, як оглашенний!“ лютував Микола на себе. „Тепер хай сам Люципер женеться за мною, то так уперіщу сокирою, що аж искри посиплються йому з лоба. Як верну коли на Запорожжя, соромно буде розказати про те, як замірявсь я до бою стати з власною лямою, а то підіймуть тебе на сміх братчики й таке причеплять іменння глузливе, що хіба бери та й утікай із Січи.“

Отак розмовляючи подумки й не стямився Микола, що сонце давно вже зайшло й ніч темна почала обгортати праліс. До дому було ще далеко, тому вирішив він переночувати в альтані, яку збудував собі ще того літа й частенько в ній ночував, коли пізно

було вертати до печері. З бідою знайшов свій „хутір“, як жартома прозивав наш острівянин околицю коло альтанки, страшенно втомлений кинувся на землю й почав уже був дрімати, коли чує над головою ніби людський голос:

— „Миколо, Запорожець із славної України!“

Микола зірвався притьмом й увесь аж потом облився. „Чи сплю я, чи може дух якого Запорожця кличе мене?“ Насторожив уха й перестав дихати. Слухає, а тут тобі вдруге кричить щось:

— „Тут живе Микола, Запорожець із славної України?“

Аж лекше відітхнув бідолаха, устав і побачив над головою свого улюбленця-птаха, якого навчив отих слів, щоб хоча инколи чути рідну мову. Втішена папуга залопотіла крильми й сіла на плечі Миколі, викрикуючи всей час вивчених слів . . .

Довго пролежав Микола тої ночи. Ріжні думки промайнули в його голові. То митикував, як би кинути оцей таємний острів, де люде знаходять собі смерть од незнаних причин, то знову, чи не знищити все до цього часу збудоване, щоб дикуни на зауважили коли будь, що крім них іще хтось живе на острові. Серед отаких думок Микола й не счувсь, як заснув твердим сном.

Кінець другої частини.

ЧАСТИНА ТРЕТЯ.

ОБОРОНЕЦЬ ПОКРИВДЖЕНИХ.

Під редакцією

В. ЗЛОТОПОЛЬЦЯ

скомпонували

ІГОРЬ ФЕДІВ та ВАЛ. ЗЛОТОПОЛЕЦЬ.

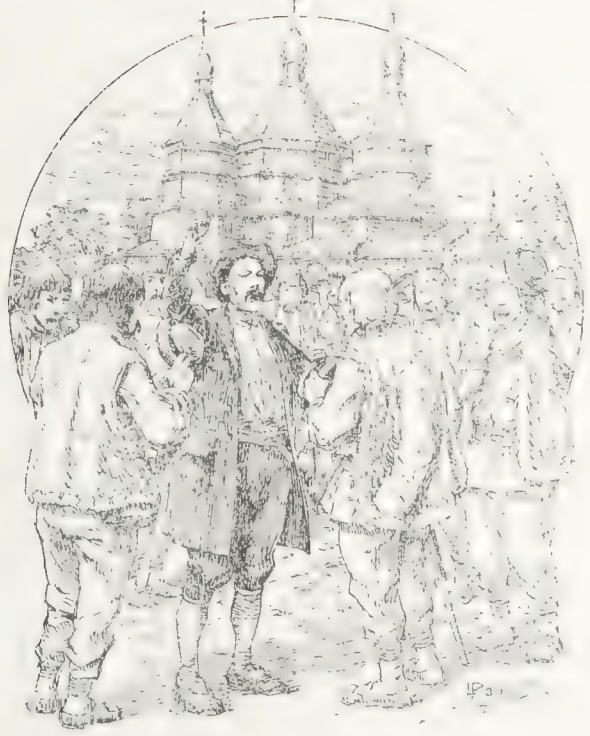

Року Божого 1919.

У третьому році відбудування Української Держави.

Київ—Відень.

Глава перша.

З пащеки смерти

Твердиня-„Січ“. Дикуни-людоїди. — „Людоїди людяніші, ніж гнобителі-чужинці“! Один Запорожець проти трьох в оборону поневоленого.

А другий день прокинувся Микола з иншими думками та настроем аніж учора. Усі вчорашні міркування здались йому безглуздими та смішними.

„Уже так довго тут живу“, міркував він, „а ні разу не довелося мені бачити жадного дикуна. Оце найкращий доказ, що їх немає на острові. Мабуть вони припливають із сусідньої землі, справляють свій проклятий бенкет та й одпливають додому. Ото щастя, що занесло корабель на цей бік острова, а то таки не з медом було б мені, коли б попав у їхні руки.“

Як-не-як, але вирішив наш козак трохи краще захистити свою домівку. Насамперед задумав Микола за рядом дерев, що росли перед печерею, розвести ліс. Рістня повинна була замаскувати

оселю від бистрого зору дикунів. Для цього посадив наш козак більш як дві сотні гиляк із дерева схожого на вербу, що дуже швидко прийнялися. І Микола сподівався, що незабаром густий гай зазеленіє навколо печері.

Скеля, в підніжжу якої наш пустельник видовбав собі печерю, була не дуже то широка. А що складалась вона з лупкого каміня, то й не важко було її продовбати наскрізь. Отже, коли б не вдалось оборонити від дикунів входу печері, завжди можна було врятуватися через другий отвір.

Продовбуючи підземний хідник, Микола використовував биге каміння та землю до оборони так, що незабаром навкруги домівки взносився високий вал. А що шанці робити був він митець не аби який, задумав перетворити свою оселю в справжню твердиню на взірець запорожського зимовника.

У кількох місцях поробив отвори наче малі віконця-стрільниці, крізь які, не виставляючись ізза вала, міг перед собою все бачити. А щоб зручно було вилазити й злазити з валу при обороні, поробив подекуди східці. Тепера почував себе зовсім забезпеченим од несподіваного нападу.

І віднині називав уже наш козак свою домівку-твердиню не инакше як „Січ“.

Та проминув місяць, другий, ба й рік, — а людоїдів як не було, так і немає. І поволі забув Микола про них зовсім.

Серед життя без жадних цікавих пригод і не зглянувся він, як жовкло й знову зеленіло листя, як карб за карбом значив на дереві прожиті роки. Аж десь на девятому році таке сталося, що цілком змінило його дотеперішнє життя.

А трапилася ця пригода одного погідного ранку, коли Микола зайнятий як звичайно своїм човном (бо хоча проминуло вже стільки років, таки не покидав раз задуманого діла), збірався трохи відпочити.

Отже, саме влігся він горілиць на траву, коли бачить, що зза ліса дим чи курява знімається. Скочив мерщій та й подався додому, миттю по драбині виліз на скелю, з якої видно було цілий острів, глянув у той бік звідкіль, як йому здавалося взносився дим угору, та й задеревів: при березі вгледів кілька човнів та байдаків, а

трохи далі, на побережжю, вело танок довкола багаття чоловіка може тридцять червоношкірих, напівголих людей. То розбігаючись, то з дивовижними рухами й скоками беручись за руки, кружляли вони наче чорний обруч.

„От і діждався гостей", подумав Микола. „Зачіпати вас не збіраюся, а як схочете напасти, то вчуєте на своїй шкурі, чи легка козацька рука."

Отаке вирішивши, Запорожець зліз мерщій зі скелі, перевісив через плечі лука, за пояс устромив сокиру, узяв списа та й виліз існову на скелю. — „От погань проклята!" аж скрикнув Микола стиснувши кулаки з люті, коли побачив, що дикуни вивели з байдака двох бідолах та й волочуть по землі до вогнища. Яка жде їх доля, не було й сумнівів: полумя розпаленого багаття та розлютовані дикуни свідчили про це найкраще. І Микола не помилився: кілька дикунів кинулося на одного з бранців, ударили ним об землю й з гарчанням мов вовки почали шматувати свою здобич. Спочатку кров ударила Миколі до голови. Стиснувши в руці списа, готувався вже він зопалу, будьщо будь, кинутися на ворогів.

Та потроху розум переміг. Миколина лють минула. Почав митикувати. — „Адже ж це дикуни", думав він, „які не знають нічого про єдиного Бога, живучи звірячим життям. А хіба ж можна лютувати на звіря, коли він кидається на иншу тварину й поїда її?"

І загадався козак . . . Зненацька гірка усмішка скривила йому уста. — „Ні, ні!" скрикнув він мов од лютого болю, — „сто тисяч разів людяніші ці дикуни від гнобителів-чужинців! — Дикуни їдять своїх бранців мертвими, а зайди-чужинці жеруть нас живцем!"

І ці болючі гадки зовсім одібрали в козака охоту втручатися в чужу справу й ставати за суддю межи дикунами.

А тим часом другий бідолаха-бранець стояв непорушно ждучи своєї черги. Та зненацька, коли побачив, що дикуни не звертають на нього жадної уваги, кинувся навтіки. Летів у смертельнім жаху якраз до Миколиної печері. За ним бігли навздогін троє дикунів. Віддаль межи втікачем та дикунами ставала що-раз ближча. А як почав неборака добігати до Січи, раптом пекучий сором почервонив Миколі обличчя.

„Невже ж він — Запорожець, лицарь та заступник покривджених, попустить нерівний бій безборонного проти трьох?! І де? — Біля порогу Січи!... Ні, ні! — Неславою вкрив би це велике імя!“

І вхопивши списа, Микола миттю збіг зі скелі. А як учув тріскіт галуззя й шарудіння листя, вискочив зненацька й з криком: — „Стій!“ загородив утікачеві дорогу. Бідолаха так і задубів: широко розплющеними очима дивився на Миколу, що здавався йому в шкурах якоюсь несьогосвітньою істотою; тремтів од жаху не знаючи, чи впасти Миколі до ніг, чи бігти далі. Микола на миґах показав утікачеві, що оборонить його від напастників, побіг до першого переслідувача й проткнув його списом. Дикун із криком повалився на землю. Те саме сталося й з другим переслідувачем. Третій переляканий, схопивши лука, прицілився на Миколу. У повітрі свиснула стріла й Микола вчув біль коло самого серця. Та стріла відбилась од шкуратяного вбрання. Миттю кинувся Запорожець на ворога й тої хвилини, як той натягнув уже вдруге тятиву, ударив його в груди списом. Дикун без зойку повалився мертвий. Тепер оглянувся Микола на врятованого втікача.

Бідолаха стояв переляканий на тому ж самому місці. З очей йому було видно, що не здає собі справи про те, яка його жде доля. Покірно, мов мала дитина перед старшими, ждав він од Миколи порятунку або смерти.

І шкода стало нашому лицареві бідолашного дикуна: на миґах показав він урятованому, щоб той без страху підійшов ближче. Дикун послухав: тремтячи на цілому тілі, почав підходити до Миколи. Що-кілька кроків спинявся й ставав на вколішки, простягаючи з благанням руки до свого порятовника.

Микола стягнув із голови шкуратяного шелома, щоб показати переляканому дикунові, що він теж людина й нічого йому боятися. Тепера тільки дикун приповз до нього, поцілував землю й ліг плазом біля Миколиних ніг. Микола зрозумів, що дикун оцим оддає себе рятівникові в неволю, якось неприємно стало нашому козакові й він мимохіть промовив: — „Невольника мені не треба: Запорожець усе життя бється з невольництвом. Уставай, парубче, й будь мені за друга!“ Та не зрозумів дикун Миколиних слів

і тоді тільки підвівся, коли Запорожець діткнувся до нього лагідно рукою й сам підвів із землі.

Смагляве лице дикуна, вірлиний ніс, довге, чорне волосся й бистрі очі, — нагадали Миколі відразу Індіян, про яких стільки наслухався від Джемса. — „Еге, тепера знаю, куди я попав!“ подумав він. „Це Америка: нова, повна несподіванок країна, яку відкрив Колюмб[1]. Он куди козака загнала доля! Не поймуть віри козаки, як верну коли на Запорожжя!“

Потім на миґах Микола показав Індіянинові, щоб узяв луки й стріли забитих дикунів і йшов за ним. Та спритний був Індіянин: не ворухнувся з місця й лише давав знати своєму визволителеві, що треба закопати трупи, бо дикуни розшукуючи забитих товаришів, натраплять на слід Миколи. Козак наш кивнув головою на знак згоди й дикун почав вигрібати руками яму. Добре не глянувся Микола, як трупів уже не було видно: тільки трохи втоптаний пісок зраджував могилу. Тепера вирушив Микола додому, а слідком за ним дикун. Незабаром обоє прийшли до Січи й вилізши на скелю, почали стежити за дикунами.

Становище Миколи було все таки не дуже то веселе. Не підлягало сумніву, думав він, що дикуни після бенкету підуть шукати своїх товаришів, а тоді не минуть і печері, — силою вдеруться на вал і Миколі лишиться одно: загинути в обороні Січи й визволеного небораки.

Тим часом дикуни вели далі танок довкола вогнища й вимахуючи руками підкидали кістьми. — „Це певно в них уже по бенкеті. З бідного бранця зістались тільки кости, якими вони тепер забавляються“, думав Микола. „Хвилин іще мабуть кілька — й мені треба сподіватися гостей у своїй печері. Час подумати добре, що робити: чи втікати, чи злізти зі скелі до печері й там боронитися.“ І якась лють охопила козака: стиснув кулаки й крізь зуби промовив: — „Не діждете, щоб Запорожець утікав од ворогів. Головою накладу й тоді тільки ввійдете до Січи!“ Вирішивши битися до останнього, зліз він по драбині на подвірря, а за ним дикун.

Аж росплющив очі Індіянин, як увійшов потім до печері: такого пишного палацу не бачив мабуть іще зроду. Та не можна було гаяти часу.

Микола вхопив списа й сокиру, давши дикунові зрозуміти, що буде боротися до загину. Той зрозумів його: стиснувши кулаки, почав бити в груди, вимахуючи руками в сторону берега, наче хотів сказати, що й він боронитиме пишний палац свого визволителя від ворогів, доки стане сили. Микола дав дикунові лука, стріли й другого списа, поставивши на варті біля малого отвору, сам став на другому кінці й виглядаючи крізь стрільницю в далечінь, ждав нападу.

Так простояли вони з годину, коли тут пронісся зненацька дикий крик, вереск та зойк. Микола дав знак дикунові, щоб готовий був до бою кожної хвилини, але після цього настала тиша. Потім існову залунала дивовижна суміш вереску й виття, але цим разом ближче. За хвилину крик існову затих. Аж раптом коло самісінької огорожі розітнувсь якийсь голос, немов гукаючи, й у корчах почувся тріскіт. Миттю переморгнулися наші „січовики“, напняли луки й ждуть, щоб першому, що покажеться в кущах, не дати й зойкнути. Очі їм блищали, а руки трохи тремтіли з нетерплячки. Та голос затих і тріскіт теж.

Отак простояли Микола й його завзятий джура[2] аж до вечора. А що не чутно було більше ні гукання, ні свисту, поліз наш козак на скелю на розвідини. Ані людоїдів, ані човнів при березі вже не було: видима річ дикуни відпливли, не знайшовши товаришів.

Побачивши це, ізліз наш завзятець зі скелі й поклавши зброю, зготував для себе й для дикуна вечерю. Під час роботи Микола розглядав ближче свого нового товариша. Червоно-сіра шкура вилискувала дикунові мов помащена олією, довге, чорне як вугілля волосся, не вилося кучерями як у Муринів, а спадало гладко, як у дівчини, що обітне коси. На вухах у Індіянина звисали якісь мушлі й сторчали ріжнобарвні пера з птахів, а зуби йому біліли немов слонева кість.

З розмови Микола дізнався, що звуть Індіянина — Чінкадавін, а це індіянською мовою значило — „бистрозорий“. Так прозвали його за те, що в леті міг устрелити птаха.

А що Чінкадавін був голісінький, вирізав Микола шматок шкури й немов фартуха привязав йому на поясі.

Пустельник наш невимовно тішився своїм новим товаришом

і радий був поводитися з ним як із рідним братом. Але не знаючи, що криється в душі дикуна, вирішив показати Чінкадавінові, що він тепер у полоні та мусить слухати кожного слова свого пана й володаря. І звелів дикунові кликати себе *кациче*, бо чув од бувалого матроса, що так звуть Індіяне своїх ватажків.

Дикун зрозумів це слово краще ніж рухи, якими Микола хотів показати Чінкадавінові, що він йому пан. На лиці Індіянина заграла радісна усмішка й на знак того, що він розуміе, чого хоче від нього пан, повторив кілька разів слово *кациче*. Потім дикун ухопив списа, встромив його в руки Миколи й приклав вістрям до своїх грудей: цим хотів надісь показати, що слухатиме свого пана й віддае свое життя в його руки. Тоді Микола з гідністю гетьмана звелів Індіянинові сідати за вечерю. Чінкадавін присів на землі коло Миколиних ніг.

По вечері Їх Ясновельможність ласкаві були наказати своєму підданцеві лягати спати. Та наш гетьман був обережний і звелів джурі спати на дворі: бо не знав іще добре, чи вірний буде йому дикун і чи не схоче часом уночі згладити з світу свого поряговника.

А що Микола був дуже втомлений сьогоднішньою пригодою, то видоївши лями, зараз же заніс усю зброю до печері, поклав у головах, щоб бути напоготові, ліг на сіно й заснув твердим сном.

Глава друга.
Рятівник та врятований.

Зміцнення твердині. Дикуни й що-до мови кращі ніж гнобителі-чужинці. Збудування човна.

Другого дня вранці першою думкою Миколи було пересвідчитися, чи дикуни дійсно відпливли з острова.

Отже після сніданку пішов він разом із Чінкадавіном на беріг. Ідучи повз місце де поховано було трьох дикунів, побачив Микола, що Індіянин спинився й показує на землю, де закопав ворогів, даючи рухами зрозуміти, що хоче їх викопати та справити собі смачний обід. Та Микола закричав, підняв списа вгору, показуючи Чінкадавінові, що вбє на місці, як він тільки наважиться це зробити. Індіянин зрозумів погрозу й скорився, дивуючись дуже, чому то саме каціке забороня йому таку приємність, — бо щоб це була річ огидлива й нелюдська, навіть не могло поміститися в його голові.

Незабаром Микола прийшов до того місця, де вчора бенкетували дикуни й що за картина роскрилася перед його очима! — Навколо спопелілого вогнища лежали кости та недоїдки людського

мяса, подекуди червоні плями на піску вказували місця, де ще вчора калюжами стояла кров. Огидно стало Миколі, як побачив ці сліди звірячого бенкету. Рукою дав знак Чінкадавінові, щоб він зібрав кости й шматки мяса, викопав яму й закопав останки своїх нещасних земляків.

Тим часом Микола роскидував огнище гилякою, сподіваючись, що може під сподом знайде жарину. Та даремне! — З огнища не зісталося жадної искри: лише вигаслий попіл сірів на його місці! Микола сумно звісив голову, бо коли чудом майже вдалось йому придбати товариша, бракувало тепера до повного щастя тільки вогню. А коли він отак стояв задуманий і вдивлявся в погасле вогнище, побачив, що його дикун вимахує руками, потім зірвався несподівано, вхопив сокиру й прожогом погнався в ліс. Микола не міг стямитися з дива. Що мало це значити?

Бачив тільки, як Чінкадавінова постать ставала що-раз менча й менча та нарешті зовсім зникла в лісовій гущавині.

„Що з ним сталося?“ думав Микола. — „Чи не побіг він часом до своїх, які може сховалися в лісі, та чи не збирається мене їм ізрадити? А коли ні, то навіщо вхопив сокиру? А може побіг до печері й думає не пустити мене туди? От тобі й приятеля придбав! Та не діждеш цього, зрадливий дикуне! — Не вигнати тобі з власної хати козака-Запорожця!“

Ухопив списа й кинувся вже слідком за Чінкадавіном, щоб дати доброго прочухана, коли тут дивиться, а він біжить із лісу! Микола зупинився з великого здивування й трохи соромно йому стало, що так швидко осудив свого товариша. Пасучи очима Чінкадавіна, побачив, що в того в руках щось ніби трава, чи сушняк. І аж отетерів наш козак, коли задиханий Індіянин поклав перед ним оберемок сухої трави, з якої добувався дим. Миттю підкинув Чінкадавін сушняку, піддув кілька разів і, на превелику радість Миколи, сушняк запалахкотів ясним, веселим полумям.

Довго-довго стояв Микола милуючи вогнем, бож так давно вже його бачив. Наприкінці вхопив одну головешку й кинувся з нею до печері, а слідком за Миколою біг Чінкадавін, викрикуючи щось веселе: певно радів, що так прислужився своєму рятівникові.

Вернувши додому, Микола миттю роспалив на подвіррю вогонь,

укинув на жар кілька картоплин, побіг до стайні, вибрав молоду, ситеньку ляму, зарізав її, оббілував, порубав на шматки й устромив четвертину на рожен. А Чінкадавін мусів був обертати рожен, щоб не пригоріла печеня.

Тим часом Микола відкраяв другий шмат мяса, обполоскав його добре й поклав у великий горщик. Потім начистив туди картоплі, налив води чистої, посолив і поставив варитися.

Чінкадавін дивився на це все здивованими очима, бо ніяк не міг зрозуміти, що саме задумає робити його пан. Про варені страви дикун ніколи не чув і не знав; найважче було йому погодити в своїй думці воду з огнем. А як Микола відійшов на хвилину до своєї печері, почала страва в горшку закіпати. Отоді-то злякався Чінкадавін! Одскочив мов ошпарений і перелякано дивився, не розуміючи, чого це булькотить вода.

А як окріп почав страшенно клекотіти, сичати й збігати, Індіянин був певний, що в середині сидитъ або гадюка, або яке инше створіння. — „От біда мені“, подумав дикун, — „іще всю воду вибере звірюка з горшка: що скаже тоді мені пан?“ Щоб запобігти цьому, встромив швидко руку в окріп, ловлячи пакосне звіря, та тої ж хвилини закричав мов несамовитий із переляку та болю.

Коли Микола почув проникливий крик Індіянина, злякався чимало, бо був певний, що це вдерлися дикуни й схопили вдруге нещасного Чінкадавіна. Мерщій кинувся з печері готовий головою накласти, щоб тільки вирятувати з рук дикунів свого джуру. Та як же здивувався побачивши, що коло печі нікого немає крім Індіянина. А той кричав, йойкав і з предивними рухами скакав навколо кабиці. Довго стояв Микола не знаючи, що це все має значити. Аж нарешті, коли Чінкадавін розяснив йому на миґах, чому саме так кричить та вимахує руками, догадався, що Індіянин обпатрав собі трохи руки. Із тяжкою бідою вдалось Миколі заспокоїти Чінкадавіна й примусити його знову доглядати рожен. Щоправда, послухав джура свого пана, але обертаючи рожен, раз-у-раз поглядав із великим острахом на горщик і на Миколу, який йому здавався тепера не инакше як чарівником.

Тим часом зварилась юшка й спеклася печеня. Микола наси-

пав юшки в дві миски й почав їсти з одної. Бачучи це, переляканий Чінкадавін був певний, що юшка — якийсь чародійний напій. І хоч як ласкаво давав Микола рухами знати дикунові, щоб він теж їв юшку, Чінкадавін не зважився й губами до неї доторкнутися.

Відтоді життя здавалося нашому козакові веселіщим і кращим. Самотність не мучила його вже більше. Мав товариша, з яким, що правда, не міг іще розмовляти, та все таки міг порозумітися на миґах. От і в біді, й у пригоді не дасть уже загинути, та й вогню вміє роздобувати.

І якже не почувати було Миколі себе веселим та щасливим, коли згадати давні його злидні й теперішнє вигідне життя! Тільки одно турбувало його трохи, а саме — думка, що знову можуть прибути дикуни на острів.

І тому почав міркувати, як би то захиститися добре від Індіян. Іще раніще хотів він перебудувати Січ у міцну, відпорну твердиню. Та що був одним-однісінький, важко було перевести задуманий плян у діло. Тепера мав помічника, та й не аби якого!

Отже, щоб оглянути місцевість та пристосувати її як слід до оборони, Микола став на горбі, з якого бачив цілу околицю перед печерею. Роздивившись добре, козарлюга наш ось що вирішив: за стіною з дерев обкопати Січ широким та глибоким ровом; із викопаної землі висипати високий вал, а з недалекого джерела спровадити в шанець воду так, щоб частина струмка бігла через подвірря. Оцим способом буде забезпечений водою, а тоді хай собі облягають дикуни його твердиню скільки хочуть!

Чимало намучився Микола, заки Чінкадавін розшолопав, що саме задумує робити його пан. А коли Індіянин зрозумів нарешті справу, охоче став разом із Миколою до праці.

Та не так легко було виконати цей плян. Не було в наших острівян ні залізного знаряддя, ні пилки, ні лопати, ні рискаля, ні мотики. А рів треба було копати сім стіп завглибшки й шість стіп завширшки, та й завдовжки так на яких сто кроків, а це тобі не жарти! Та й іще крім цього на підпірання стін рову потрібно було з чотирі сотні палів, а щоб витесати й загострити тільки одну палю тупою, камяною сокирою, треба було таки добре нагріти собі чуба. А далі, щоб викопати другий рів, куди можна

було б спускати воду з джерела, треба було прокопати мале взгірря між печерею й джерелом. Та ці всі труднощі, хоч і які вони були великі, не відстрашили Миколи од задуманого діла. Козацьке слово — святе й тверде як криця!

І тому що-дня від сходу сонця аж до пізнього вечора Микола завзято працював зі своїм приятелем. — „І не думав, що діло аж горітиме, хоч знаряддя таке дрантиве!“ міркував він, бачучи як що-дня глибшає й ширшає рів. На щастя два місяці віяв противний вітер, то й дикуни не могли завітати на Миколин острів. Отже не треба було журитися, що непрохані гості перебють працю.

Під час роботи й відпочинку Микола вчив свого джуру говорити по вкраїнському. А що Чінкадавін був дуже тямучий, вдалося Миколі швидко навчити його найголовніших слів. Їх виголошував Запорожець голосно й поволі, показуючи на відповідну річ. А коли говорив про такі річі, яких не можна було учневі показати, пояснював тоді рухами й усякими миґами так добре, що Чінкадавін міг нарешті його зрозуміти. І заки проминуло півроку, навчив Микола Індіянина стількох українських слів, що міг із ним досить добре порозумітися.

„Таж бо таки дикуни й що-до мови кращі ніж оті проклятущі гнобителі-чужинці!“ міркував собі якось Микола. — „Де-які з проклятих зайд бува вік-звікують у нашій землі, та ніколи ані одна псявіра з них не хоче навіть уміти нашої мови!“

— „Мужицька мова!“... згадав він зненацька вислів одного з таких зайд і здрігнувся.

Біль страшної образи та безсильна ненависть, яку може зрозуміти тільки син поневоленої нації, здавили Миколі груди. — „Надійде час“, промовив він зхвильованим голосом, загрожуючи у простір кулаком, — „повстануть раби і вирізуватимуть вам проклятим зайдам *панські* язики!“

Отож як радів наш козак успіхам Чінкадавіна в мові, важко описати. Досі мав собі тільки німого помічника, а тепера — справжнього друга й повірника.

Що-раз більше почав Микола звикати до свого нового товариша. А що за всей час пересвідчився, що Чінкадавін незвичайно

вірний та незрадливий, не вагаючись дозволив йому разом спати в печері.

Проминуло чотирі місяці й рів та инші фортіфікаційні роботи було скінчено. — „Тепера нічого нам боятися дикунів!“ думав Микола. — „Заки який завзятець пройде через рів, легко буде пустити йому в груди стрілу, чи списом укоротити віку.“

Одного разу, Микола вийшов із Чінкадавіном на горбок, що взносився недалеко морського побережжя. Звідсіля був чудовий краєвид. Сине, лагідне плесо моря мінилося під промінням ясного сонця, а ген далеко-далеко, на самому краю, чорніли якісь цятки: це були острови. І Микола побачив, як Індіянин приріс очима до чорних цяток, зірвався раптом і почав скакати, простягаючи туди руки.

— „Що з тобою?“ спитав здивований Микола.

— „Ах, пане! пане!“ кричав радісно Чінкадавін, — „там мій батько, мама, усе моє! Весело, весело!“

Із цих уривних слів (бо добре ще не вмів говорити Чінкадавін), зрозумів Микола, що там далеко на крайнебі ледві мріє Чінкадавінова батьківщина. І коли Микола дивився на веселе обличчя дикуна, коли бачив як промініють йому очі, подумав тужно:

„Ось і в дикуна є любов до вітчини. Навіть дикун відчуває, що рідний край миліший і дорожчий над усе в світі“...

І в журливій задумі ніяк не міг зрозуміти Микола тих ренеґатів-відступників з українського народу, що за вигоди та роскоші продали зайдам-чужинцям свою Вітчину.

„І скільки їх є“! думав він гірко, — „Вишневецькі, Любомирські, Потоцькі, Корецькі, Підгаєцькі... навіть діти найбільшого вкраїнського патріота — князя Констянтина Острозького!“

„Хто спокусив їх? Хто призвів до найтяжчого в людському життю злочинства — зради Вітчини?“ І якось несвідомо Микола згадав останні батькові слова:

— „Бо братались з гнобителями-чужинцями, за жінок брали чужинок із ворожого народу“...

„Так, так! ніякої згоди з зайдами! Геть їх із України!“

Та згадавши зненацька де він, поник головою...

І якийсь сум охопив душу Миколи. Він ізгадав славне Товариство Низове. — „І я рвуся до них кожною думкою, кожним

зором і ти, мій нещасний друже, линеш певно думками на оті чорні цятки. І колись може зірветься в тебе бажання кинути мене й я зістануся знову самотний на цім відлюднім острові", думав він журно.

Щоб пересвідчитись, оскільки любить дикун свою батьківщину й чи може кинути коли його, свого порятовника, Микола запитав Індіянина:

— „Скажи мені, Чінкадавіне, чи хотів би ти жити он там, де твої земляки?"

— „Так! ох, так!" скрикнув Індіянин, і очі йому засвітилися радісним блеском.

— „А мясо людське їв би ти знову, чи ні?"

Чінкадавін заперечив головою.

— „Я вчив би своїх їсти мясо звірів та біле молоко, не людина."

Микола зрозумів, що він хоче сказати.

— „А як-би тебе самого пожерли — вони ж їдять людське мясо?" питав далі дикуна.

— „Авжеж їдять, та мясо вбитий ворог."

— „А вмів би ти зробити човна?"

Чінкадавін кивнув головою.

— „Так збудуй собі човна й вертай до них!" — сказав Микола й побачив, як джура здрігнувся й сумовито глянув на порятовника.

— „Ну щож тобі, друже? чого так посумнів?"

— „Сумний, бо каціке мій недобрий на мене... Хоче мене там! там!" ... і почав показувати руками в сторону островів.

— „Таж ти казав, що хочеш туди вернутися."

— „Авжеж Чінкадавін хоче, та Чінкадавін хоче, щоб і в ним каціке там!" І Микола зрозумів, що дикун хоче разом із ним пливти до свого острова.

Щоб випробувати наскрізь Індіянина, Микола сказав: „Мене мали б там за ворога, забили б і зїли. Тому їдь сам, а я лишуся тут!"

Коли він це сказав, Чінкадавін вихопив зза пояса в Миколи сокиру, вклав йому в руки й підставив під вістря свою голову.

— „Що ти робиш?“ спитав здивований Микола.

— „Забий мене, каціке! Не хочу жити, як ти мене там без каціке!“ складав слова дикун.

Микола зрозумів усе. І шкода стало козакові свого джуру, коли той із сльозами кинувсь йому до ніг і почав їх цілувати. Підняв Індіянина з землі, обійняв його й став гладити як малу дитину, заспокоюючи ласкавими словами:

— „Не плач! не плач, любий Чінкадавіне! І мені не хочеться розлучатися з тобою, бо звик до тебе, як до рідного брата. Я хотів тільки тебе випробувати, чи й ти мене так любиш, як я тебе!“

І весело було Миколі на душі, коли пересвідчився, що має друга, який воліє вмерти, як із ним розлучитися. А що серед розмови довідався, що Чінкадавін уміє робити човен, запровадив його на місце, де вже від кількох літ працював над збудуванням судна. Тут Микола показав Індіянину колоду видовбану більш як до половини й на пальцях полічив, скільки вже літ над оцим мучиться.

Чінкадавін лише покивав головою від здивування й засміявся. І на превелику радість Микола довідався, що Індіяне роблять човни далеко швидче й без великого труду, а саме: випалюють стовбура в огнем. І в уяві Микола бачив своє судно вже готовим. Бачив, як спуска його на море й пливе туди, де живуть не людоїди, а народ хрещений, його любий, рідний народ! І як билось йому серце на цю згадку, як соколом летіли туди тужливі думки! Глибоко зворушений він тихо повторював:

— „Україно-нене! Невжеж я тебе побачу? Але коли?... коли?“... і сльози текли йому з очей.

А Чінкадавін дивився розчулений на пана, зрозумівши його своїм серцем.

— „Отже завтра до діла!“ вимовив нарешті Микола до свого джури. „Завтра! завтра! А за днів кілька всміхнеться може воля!“

Та не все складається, як гадається! — Другого дня почалася слота.

З досвіду Микола знав, що два рази на рік, під час рівнодення, небо затягалося сірими хмарами. А під зливним, безупинним дощем, який падав цілих два місяці, а нераз і довше, не

можна було й думати робити щось на дворі. Не було ради! — Мрію про човен треба було залишити аж до того часу, поки знову всміхнеться небо голубим блакитом: ждати треба було весни...

Та тепера довгими осінніми вечорами не мучила нашого пустельника нудьга, як за попередніх літ. У печі весело гоготів огонь. І самотність не пригнічувала Миколу, як раніще, бо ж мав щирого друга, з яким міг тепера проводити весело й безжурно довгі-довгі осінні вечорі.

І радів мов мала дитина наш козак, бачучи що палахкотить огонь, що коло каганця попліч сидить Чінкадавін, розважаючи його розмовою. І вечорі колишніх літ, коли сидів він сам одним-однісінький, без світла, без теплої страви, без слова розради — здались йому тепера такими далекими-далекими!

Між иншим, щоб не забути анґлійської мови, почав Микола вчити Чінкадавіна не тільки по вкраїнському, але ж одночасно й по анґлійському.

Взагалі Чінкадавін учив свого пана всього, що могло тому здатися, а Микола знову вчив Індіянина таких річів, про які не знали дикуни.

Отаким способом, завдяки обопільній науці, світогляд Індіянина цілком змінився, а Микола з другого боку — придбав до господарства багато таких річів, про які не міг і думати, коли б йому довелося жити насамоті.

Чінкадавін наприклад умів плести дуже гарні рогожі. А що були вони незвичайно густо й дрібно сплетені, задумав Микола пошити з них убрання. Отже навчився наш козак від Індіянина цеї штуки й по де-якім часі наплели вони стільки рогож, що вистарчало їх зовсім на вбрання для обох. Ох! якже тішився Микола новим одінням, а то остогидло йому ходити у важких, теплих шкурах! Тепер одягав він шкуратяне вбрання тільки під час якої роботи.

Та не тільки рогожі вмів плести Чінкадавін! — Із волокна кокосових горіхів та ріжних инших волокнуватих ростин умів він робити гарне прядиво й сукати міцні шворки, куди кращі й міцніщі за Миколине мотузяччя. Із прядива також виплітав Чінкадавін незвичайно швидко рибальські сіти. І оцим розважали свою нудьгу осінніми вечорами наші острівяне.

Під час робіт Микола використовував кожну нагоду, щоб просвітити трохи дикунський розум Індіянина. Час до часу росказував Чінкадавінові про Бога Христа та Святих і про Київо-Печерську Лавру; иншим же разом оповідав йому про свою любу Вкраїну, про її пишну красу, багацтво та утиски чужинців, про свого батька, Товариство Запорожське, про походи. І з радістю спостерігав Микола, як розумний од природи Чінкадавін усе більше й більше втрачує дикунських забобонів і непомітно для себе самого цивілізується.

Так проминув нашим острівянам слітний час осени. Вони навіть і не зглянулись, як небо що-раз рідче вкривалось оловяними хмарами й ясне, веселе сонце на голубому блакиті що-раз частіше до них усміхалося. Настала весна. Навкруги все ожило: і ліс, і квітки — й море навіть стало веселіше грати хвилями. Лагідний легіт ледві чутно колихав молоді, зелені листочки дерев.

Любо, так любо стало навколо! Наче світ угору піднявся нашим острівянам! — Веселі й бадьорі взялися вони за діло, яке почали ще в-осени.

Чінкадавін, як митець у будуванню човнів, почав випалювати стовбура вогнем. Робота йшла швидко й так зручно, що аж соромно стало Миколі перед дикуном, що йому — Запорожцеві, не спало це на думку. „Та правда, хоча б і додумався був до випалювання човна, так огню в мене не було!“ — хитрував сам перед собою проворний козак.

Проминуло два місяці тяжкої праці й човен був готовий. „Ото щастя, що Бог послав мені такого товариша“, радів Микола. „Бідував би один Бог-зна скільки літ, а може й ніколи не судилося б мені спустити човна на воду.“

А тепера треба було лише міркувати про вітрила й гребки. Чінкідавін заходився плести вітрила з рогожі. Тим часом Микола почав витісувати з твердого дерева гребки. Обидва впоралися з своїм ділом майже одночасно. Човен був готовий. Та на нещастя місце, де працювали вони над човном, було доволі далеко від берега. Щоб нести човна, або тягнути до води, не було й мови, бо був він дуже важкий. Тяжко зажурився Чінкадавін ...

Та навіщо ж казацька голова та досвід? — Не довго надумую-

чись, Микола врубав два округлі пеньки, обтесав рівно, підклав під човен, та й почав його котити до води. Крок за кроком посували наші козаки човен до берега, а за два дні спустили вже його на воду.

Що діялося в Миколиній душі, не можна описати. Мрії які плекав він стільки літ, сповнялися: перед його очима колихався на хвилях байдак! Невимовна радість охопила козака: перед ним ізнову стелилася далека дорога! Перед ним може воля й нове життя!

Тепера треба було ще набрати їжі, навантаживши її на човен скільки буде можна, а тоді в щасливу путь! Та куди? — Чінкадавінові всміхалися темні цятки на обрію — його батьківщина; Микола бачив у своїй уяві широкі степи Вкраїни, Дніпрові кручі. Але туди було далеко, далеко...

Глава третя.
Нещаслива плавба та горобина ніч.

Знову на острові. Городництво та садівництво. Рибальство. Какао. Хуртовина. Спроба допомогти нещасним.

Світіло, як Микола зірвався з постелі. Край неба зайнявся блідочервоним полумям; тиша й спокій віщували чудовий день, і цей день був днем відїзду. Щасливий, радісний день! До мандрівки було все готово. Микола вийшов з Чінкадавіном із печері, спинився на недалекомугор бі й поглянув в-останне на свою домівку, де стільки прожив і стільки передумав у самоті, потім повів очима навкруги. Кожне місце, кожне майже дерево й кущ були йому знайомі. Стежки, якими не раз і не два ходив, вилися між густою зеленню; під горою побачив черідку своїх любих лям, що паслися на шовковій луці. І так шкода було їх кидати!

Іще раз оглянувся, простягнув руки й шепотів тремтячим голосом: — „Прощайте й ви, дорогі лями, й ви, любі пташки, що розважали мене в самоті! І ти, блакітне небо, й, ясне сонечко, що сходило над моєю печерею й озолочувало її своїм промінням!

Прощай і ти, струмочку, що гасив мою спрагу в час спеки! Прощайте, свідки моїх думок, мого горя й нудьги, моїх радощів і туги!“

Поник головою й журно-радісний пішов до байдака. А як минав останнє дерево, почув як хтось кличе його. Здрігнувся й побачив на гиляці свою улюбленицю-папугу, що кричала: „Тут живе Микола, Запорожець із славної України?“ — „Ось був би забув за тебе!“, промовив Микола — „ходи, ходи до мене, мій любий птаху!“ Папуга наче зрозуміла свого пана: злетіла з гиляки й сіла йому на плече. „Поїдемо зі мною, птаху, й там пригадуватимеш мені відлюдний острів“, — сказав Микола й за кілька хвилин був уже в байдаку.

Було тридцяте жовтня десятого року перебування Миколи на острові, як наші острівяне напнули вітрило й байдак почав поволі одчалювати від берега. Та не пропливли вони й кілька гонів, як судно стукнулось об щось тверде й стало на місці: це була підводна скеля. А що простяглася вона від самого берега, врізуючись гострим хребтом далеко-далеко в море, перепливати її було не дуже то безпечно. Тож не було иншої ради, як згорнути вітрило й пливти гребучи в противний бік, щоб обминути хребет підводної скелі.

Та ледві допливли наші мореплавці до місця, де скеля кінчалася гострим клином, як морська струя[1] вхопила човен і погнала його на своїх рвучих хвилях на безвість.

Микола й Чінкадавін гребли з усіх сил, щоб вивести човен із струї, та дарма: непереможна сила несла легеньке судно стрілою вперед і беріг почав зникати їм із очей. — „Щось не добре коїться“, каже Микола до свого товариша. — „Як пожене нас отак далі, то втратимо з очей навіть і шпиль гори, що ген мріє в далечині, а тоді хоч і вщухне розбурхана струя, однак не потрапимо ні вперед, ні назад.“

А нестримна струя гнала човен далі й далі. Надія на рятунок пропала. Нарешті рвучі хвилі вирвали з Чінкадавінових рук гребки, а Микола вже ледві міг гребти. Загибіль була неминуча. Але складаючи вже свої гребки, Микола зауважив несподівано, що човен пливе не так швидко як раніще. Поглянув наш козак на

плесо й радісна усмішка зявилась йому на лиці. Якраз на цьому місці струя розділилася: ширше й більш рвуче коліно прямувало на північ, а друге — спокійніще, яким саме тепера вони пливли, звертало закрутом ізнову на південь.

„За гребки!“ — крикнув Микола до переляканого Чінкадавіна. Зібравши останні сили, почали тепера наші мореплавці гребти проти струї. Противний до того часу вітер наче змилосердився над нещасними моряками й почав дути в протилежному напрямі. Вони напнули вітрило й попливли. А тим часом струя гнала човен що-раз повільніще. Іще кілька хвилин і вони вирвалися з рвучих хвиль, випливши на лагідне плесо моря. Микола, важко дихаючи, не міг промовити ні слова. Лише всміхався радісно, дивлячись на Чінкадавіна, наче хотів йому сказати, що нічого вже баятися, що смерть, яка чигала на них, минула.

Та за той час одбили їх хвилі так далеко від острова, що він чорнів як ледві видна крапка.

Та не журилися цим наші моряки. Спочивши трохи, почали знову гребти зо всіх сил. Вітер гнав човен у східньому напрямі трохи навскоси до острова й за якийсь час почав виринати вершок гори на побережжю, за ним другий, третій. — „Сміливо вперед!“ заохочував Микола свого джуру. — „Там жде нас солодкий по сьогоднішній пригоді відпочинок.“

А тим часом що-раз виразніще почали зарисовуватися скелі, а далі розпізнати вже можна було густу, темну зелінь ліса. А як сонце кинуло останне проміння на вершок скелі й почало ховатися за нього, причалили наші моряки до острова. А коли вже вийшли з човна, почували себе щасливими, як ніколи: небезпека була за ними!

Під час проклятої плавби не мали часу наші мандрівники навіть води напитися, а про їжу нема що й говорити! Тому голодні як вовки присіли вони на березі та з справжньою насолодою почали вечеряти. Спочивши трохи, затягнули човен у невеличку затоку й ледві живі вернулися до Січи.

Другого дня за сніданком завів Микола балачку:

— „Чи була б у тебе охота, Чінкадавіне, іще раз отак погуляти по морю, як учора?“ — запитав він.

— „Хай Бог боронить!“ — відказав джура, пригадуючи собі вчорашню пригоду.

— „Отже ти вирішив жити зі мною на цьому відлюдному острові аж до смерти?“

— „Атож!“ кивнув головою Індіянин. — „Аби тільки був зі мною й мій старий батько.“

— „Так у тебе є іще батько?“ продовжував Микола.

— „Як не вмер за час мого тут перебування, так може ще дожива свого старечого віку“, одповів Чінкадавін, і на згадку, що може вже немає на світі його батька, дві чистих сльози покотились йому по лиці: гарячі сльози синівської любови! Жаль обгорнув Миколу й хоча сам ізгадав свого сивого батька та стареньку неньку, беручи за руку друга розважав його:

— „Не плач, не плач! — Бог милосердний: твій батько певно живе! Ось як трохи опамятаємося по сьогоднішній плавбі, попливемо знову на твій острів та й привеземо до нас твого старенького батька!“

Якою втіхою були ці слова для бідного Чінкадавіна, важко собі уявити! З радісним криком упав він на коліна й руками обійняв Миколині ноги. Із зворушення не міг Індіянин промовити ані слова, лише хлипав як мала дитина.

Коли по де-якім часі Чінкадавін почув себе на силі після нещасливої плавби, спитав його Микола, чи не час би вже вирушити до батька й чи добре знає дорогу до своїх земляків. Та Чінкадавінові не першина була пливти туди, де чорнів беріг його батьківщини. І темної ночи навіть зважився б пливти до свого острова.

— „І не раз, і не два“, відповіда він Миколі — „припливав я сюди зі своїми земляками, щоб разом із ними справляти пишні бенкети.“

— „І ти був при цьому як забивали людей і пекли на вогні?“ спитав Микола.

— „Авжеж!“ притакнув Індіянин, та й засоромився.

Але щоб себе виправдати додав: „Однак я не знав, як не знають і досі мої земляки, що в цьому є щось погане.“ А трохи згодом дикун щиросердно спитав Миколу:

— „А хіба білошкірі ніколи не їдять людей?“

— „Ні, Чінкадавіне, нізащо в світі білошкірий не піде на таку гидоту!“ зопалу скрикнув Микола, помітивши одночасно свою нетактовність, бо бідолашний дикун поник головою, не сміючи очей звести на пана. І жаль до дикуна та й болючі згадки стиснули Миколі серце.

— „Не сумуй, друже!“ розважав він Чінкадавіна, — „білошкірі не їдять людського мяса, але де-які з них роблять іще гірше. От Україну, наприклад, опанували зайди-чужинці. Вони поневолили наш народ і катують нелюдськими муками. Вони не їдять нашого тіла, це правда, але, друже, душу нам роспинають!“

— „Слухай!“ промовив він, присуваючись ближче до Чінкадавіна й кожне слово козака пашіло тепер ненавистю, — „ці потвори посміли нам навіть у душу залазити: вони заборонили нам нашу віру й нашу солодку, милозвучну мову!“

Кілька хвилин панувала тиша. — „Тож ці зайди куди гірші за людоїдів: це якісь... чорти!“ З невимовною огидою й погордою промовив нарешті дикун.

Та Микола, щоб перервати цю неприємну для нього розмову, запитав:

— „А деж ви причалювали до берега, що я вас ніколи не бачив?

— „Он там!“ відказав Індіянин, показуючи на південь: — „туди було нам найближче та й недалеко цього місця росте багато кокосових горіхів.“

Справді мав я щастя“ — подумав Микола, — „що якраз на противний беріг острова викинули мене хвилі, а то було б мені не з медом, коли б попав у їхні руки. Але треба таки зазнайомитися з своїми дикими сусідами, та підождемо, заки свінчимо працю в городі.“

І другого ж таки дня взялися наші острівяне до роботи. Микола, у голові якого всяким замірам не було кінця, задумав зробити граблі. Дірки на зуби продовбав гострим камінем, повставляв туди гострі цурпалки, зробив держака — й граблі вже готові. Тим часом Чінкадавін вирізав камяною ножакою дві лопаті з такого твердого дерева, що не гірші були від залізних.

Та Микола не задовольнявся самими необхідними річами. Він почав задумувати, як би то поліпшити свое господарство.

У першу чергу поділив город на рівні грядки, повідмежовував одну від другої рівнесенькими стежечками, засадив живопліт і поставив альтанки. Потім одгородив одно місце на город, а друге на сад. Насадив у городі картоплі й пшінки довгими рядами й багато де-чого иншого. А що земля під городом облогом лежала відколи світ-світом, цілина незабаром так зародила, що хіба дивом дивуйся.

Кохалися наші острівяне теж у рибальстві, бо ще тої осени Чінкадавін сплів сильні сіти. Тепера сіти ці якраз їм стали в пригоді. Надвечір, наловивши повні сіти риби, не могли наші рибалки опертися звабливим хвилям, що так і запрохували їх до себе. А що за пливак був із нашого Індіянина, важко собі уявити! — Як щупак прошибав хвилі й поринав на дно. Або підшука, бувало, стрімкий-стрімкий скелястий беріг і шубовсть з нього в глибину: лише вода забулькоче! І не раз Микола думав, що вже не діждатись йому свого джури, коли тут існову винирне він із води й сміючись та дихаючи важко лягає горілиць на хвилі, а ті несуть його мов лушпину.

Та й Микола не поганий був пливака: стане на скелі так високо, що аж ляк тебе бере, похитнеться ніби й з криком валиться в бездонні хвилі. Ох, як лякався не раз бідний джура! Скочить рятувати свого пана (хоч мороз таки добре йшов поза шкуру перед тим як скакати в таку прірву), і радіе й сміється, як побачить, що його Микола вирина живий. Отак розважалися вони часто, а потім веселі й жваві вертали ввечері додому.

Другим існову разом вибіралися наші острівяне на лови. Ех, молодці-молодці були наші стрільці! Не втікала ні одна птиця, ні ляма від козацької стріли. А що й бистрозорець-Чінкадавін не соромив свого імя, ніколи не вертали вони з ловів із порожніми руками.

І хоча наш козак перевищав Чінкадавіна розумом, освітою, спритністю та зручністю, т'алеж і Індіянин ставав не раз Миколі у великій пригоді. З костей, каміння, мушель та иншого виробляв усяке занаряддя. І не раз таку тобі штуку вигада, що не поміняв

би її на залізний струмент! Отак знайшов він одного разу кість якогось звіря й зробив із неї таке долото, що хоч куди! Другим ізнову разом надибав коралі — й уже тобі шкребло готове. То з мушлі зробить ножа, з луски риби терпуха. І оцим способом виробляв він ріжноманітні знаряддя й різьбив усякий хатній посуд та инші річі.

Крім цього навчив Чінкадавін Миколу користуватися какаовим зерном[2], якого нарвав Микола й приніс, як звичайно, додому. Оці зерна кинув він тепера за порадою Індіянина у вогонь, як картоплю.

А що мали какаові зерна дуже приємний запах і були поживні, почав Микола вживати їх частіше, як улюблену страву.

У вільний од роботи час або в неділю вибіралися наші друзі в далеку мандрівку, вибіраючи звичайно день, коли зза противного вітру дикунам було неможливо дістатися на острів, бо попасти в їхні руки не було охоти ні в Миколи, ані ще більше в Чінкадавіна. Під час отаких мандрівок знаходили наші острівяне багато де-чого, що ставало їм потім у великій пригоді.

Тим часом упоралися вони зовсім на городі й призначили тепера день, коли мали вирядитися по Чінкадавінового батька. Що правда, не дуже то Микола й рвався пливти до дикунів, бо хто ж його міг запевнити, що не приймуть там Европейця за свого ворога й не розправляться своїм звичаєм. Та Чінкадавін запевняв його, присягаючись головою, що Миколі нічого вагатися, бо Індіяне поїдають тільки ворогів, а Микола був його, значить і їх, другом. Щоб не зламати слова, Микола постановив вирушити завтра вранці в дорогу. А що вже вечоріло, пішли наші острівяне на беріг і спустили знову на море човна, міцно привязавши линвою до вбитої палі. Вернувши додому, напекли вони картоплі й приготовили инші харчі, що мали вистарчити їм на тиждень, та й лягли спати.

Та проспали може кілька годин, як зненацька гуркіт громовиці розбудив сторожкого Запорожця.

Микола прокинувся й почав вслуховуватися в шум дощових струй та ревіння хуртовини. — „Чуєш, Чінкадавіне?“ шепнув він, торкаючи заспаного джуру. — „От тобі громовиця! Аби були ми тепера на повному морі, то мабуть і прощайся з світом.“ Ледві

він це сказав, як розітнувся гук. Микола здрігнувся й задеревів. — „Це щось не грім грякнув“, думає здивований, — „це нагадує мені стріл гармати“, підвівся на сіні і в нього промайнула радісна думка. Здержуючи віддих ждав і вслуховувався, чи не грякне вдруге. І справді, за хвилину розітнувся другий гуркіт. — „Це, братіку, не грім: голову свою даю!“ крикнув радісно Микола. Миттю зірвався й вибіг стрілою до кухні. За ним поволікся Чінкадавін. Він ніяк не міг зрозуміти, що саме сталося з його паном. Іще більше здивувався Індіянин, коли побачив, що Микола вхопив запалену головешку й почав вилазити з нею по драбині на скелю.

На вершку скелі розклав він багаття й каже Чінкадавінові: „Це не грім гудів, а певно недалеко десь бореться з хвилями корабель та й на трівогу б6 з гармат. Ніч темна, що й носа не видно: треба бідолахам помогти. Ось оцей вогонь покаже їм дорогу, кудою пливти до землі. Хай знають, що близько них є люде.“ Та ледві багаття почало палахкотіти, як пішов дощ такий що страх! — Вогонь погас.

А Микола з Чінкадавіном змокли до шкури й мусіли вертати до печері.

Тепера тільки розлютувалася буря. Безперестанку шуміло, гуркотіло, наче валилися скелі й гори. Час до часу Миколі вчувалися ніби стріли гармати. — „Та Бог його зна, що воно таке“, думав Микола; — „а може це тільки грім, бо ж звідкіля взявся б тут корабель у таку пітьму?“ Та проте не міг наш козак заснути тої ночи То думав він, що це турецька ґалера, то знов уявляв собі, може там на байдаках припливло його славне Товариство, завзяті Запорожці. Він так часто думав про них, що ця думка, хоч була недоречною, здалась йому тепера цілком можливою Ох билося, билось йому серце! Раз-у-раз вибігав, щоб розкладати багаття, та кожного разу струї дощу його гасили Отак серед усяких думок, сумнівів та надій минула козакові ніч.

Розвиднялося. Буря вже стихла. Микола побіг мерщій на беріг. У його голові промайнуло безліч думок. — „Чи побачу корабель, чи лише хвилі?“ — питав себе раз-у-раз. І чув, як при цьому сильно бється в нього серце. Важко дихаючи, прибіг козак на побережжя. І показалось вовсім не те, про що так мріяв: на ши-

рокому, безкрайому виднокрузі нічого не було видно — навіть якої будь чорної крапки, що могла б нагадувати корабель. В один мент розбилися надії. І Микола вчув, як щось важке звалилося на груди й придавило їх наче камінюкою. І коли він так стояв і дивився з закаменілим зором у далечінь, вчув як Чінкадавін, що прибіг разом із ним на беріг, скрикнув вненацька. Микола здрігнувся й побачив, що бідний джура стояв блідий-блідий, дивлячись мов не своїми очима туди, де привязаний був човен. Тепера тільки Микола запримітив, що човна немає: розбурхані хвилі схопили його ще мабуть уночі й понесли Бог знає куди. Мрії Чінкадавіна були розбиті. — „Вже більше не бачити мені мого старого батька!“ — говорив він заломивши руки і рясні сльози котилися бідоласі з очей. Кулаками почав він бити в груди й рвати з голови волосся.

Миколі шкода стало бідного Індіянина, що так любив свого батька й хоча самому рвалося серце, бо й він завівся в надії, як міг лише почав потішати й розважати свого друга. Поглянув іще раз на море, та й тепер нічогісінько не зауважив. „Це значить не гармата гуркотіла, а таки грім! Нічого вже мені сподіватися!“ Узяв за руку Чінкадавіна, що все ще хлипав як дитина, й пішов до дому.

Та не міг довго всидіти наш козарлюга. Перед його очима всей час стояв корабель, чи ґалера, чи козацькі байдаки. І хоча знав, що не побачити йому ні одного, ні другого, проте вибіг із печері й вийшов на скелю, з якої міг бачити східній беріг острова. Та дарма: й звідсіля нічого не вгледів. — „Я так і думав“, виправдував себе Микола — „та все таки піду ще на другу вищу скелю: коли й звідси нічого не побачу, значить уже більше нічого мені сподіватися й морочити дурно голову марними гадками.“ За хвилин кілька він стояв уже на високій, високій скелі. Глянув — і затремтів. Чув як кров ударила в голову, як до очей тиснуться сльози, як щось роспіра йому груди таке радісне, таке могутньо-радісне: на обрії побачив малу цятку.

— „О Боже!“ Скрикнув широко розпростерши тремтячі руки й стояв непорушно. Цим разом Микола не помилився: в далечині маячів корабель. Миттю збіг він щасливий до печері, вхопив

зброю, без якої ніколи не виходив, і вилізаючи по драбині на скелю, гукнув до Чінкадавіна: — „Агов, там хутчій!“

Чінкадавін нічого не зрозумів із уривних, коротких слів Запорожця. Такої радости й такого поспіху він іще ніколи не бачив у Миколи. „Певно припливли на острів дикуни справляти бенкет“, подумав він і, вхопивши й собі зброю, побіг за Миколою.

Без спочинку, то бігцем, то швидкою ходою пройшли вони так з півмилі. Тут кінчався вже беріг і морські хвилі обмивали білий пісок. І тепера тільки зрозумів Чінкадавін, чому так гнався його пан: недалеко острова бовванів великий корабель.

— „Ох полинемо, полинемо на Вкраїну, як соколята! — Побачиш, друже, що то за край! — Не ваші дикі острови: побачиш зелені сади, розлогі степи з могилами, хати біленькі, гаї, байраки, і Дніпрові кручі, і пороги, і славну на всей світ — Січ-Запорожжя! Ех, жити будемо, жити!“ — зхвильовано радісно говорив Микола Чінкадавінові — „Та от треба дати гасло, а то корабель зпід носа відпливе й тоді хоч умірай з одчаю!“

„Треба кричати“, — думає Микола й з усенької сили почав гукати. Та хоча вітер і віяв з острова в напрямі корабля, проте ці звуки губилися й стихали заки долітали до корабля. Довго не думаючи, Микола звелів Чінкадавінові розкласти вогонь. „Це запримітять доконче!“ говорив Микола, дивлячись як великий дим взносився до неба й сподіваючись побачити шалюпу, яка пливтиме з корабля до берега, та даремно.

З годину палахкотів вогонь і почав уже пригасати. Не зіставалося нічого, як хіба вертати до дому. Тоді Чінкадавінові шкода стало свого зажуреного пана й він каже:

— „Не сумуй, пане! Не побачили нашого вогню, так порадимо инакше. Хоч далеченько до корабля, та може пощастить мені допливти до нього й подати звістку, щоб причалювали до берега.“ Надія мигнула в Миколиних очах. Врадуваний стиснув щиро руку Чінкадавінові й на прощання сказав: — „Тільки вважай, як учуеш, що сил у тебе не стане допливти, вертай назад, бо життя щирого друга мені найдорожче. Пливи й хай Бог тобі помагає!“ Чінкадавін скинув одіж, зірвав зелену гилячку на знак миру, взяв її в зуби та й кинувся в воду.

Індіянин пливака був добрий, щасливо добився до корабля й обплив його кілька разів гукаючи, але ніхто не обзивався. Нарешті вгледів Чінкадавін грубу линву, що звисала збоку й мов кіт видряпався по ній із зеленою гилячкою в руці.

А коли виліз так високо, що міг заглянути на поміст, ізлякався й мало не крикнув зі страху: недалеко стояла якась кудлата, чорна звірюка. Побачивши Чінкадавіна, вона такий счинила галас, що ну-ну! — „Ото потвора якась!“ — думає Індіянин, „ізроду ще такої не бачив і голосу такого дивного ще не чув, хіба бери й злізай.“ Та на превелике його здивування оця потвора, схожа щось трохи на малу ляму, втихла й ласкаво почала вимахувати пухнастим хвостом. „Як бачу, ти не така страшна, мала потворо!“ — думав Чінкадавін, вилазячи на поміст. Звірятко почало жалісно скимлити, наче прохаючи щось у нього й тертись йому об ноги. „От яке гарне сотворіння!“ думає Чінкадавін, і почав гладити мягке як вовна волосся звірятка.

Потім почав Індіянин обережно ходити по помості й гукати, та ніхто не обзивався. Здивований ходив і оглядав він дивовижні й чудні, як йому здавалося, річ, при чому плечима був звернений до сходів, які йшли вниз. Зненацька, коли задивився Індіянин на якесь велетенське колесо, штовхнуло щось його так сильно в плечі, що він так і розтягнувся на помості. Переляканий схопився миттю, оглянувся й задеревів: перед ним стояла якась друга звірюка з кривими рогами й здоровенною, довгою бородою. Потвора стала на задні ноги й намірялась удруге почастувати переляканого Чінкадавіна. Але цей із криком миттю вискочив на поруччя помосту й шубовснув у море. Та ледві проплив він кілька кроків, як учув за собою плюскіт наче б хто також скочив у воду й пливе за ним.

„Певно рогата потвора наздоганяє“, думав Чінкадавін, ливучи з усієї сили. Чув лиш як омлівають йому руки, як віддиху не стає в грудях, а потвора доплива що-раз ближче й ближче.

Напружуючи останні сили, доплив він ледві живий до берега й без слова й без памяти повалився до ніг Миколи.

Як не промовляв до джури Микола, і гладив, і цілував, — нічого не помагало: Чінкадавін лежав непорушно мов неживий. Аж нарешті з неописаною радістю вчув Микола, що віддих у його

друга стає правильніщим і побачив, що Чінкадавін поволі починає ворушитися. Так полежав Індіянин хвилин кільканадцять і нарешті прийшов зовсім до памяти. Тепера почав він оповідати своему панові, що за страшна пригода з ним сталася.

Як то побачив перед собою наче велику деревляну гору, а на ній три високих, високих дерева без листя й без кори та й безліч якихсь залізних обручів і багато иншого, якого зроду ще не бачив і навіть переказати не вміє. Та й про чорного, кудлатого звіря не забув ізгадати, і про того останнього — рогатого й бородатого, що ледві втік од нього з життям.

Микола цікаво слухав свого вірного слугу та й сміючись пояснив йому, що те мале чорне звірятко — це звичайний пес, якого нічого було йому лякатися, а ота бородата потвора, — це цап, теж не такий страшний, як йому здалося.

З дальшого оповідання Чінкадавіна Микола догадувався, що корабель мусів був осісти на мілині, а його залога покинула судно й певно на човнах пробувала врятуватися. „Та де могли б причалити до берега ці бідолашні люде?“ — питав себе Микола.

Нарешті по довгих міркуваннях пригадав собі Микола, що східній вітер, який палів підчас хуртовини, звернувся в противний бік, так що неможливо було нещасним допливти до берега, на якому саме він розкладав багаття. Вітер погнав бідолашних мореплавців у противний бік і певно вони або знайшли смерть у хвилях, або попали на струю, або як Бог допоміг, — причалили на один із островів, що цятками чорніли на заході.

„Що тут робити?“ думав Микола. — „Нещасні люде з корабля або вже не живуть, або далеко-далеко звідси на якомусь дикому острові. Отже нема иншої ради, як рятувати з судна, що лише вдасться.“

„Та от біда: човна нашого вгнали цеї ночі розбурхані хвилі!“ — бідкався Микола й тепера тільки відчув утрату байдака так болюче, як відчув це вранці Чінкадавін.

Та навіщо ж розум у нашого козака! — Посумував трохи, а далі почав міркувати й таки вимудрував, чим би заступити човен. Пригадав собі, як з Полісся сплавами женуть до Київа Дніпром дрова й не раз він на провесні або в-осени ходив по них, заки-

даючи вигідно вудку й ловлячи рибу. — „От і ми спробуємо цеї штуки! Повяжемо дерева й такого сплава зібємо, що хоча цілого корабля перевозь на нім!“ — думає Микола.

Не гаючи часу, послав він Чінкадавіна до дому, щоб той виготував харчів на день і приніс мотуззя й потрібне до будування знаряддя, а сам зістався на березі, щоб рубати дерева на сплав.

Тут тільки помітив Микола оддалік кудлатого собаку, що привітно вимахуючи хвостом, несміливо дивився на вдягнену в шкуратяне вбрання людину. Микола зрозумів одразу, що оця саме „звірюка“ й переслідувала в воді переляканого Чінкадавіна. Страшенно зрадівши новому другові, він покликав зголоднілого собаку до себе й почав його гладити та годувати.

Уже вечоріло, як Чінкадавін вернувся з харчами. Повечерявши, до глупої ночи працювали наші острівяне, хоч утомлені були страшенно. А як місяченько почав заходити й що-раз густіша темрява налягала на землю, тоді тільки Микола зі своїм другом, не чуючи ні рук, ні спини, лягли під деревом і заснули твердим сном.

А Кудлай (так назвав Микола врятованого собаку), влігся біля ніг Чінкадавіна, з яким уже встиг стоваришуватися, вірно сторожуючи своїх нових господарів.

Глава четверта.

Византаження розбитого корабля.

Збудування сплава. Огляд корабля. Жах Чінкадавіна перед огнистою зброєю. Корабельний щоденник. 30.000 фунтів штерлінгів.

Ледві почало розвиднятись, як Микола розбудив свого джуру й обоє взялися до роботи. Цілісінький день працювали вони безупинно так, що того ж іще вечора скінчили сплав. А збили його ось яким способом: грубезні стовбури дерев звязали в два ряди мотузками, поспліташи ще гнучкими та міцними дубцями індіянської верби. Отож вийшов дуже міцний сплав, стіп десять завдовшки й стільки ж майже стіп завширшки. Також не забули наші майстрі будувати сплав край берега та ще й на округлих пеньках, щоб без труду спустить його на воду.

Другого дня вранці почався як звичайно відплив моря. Не гаючи ні одної хвилини, спустили наші острівяне сплава на воду,

а хвилі самі гнали його мов струєю на повне море. Проминуло з півгодини й Микола з Чінкадавіном підпливали вже до корабля.

Серце забилося в нашого козака, коли побачив перед собою велике европейське судно. Його першим бажанням було, щоб корабель був не розбитий і щоб ізнову можна було ним пливти. — „Хоча небезпечно воно пускатися в дорогу самому“, думав Микола, „бо ж керувати судном на повному морі ледві чи зумію, т'алеж піду на відважне. Може Бог змилосердиться над козаком. Коли не пощастить мені допливти до Европи, то принаймні дібюся до якої-будь европейської оселі на побережжю Америки. Все ж таки певніше буде пливти кораблем, аніж малим човном.“

Отак роздумуючи, обплив він навколо корабля, оглядаючи скелясту мілину, на яку осіло судно.

Наприкінці, хоч як це було Миколі тяжко, вирішив, що й думки не може бути зрушити корабель і спустити на повне море, бо гураґан кинув його межи дві скелі. Там осіло судно так міцно, що ніяк не можна було його зворушити ні взад, ні вперед. „Тут стоятиме воно довго“, подумав сумно Микола, „аж поки хвилі не розібють його до краю; треба рятувати, що можна буде.“

По линві виліз наш козак на поміст. Чінкадавін, який іще не міг забути вчорашньої пригоди, ледві зважився лізти за своїм паном. Отже, хоча тремтів на цілому тілі, бо знову зустріла його ця „рогата потвора“, пішов проте за Миколою.

Але цим разом „потвора“ не була вже такою грізною, бо лежала без сил на помості й не могла навіть підвести голови: вже три дні як ніхто не давав їй їсти. Микола відразу догадався, чому саме цап так охляв і почав шукати сіна або чого иншого, щоб дати зголоднілій худобі. А що він добре знався на будові корабля, то незабаром цап смикав принесене сіно з руки Миколи й жадібно жував, а Чінкадавін придивлявся цікаво до незнаного звіря, перед яким не відчував більше ніякого страху.

Тепера почав Микола як слід оглядати корабель. Переходив із одного відділу до другого й на превелику свою радість знаходив на кожному кроці річі, на які на Вкраїні не звертав навіть уваги, але на відлюдному острові були вони для нього неоціненим скарбом. Тут стояли повні лантухи рижу, сухарів, муки,

збіжжя; там існову — барила горілки, руму й вина, там — бочки пороху й куль. У другім місці було складено гармати й цілими стосами валялися рушниці, пістолі, шаблі. У Миколи заблищали очі, в жилах заграла вкраїнська кров: він не міг здержатися й почав вибірати рушниці, пістолі й, яко знавець, оглядати шаблі.

Намилувавши зброєю, пішов наш козак далі й натрапив зненацька на сокири, пили, долота, свердли, гемблі та шершебки, молотки, цвяхи, ножі й ножиці та инше знаряддя. — „Ось тепера заведу господарство!“ тішився наш острівянин; „не буду вже цюкати камяною сокирою й камяним молотом, як первісні Словяне 5000 літ тому. А ось і горшки, миски, тарілки, ложки, чарки та иншій посуд. Придасться, придасться!“ промовляв він подумки, одчиняючи инші деревляні скрині. Зненацька крик радости вирвавсь йому з грудей: перед Миколою лежали нові вбрання, білизна, чоботи, черевики, шапки й багато, багато иншого.

Переглядаючи ці всі скарби, Микола й забув про Чінкадавіна. Той стояв наче закаменілий, дивлячись зі здивуванням, а деколи й острахом на всі ці незрозумілі, дивовижні річі. До чого вони були, Індіянин не міг пояснити собі ніяк, та догадався, що це мусить бути якийсь неоцінний скарб, бо його пан раз-у-раз то скрикував радісно, то потирав руки, то приміряв до себе ці дивні річі, перекладаючи їх із місця на місце й розмовляючи з собою, як дитина.

Коли Микола переглянув усі кабіни, схотів піти оглянути самий спід корабля, та його залила вже води, яка вдиралася через пробиту дірку. — „Треба поспішати“, думає Микола, „а то вода все більше підходить і корабель що-раз більше потопа. Та що ж тут брати найперше? І це здасться, й це необхідне, й це вабить.“

Та недовго вагався козак! — Насамперед узяв бочку пороху й барилко куль, по кілька мушкетів, шротівниць[1] та пістолів і дві шаблюки. — „Вірними друзями будете мені!“ каже Микола. Потім узяв по два вбрання для себе й для Чінкадавіна, двадцять сорочок, дві сокири, дві пилки, два гемблі й шершебки, дві штаби заліза, молот та кілька инших знарядів, паперу, чорнила й кілька пер, кресало з губкою, лантух сухарів, барило горілки й руму, полотна сувій та цапа з козою.

Оце все було на думку Миколи необхідне. Зате лишив він багато такого, за що певно инший Европеєць ухопився б насамперед, а саме: цілу скриню золотих анґлійських грошей, яких було більш як 30.000 фунтів штерлінґів[2]. — „Лежи собі, людська мано!“ сказав Запорожець згірдно, „не засліпити вам, блискучі скарби, козацьких очей!“ Проте він подбав забрати з кабіни кораблевого щоденника[3] та инші документи, щоб повідомити колись про нещастя родичів тих бідолах, які загинули на кораблі. До припливу, а ним думав Микола скористуватися при повороті до берега, треба було ждати з годину. Тому постановив наш острівянин використати цей час, щоб по стількох літах злиденного життя знову пообідати по людському.

Отже приніс він до капітанської кабіни шматок шинки, хліба, масла, бриндзи та пляшку вина й поклавши оце все на столі, засів із Чінкадавіном на гарних шкуратяних фотелях. Уже одно те, що міг після багатьох років сидіти при гарному столі та їсти як людина з тарілок, справляло нашому острівянину незвичайну приємність. А про страви вже й не говори, особливо хліб, про який він так часто згадував. Щоб відчути всю Миколину радість та задоволення, треба б побути самому на відлюдному острові десять літ серед безперестанних небезпек, страшної нудьги, безмірних невигод та злиднів.

Чінкадавін ніяк не міг отямитися. Він здивовано дивився на свого пана й видно було, що його первістний розум не здає собі ясної справи зо всього пережитого. А вином, яке подав йому Микола в гарній чарці, змочив тільки уста, бо Чінкадавінове піднебіння звикло лише до води й не могло перенести міцного напою. Та зате паляниця сподобалась йому дуже.

Нарешті, якраз коли вже наші острівяне скінчили свій бенкет, надійшов час припливу. Обидва стрибнули швиденько на сплав навантажений річами й незабаром хвилі щасливо донесли його до берега.

Чінкадавін був незвичайно цікавий, до чого саме всі ті річі, що вони привезли й якими так тішився його пан. Микола здається відгадав думки Індіянина й хотів йому зробити несподіванку. Він сховався за кущі й убрав на себе білу сорочку й одіж

офіціра, узувся в черевики й білі панчохи, до боку припяв шаблю, а на голову вдягнув капелюха, — й отак передягнений вийшов зненацька до Чінкадавіна. Той з переляку подався назад. У голові Індіянина ніяк не мігло поміститися, щоб це був його пан; спочатку Чінкадавін був навіть певний, що перед ним стоїть надлюдська істота. Микола сподівався цього, потім дав Чінкадавінові одіж моряка, показуючи як треба вдягатися.

Чінкадавін послухав, одначе проминуло чимало часу, заки він упорався з цим ділом: це ж була для нього новина й така проста річ, як одягатися, представляла Індіянину незвичайні труднощі. Раз-у-раз одягав він щось не так як треба було: сорочку наприклад хтів одягнути доконче на ноги. Напослідок таки з бідою вбрався в неї, але прийшла черга на шаровари: їх хотів натягати неодмінно з халош. Нарешті, по кількох спробах, удалося Миколі вбрати Чінкадавіна як слід.

А що за радість була для Індіянина! З криком скакав наче мала дитина, раз-у-раз поглядав на себе, оглядав своє вбрання й усміхався щасливий то до Миколи, то сам до себе. Лиш одним був Чінкадавін незадоволений: черевиками. Вони його тиснули й хоч як намагався він зробити кілька кроків, спотикався й наприкінці попросив Миколу, щоб той дозволив їх не одягати. Черевики здавались Індіянинові непотрібними й невигідними. Микола з усмішкою згодився. Він узагалі не хотів і не думав примушувати свого джуру робити що-небудь проти волі.

Коли так вони обидва передяглися, показав Микола Чінкадавінові, до чого саме може здатись їм сокира й инше знаряддя, яке Індіянин бачив уперше. Одним махом зрубав Микола дерево, обтесав його й каже. — „Ось і щогла вже готова. Розіпнемо полотно — й вітрило хоч куди! Тепера не треба нам ждати ні відпливу, ні приплива моря.“ Чінкадавін стояв здивований. Він ніяк не міг зрозуміти, що за сила в цій сокирі й дивився на Миколу з іще більшою пошаною.

— „Так, друже!“ обізвався Микола до Чінкадавіна. — „Тепера кожне діло аж горітиме в наших руках. Але поки що, збігай до Січи видоїти лями, бо ми забули про них уже другий день, а я докінчу вітрило.“

Під час неприсутности Чінкадавіна Микола набив одну з рушниць. Він наперед уже тішився, як то здивується й перелякається Індіянин, коли вчує стріл рушниці. А коли Чінкадавін вернувся, дивуючись, що Микола за цей час скінчив уже вітрило, побачив Микола, як над хвилями зірвався сокіл і летів просто до нього, а в кігтях йому тріпотала зловлена риба. Микола вхопив рушницю й крикнув: — „Вважай-но, Чінкадавіне!“ Ледві він це сказав, як розітнувся стріл і сокіл упав у море.

Що сталося з Індіянином, можна собі уявити. Він здрігнувся й в один мент лежав мов мертвий на землі. Тіло йому тремтіло, та боявся підвести очі. Чінкадавін одразу згадав страшного поганського бога Тупана, або громовика, який був пострахом для Індіян. І тепера він був певний, що його пан, який від недавнього часу творить що-раз то нові для нього й незрозумілі діла, це не був звичайний каціке Микола, а таки самий бог Тупан.

Микола сміючись підійшов до Індіянина й почав гладити його й промовляти лагідно, як лише вмів, щоб не боявся, щоб підвів голову й устав. Нарешті Чінкадавін розплющив несміливо очі, підвівся трохи й стоючи на вколішках, простягнув до свого пана тремтячі руки, наче хотів просити його про помилування. Із безмірного жаху перед Миколою він не міг промовити ані слова.

Тепера тільки Микола зрозумів, що Індіянин уважає певно його, коли не за якого поганського бога, то що-найменче за якусь надзвичайно могутню людину, й почав собі дорікати наш козак, чому раніще не попередив Чінкадавіна й не розяснив йому в чому саме діло. Отже він підвів Чінкадавіна, хоча той ніяк не хотів на це згодитися, обійняв, показав рушницю й намагався пояснити Індіянину, що це вона стріля, а не якесь божество. Потім набив її при ньому й дав джурі в руки, щоб сам переконався, що тут немає нічого надзвичайного. Та Чінкадавін, що вже трохи оговтався і почав вірити Миколі, відмовився й прохав, щоб за нього стріляв його пан. Тоді Микола вибрав ціль, примірився й стрільнув.

Мало що бракувало й наш дикун був би вдруге повалився з переляку на землю, бо те, що він бачив і чув, здавалось йому незвичайним і надлюдським: дерево, яке саме вибрав Микола за

ціль, було пробите кулею. Микола підійшов туди й звернув на це увагу свого джури, який з трівогою наблизився до дерева й дивився мов не своїми очима. — „Ось бачиш, Чінкадавіне“, сказав Микола, „тепера нам нічого боятися нападу ворогів, коли маємо в своїх руках ці штучні блискавиці й громи.“

А Чінкадавін, хоча вже не почував такого жаху, проте все, що бачив на кораблі й ось тут на березі, примушувало його відчувати таку глибоку пошану перед Европейцями, а особливо перед Миколою, що просто ніяк не міг зблизитися до нього й кілька днів не зважувався розмовляти з козаком по приятельському, як давніше.

Тим часом наближалася ніч. Усі переживання сьогоднішнього дня скінчилися. Микола ніколи ще не спав так солодко, як тої ночі, бо ж це вперше від дня свого пустинного життя на цьому острові він почував себе майже щасливим. Перед ним роскривалося тепера нове життя, можливість повороту здавалась йому вже не уявою, а чимсь дійсним. І якраз через це Микола почував себе вперше задоволеним.

Другого дня поскладали наші острівяне всі врятовані річі в гущавину й прикрили їх галуззям, щоб охоронити хоча трохи від непогоди. Потім, як тільки почався відплив моря, сіли на сплав і попливли вдруге до розбитого корабля. Цього разу взяли вони з собою дві добрі гребки й тому пливли далеко швидче, як уперше. — „Що ж брати тепера?“ думав Микола. Потім вирішив набрати насамперед дошок, збити з них подвійний поміст і оцим способом привозити річі сухіщими, як уперше.

Після цього знову перешукав він усі річі та з їх великого числа вибрав що-найпотрібніще. Одначе Миколі не довелося довго вагатися й надумуватися, бо найнеобхідніщі річі лежали вже на березі.

Між иншим цього разу постановив Микола з шости малих гармат, які знайшов на кораблі, взяти хоч одну. — „Здасться“, думає він. — „Місце, де складаємо річі, незміцнене, а якраз на цім боці острова звикли дикуни висідати на беріг. Що правда, рушницями й пістолями оборонятися можна легко, коли б вони хотіли на нас напасти, та гармата краще їх налякає. Як почують

один тільки стріл, то здається не зважаться вже ніколи пливти до мого острова. Та ще як матиму гармату, можна буде гасло дати кораблеві, котрий може колись припливе сюди, що на березі є Европеєць."

Крім гармати забрав Микола ось що: 1. лантух жита, ячменю й третій гороху; 2. скриньку цвяхів та шрубів; 3. десяток сокир; 4. барило пороху й куль; 5. вітрило та 6. гострило, щоб гострити сокири, ножі й инше знаряддя.

До припливу моря треба було ще довгенько чекати й Микола оглянув у якому стані корабель. Вода підійшла вже значно вище, а хвилі вдиралися в нутро й поодривали багато дошок з обох боків. Отже для Миколи було очевидним, що при першій невеликій бурі з судна зістануться тільки розбитки й тому вирішив він поспішати з перевезенням річів. А що вітер дув у бік острова, острівяне наші не ждали припливу, але напнувши вітрило й гребучи, швидко дісталися до берега. По дорозі Микола надумався й почав дорікати собі, чому не врятував разом із річами грошей.

Щоб узяти собі цей скарб, і думки навіть не було в Запорожця. — „Та цілком можливо", міркував він, „що власник цього судна ще живе й припливе колись сюди, щоб хоча де-що врятувати з розбитого корабля. А як часом зірветься хуртовина, з судна й сліду не лишиться. Отже не годиться рятувати лише те, що мені здасться. Треба врятувати й чужі гроші, що складають може єдине майно людини й од якого може залежить її щастя, а то й життя."

І тому, висадивши річі на беріг, Микола вернув чим швидче назад до корабля. Насамперед узяв він тепера гроші. Крім цього забрав іще дві тачки, багато одіжі й білизни, всяке знаряддя, ліхтарню та скриню, яку знайшов на столі капітана, а також одрізав од сувоїв шовку різних кольорів кілька шматків блакітних та жовтих на прапор[4]. А що якраз був приплив моря, пустилися наші острівяне в дорогу. Хвилі й вітер гнали бистро сплав, так що козаки наші й не счулись, як опинилися вже біля берега.

„До ночі далеко й спати ще не пора", каже Микола своєму джурі. „Ось покажу тобі, навіщо привіз гармату. Тільки дуже не лякайся, бо це страшніше за рушницю."

Потім Микола набив гармату й наставив гирло так низько, що куля мусіла зачіпати хвилі. Він хотів, щоб Чінкадавін добре міг бачити, як далеко вона полетить. Давши гасло Чінкадавінові, що стрілятиме, Микола підніс запаленого ґнота до запалу й тої ж миті розітнувся страшний гук. Хоча Чінкадавін чув уже стріл рушниці й до цього ще був тепера попереджений, проте захилитався й мало що не повалився на землю, як першого разу. А куля, торкаючись моря, зникла в невидній далечині. Та Чінкадавін із переляку навіть недобачив цього. Але щоб показати Миколі, що він уже так не боїться, як першого разу, промовив: — „О, це здорово стріляє! один такий стріл вистарча, щоб прогнати тисячі ворогів, які б зважилися припливти на острів. Вони подумають, як і я вперше, що це сам бог — могутній Тупан.“

Тим часом споночіло. Микола засвітив ліхтарню й почав переглядати документи, які взяв із капітанської кабіни. З них сподівався він де-що довідатися про власника й національність корабля. Документи були писані анґлійською мовою й з них Микола дізнався, що корабель був анґлійський і називався „Liverpool“[5].

Іще шість днів підряд пливли наші мореплавці то до корабля, то назад, щоб перевезти все, що лише можна було, бо навіть найменша дрібничка здавалася Миколі вартісною й необхідною. І за кожним разом усе збільшувалося та збільшувалося Миколине майно.

Глава пята.

Несподівані вісти.

Англійські газети. Туга за вітчиною. Відчай. — „Життя належить не тобі, але Вкраїні!“ Покора. — „Боже, верни мене на Вкраїну або пошли мені смерть!“

День по дню минали в вивантаженню корабля й на березі лежали цілі купи найріжноманітніших річів.

Чого тут тільки не було! — Зброя з припасом до неї і куховарський посуд, одежа і астрономічні прилади, теслярський струмент і хліборобське знаряддя.

Наприкінці Микола почав навіть знімати з завіс двері й витягати разом із шибами віконні рями.

Погода стояла всей час на прочуд гарна, але Миколу брав постійний острах перед негодою. — „А що як упаде зненацька злива?“ думав він, і вирішив зарадити можливому лихові.

Отже, звелівши Чінкадавінові звозити з корабля заздалегідь вибрані й складені на помості річі, сам заходився накривати брезентами врятоване добро.

Робота ця була нелегка, бо Микола працював не так — аби-як, але ж як личить доброму господареві.

Щоб не попідмивало часом річів дощовою водою, він зносив їх на сусідній горбок і тут дбайливо вкривав просмоленим брезентом,

Переносячи між иншим важку скриню взяту з капітанської кабіни, Микола зацікавився, що в ній і одчинив. Скриня була повна книжок. Микола зрадів страшенно: він уже давно розшукував по кабінах книжок, але даремно, і тому жадібно почав їх тепера переглядати.

Усі книжки були анґлійські.

„Ану, чи не забув я ще анґлійської мови?“ подумав Микола й почав читати одну книжку. Це були якісь історичні оповідання. Хоча Микола без вправ і забув де-що по анґлійському, але ж зрозумів усе написане. Почав переглядати далі. Наприкінці натрапив на цілу купу тонесеньких книжечок у вісімку.

На превеликий жаль це було, як здалося Миколі, багато примірників двох однакових книжок: Mercurius Politicus та Several Proceedings. Але розглянувши уважніше, помітив Микола, що хоча на книжечках і стоїть один рік 1652, але різні числа місяця.

„Еге! то вони не однакові та ще й вийшли цього року“, подумав наш острівянин, і книжечки ці стали йому одразу якимись ближчими, немов недавній іще звязок з далекою Европою.

Перегортаючи сторінки, побачив Микола незабаром, що там немає ні оповідань, ні історії, але ж подані події й новини з життя ріжних держав.

— „Ось воно що! — Це ґазети!“ скрикнув він радо, бо не раз чув од Джемса, що в Анґлії новини друкують що-тижня окремими книжечками, так званими ґазетами, розсилаючи потім передплатникам.

І пустельник наш жадібно припав до ґазет.

„А може вичитаю де-що й про Україну?“ блимав несміливий вогник надії.

І так захотілось йому знати щось про Вітчину, Боже як

захотілося! Але з розчаруванням стрічав лише новини про ріжні держави: Анґлію, Францію, Еспанію, навіть про таку дрібноту, як Ґенуя та Венеція, але про Вкраїну ані згадки.

„Читаєш і немов нас і на світі немає або Вкраїна десь на відлюднім острові“, гірко подумав Микола. І так тяжко, Господи як тяжко, стало на серці.

„Боже, чому така неправда?“ думав він тужно. — „Чому ми, один з найбільших народів світу, караємося тяжко, наймитами живучи на своїй власній землі? Чому забуті ми всіма людьми й Тобою, Господи? Чому?“ ...

І похилив голову козак. І вперше здається завидки взяли до тих щасливих народів, що мають свої держави, що знають їх і шанують по цілому світі.

Життя, все життя віддав би за одну звістку! І довго сидів він отак непорушно в тяжкій задумі.

— „Але ж хто нам винен, що не маємо досі держави? Хто?!...“ вдаривши кулаком об скриню, люто скрикнув зненацька Микола. — „Хіба є сила, щоб здавити нас, аби повстали одностайно? — Свої!... Свої!...“ простогнав він задихаючись од болю. — „Це ті відступники, що тягнуть нас до братання з гнобителями-чужинцями! Це ті Юди-„братолюбці“, що не дають нам утопити ворожих зайд у їхній крови! О, прокляті!“...

Миколі бракувало повітря: вибух гніву й одчаю зхвилював його страшенно. Та потроху почав він розуміти даремність свого гніву й своє безсилля. Віддих ставав рівніщим. Незабаром ізнову почав перегортати сторінки Mercurius Politicus.

Раптом погляд козака впав на одну звістку й він ледві не впав непритомний. Щось велике, несподіване ввійшло в душу. Увесь тремтів; потемніло в очах. І не лише вором — душею вкраїнською відчитав звістку. Там ось що стояло:

. . . *„нас повідомляють, що козаки знову побили Поляків упень . . . у Відні побоюються, що польському королівству зовсім приходить край.“* [1]

Не йняв віри змислам. Страшенним зусиллям волі опанував себе й удруге перечитав звістку: це не була омана.

Проте ще не давав віри. Хтів відшукати підтвердження.

Гарячковими рухами перегортав сторінки других ґазет. Літери стрибали йому в очах, мінилися рядки, але Микола відшукував звістки не тільки зором, але й наболілим українським серцем.

Знайшов зненацька другу звістку. В Several Proceedings під ч. 148 стояло:

***Відень,** 3-го липня stylo novo.*

...„Погром польської армії стверджується, але то була лише частина польської армії, з якої вбитих і забраних у полон козаками є 10.000. Король загадав усій своїй шляхті бути при збор. на 4 число цього місяця.“

Так, уже не було сумнівів! — Уся Вкраїна клекотить повстанням. Здійснилися батькові мрії: проголошено самостійність, відбудована Українська Держава. Тремтить Польща й от-от рухне повалена впрах. Зайд-чужинців немає на рідній землі!

„Але ж хто? Хто підняв прапор повстання? Хто стоїть на чолі Вкраїни? Хто веде на бій військо? Хто герої-визволителі Батьківщини?“

— „Їхні імя, їхні імя, щоб і я нещасний міг повторювати їх побожно разом зо всією Вкраїною!“ . . . Отакі жадання-думки промайнули в Миколиній душі.

І він ізнову почав перегортати ґазети, жадібно шукаючи відповіді на питання наболілого серця.

А звістки про повстання й про бої стрічав тепера сливе в кожнісінькім числі. Уся Европа напруженим зором стежила за визволенням закутого велетня. То подив, то захоплення, то нетаєний жах бренів у цих звістках.

. . . *„Польський посол прибув до Праги просити помочи проти козаків“* . . .

. . . *„Козаки обложили Камянець, одну з найміцніших твердинь польських“* . . .

. . . *„Ходять чутки, що Турок збірається допомогти козакам“* . .

. . . *„З Парижу повідомляють, що населення Польщі у великій трівозі, чекаючи нового походу козаків“* . . .

. . . *„З Данціґа малюють картину бурхливого сойму в Варшаві, передрікаючи наглу загибель нещасного польського королівства“* . . .

Він читав оці звістки без хронольоґічної послідовности, од-

ривчасті, иноді тільки як дивовижні здогади, але уява їх упорядковувала, складаючи з фраґментів суцільно-величню, траґічно-прекрасну картину.

Зненацька в 119 числі Mercurius Politicus од 9—16 вересня вперше зустрів Микола імя *„козацького Ґенерала Богдана Хмельницького.“*

Хмельницький! . . .

Де він чув це імя? Чому воно таке знайоме? На хвилину заплющив очі... Раптом щось наче блискавкою освітило память: Микола згадав батькові оповідання про страшний бій під Цецорою.

Як поранено було Гетьмана Самійла Кішку; як упав на очах у сина-одинака порубаний яничарами чигиринський сотник Михайло Хмельницький, а його син Богдан, молодий іще юнак, мов несамовитий врубався тоді в саму гущу яничарів. На очах у сотника Наливайка зрадливо свиснув аркан: молодий лев опинився в турецькій неволі . . .

„Невже це той самий Хмельницький?“ думав Микола. — „Невже й він випив до дна оту страшну чашу невольництва?“ І чомусь іще ближчим та рідніщим став Миколі Великий Богдан.

І він побожно повторював дороге всій Україні імя. Милував звуками: — „Богдан! — Богом даний!“ говорив сам собі в якійсь екстазі.

Уява козака шалено працювала. Потроху звуки імя почали набірати тілесних форм: ґіґантський образ знімався перед Миколиними очима. Велетнем-могутою вставав він із степів України, вогнем, залізом і кровю зарисовуючи її державні межі.

Рух правиці — і впрах валиться ненависна Польща. А сильвет ґіґанта все росте та росте, покриваючи вже цілу Европу.

І той ґіґант був Богдан Хмельницький! . . .

Із задуми вивів Миколу Чінкадавін. Він саме приплив од корабля й чекав дальших наказів.

І зненацька щось стиснуло Миколі серце. Усе йому остогидло.

— „Я слабий! лиши мене на самоті!“ промовив він через силу. І сам не знаючи куди, подавсь узберіж до морського крутобережжя, де стрімко взносилися дикі, самотні скелі.

. . . . . .

Вилискуючи на сонці, роскинулось перед козаком смараґдове плесо океану й кінця-краю не було водяному безміррю. З одноманітно-байдужним плюскотом билась о беріг хвиля, а Микола сидів нерухомо, втопивши зір у далечінь, де була його солодка Вітчина. Не відчував у німім одчаю ні соняшної спеки, ні упливу часу.

Поволі сонце дійшло до вечірнього пруга. Смараґдове плесо стало ніжно-зеленявим, потім немов од соняшного дотику зашарілося, а він усе сидів на скелі, закаменівши в німім одчаю.

Поночіло. Прохолодою повіяло з надбережного лісу. Нічний птах заскиглив десь у кущах. Безшумно прорізували повітря кажани. Південний Хрест[2] сіяв у всій своїй величній красі. Зорі відбивалися в морськім плесі, і було вже немов два океани: один чорно-оксамитовий вгорі, другий — ніжно-зеленявий внизу. Це було щось незрівняно-величне!

А Микола сидів у німій тузі, далеко-далеко блукаючи думками, нічого цього не відчуваючи, нічогісінько не бачучи навколо. Був у якімсь забутті.

І ось раптом усі десять літ самотного життя зникли з памяти. І легко, й радісно стало на душі. Відчув пахощі українського степу, а плюскіт морської хвилі . . . ні, ні! — то вже не був байдужий голос чужого, далекого моря — це ніжно-радісно гомонів рідний, любий Дніпро.

— „Спи, спи, козаче!“ плюскотіла хвиля Дніпрова, — „ти втомився у поході, спочинь у мене на Дзвініці[3], поки Товариство плине.“

„Так, я на Дзвініці!“ промайнуло в розпаленому мозку Миколи. — „Егеж, це я ходив на розвідини берегом і чекаю тепера своїх.“

І він почав вдивлятися в далечінь, звідки мало припливти Товариство. Здавалося зір Миколин прорізував пітьму.

І раптом побачив чайки, козацькі чайки! — Вони прямували до скелі. Ось він бачить щоглу отаманської чайки, а на ній, Боже милий! (все затремтіло в Миколи), — на ній гордо має золото-блакітний прапор.

На чердаку, у величній поставі, стоїть кошовий. Захмарене чоло високе, а вогнисті очі мов дві блискавиці прорізують простір.

— „Тільки, щоб не пропливли повз мене! — Треба гасло подати!“ блиснула думка.

І зненацька, за тисячі миль од України, на відлюднім острові, де ніколи може не лунав голос Европейця, розітнувся серед нічної тиші козачий поклик.

— „Пугу!“

— Пугу! відгукнулися скелі.

— Пугу! повторив надбережний ліс.

І Микола сам не впізнав власного голосу і . . . прокинувсь.

Видиво зникло; він усе сидів на скелі. Глянув на небо: чорно-оксамитове, мерехтіючи від зорь, безмірря над ним; з жахом повів очима навколо: безкрая водяна пустиня.

І одразу згадав усе: і полон, і неволю, і десять літ самотного життя. У голові шуміло, мов гупало разом сто ковалів, а серце наче хто руками здавив.

Здавалося Микола тепера лише відчув свою самотність, і ця тиша, й оцей безмежний краєвид іще більше відтіняли її, а вона вгризалася в душу мов розпечене залізо в живе тіло.

Божеволів. Думки летіли переривчасті, в безладді, мов дикі степові коні.

І тут сталося, що він наче якусь другу людину, уявив себе самого в будуччині: божевільний, заросли бородою мов звірь, блукає в пралісі, чигаючи на здобич, поїдаючи її сиру, закрівавлену, конаючу.

Холодний піт виступив на чолі.

А думки летіли нестримні, з блискавичною скорістю.

Ось він блукає, нічогісінько не відчуваючи, втративши образ і подобіє Боже . . .

„Ба ні, не так!“ мов списом що торкнуло, — „іще гірше!“ Иноді вертатиме до тебе розум, і ти бачитимеш, чим ти став, розумітимеш, що ти живцем похований серед оцього безкрайого моря й тоді ти знову збожеволієш. І це буде не раз: усю рештку життя!“

— „Усю рештку життя!“ мов луна повторив Микола, і чужим, спотвореним видався йому власний голос.

Був уже цілком не при собі. Голова горіла вогнем. І хотілось

її занурити в холодну воду або ще краще: розчерепити об гостре каміння. Т'алеж відчай і жах спаралізували рухи.

Нічний птах скрикнув над головою. Микола скочив на ноги. В очах запалала божевільна рішучість. Скрикнувши задихаючись: — „Боже, прийми мою душу!“ чим дужч побіг до безодні . . .

. . . . . .

Що трапилося потім і як це сталося, що Микола зістався живим, він і сам потім не розумів. Бо коли очутився глупої ночи, лежав гонів за двоє від берега, але скільки часу там був, і як туди дістався, скільки не силкувався, не міг ізгадати.

Одно тільки памятав, що прокинувшись відчував на собі погляд батька. І гнівно-суворі були йому очі, а в ушах ще дзвеніли оці слова:

— „Стій, зраднику! Ти забув присягу! Не смієш одбірати собі життя: воно належить не тобі, але Вкраїні! Не ганьби імени Наливайків, бо з того світу спаде на тебе батьківське прокляття!“

Чи це видиво було пізніщим сном, чи воно са́ме й спинило Миколу від страшного злочинства, він так потім ніколи й не дізнався.

Т'алеж дивна зміна сталася тепер у Миколиній душі.

Побожну пошану й безмежну подяку відчував він до батька за його суворе, вояцьке виховання. Пригадав і матір — і болізно защеміло серце. Вона стояла перед ним мов жива: така нещасна й така любяча, і він чув ізнову її останні слова: — „І ти йдеш... останній!...“

І якимсь несвідомим летом думок, таке саме почуття як до матері: не бурхливе, але ніжно-синовнє, — зявилося й до Вкраїни.

Вона стояла в його душі також нещасна, вся знемагаючи від ран.

Проте не було вже в Миколиній душі відчаю. Ні, його любовна туга горіла тепер рівним вогнем, немов лямпада нерукотворна перед образом розпятої Матері-Вкраїни.

„Мабуть усі мої страждання потрібні“, думав козак із тихою покорою.

„Може без оцього вигнання став би я відступником і цей відлюдний острів урятував мене від вічної згуби, а рід і Вкраїну од ганьби?“

„Алеж тепер у душі моїй вигоріли здається всі особисті почуття та бажання особистого щастя, усе либонь витліло, крім одного образа — закутої чужинцями в кайдани Вітчини!“

„Та Милосердний Господь знає все краще за мене. Видно цього ще не досить... Тільки чи вистарчить мені надалі сил? Чи не впаду я в нерівній боротьбі з самим собою серед оцеї водяної пустелі? І загину тут марно для Вкраїни, ніким може й не похований. Птахи виклюють очі козачі, хижі звірі пошматують християнське тіло“...

І тут Миколі так шкода стало самого себе, шкода до сліз.

„Але я не смію ремствувати, Боже!“ промовив він через силу, „здаюся на твою волю. Але зжалься надо мною, Господи!“ (і тут голос йому урвавсь, а сльози лилися нестримно), — „не для себе хочу я повороту на Вкраїну, але для Неї, щоб віддати за Неї життя!“

Далі він не міг говорити. Ницьма припав до землі й як дитина ридаючи повторював:

— „Боже... верни мене на Вкраїну... або пошли мені смерть!“ ...

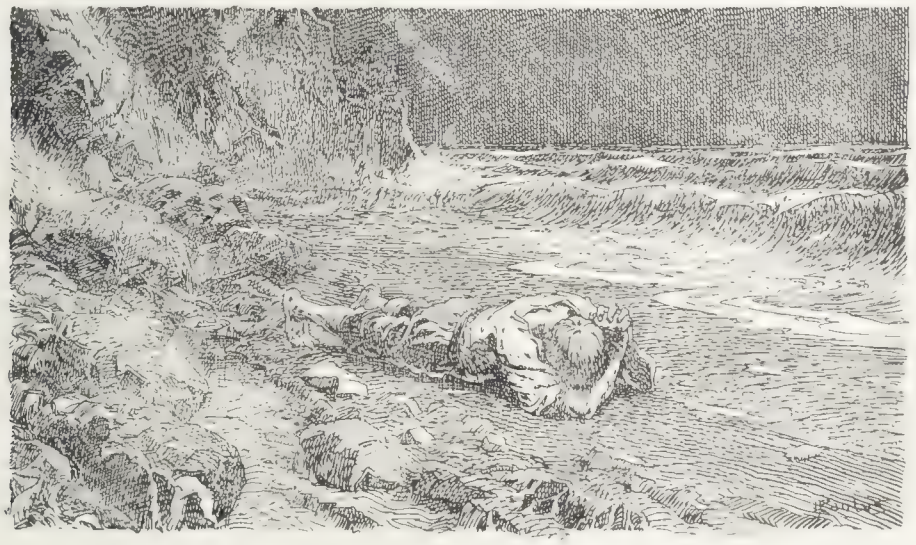

Глява шостя.
Розцвіт кольонії.

Збудування шопи. Зміцнення твердині. Брама. Звідний міст. Український прапор. Ковальство. Хліборобство. Магазин.

досвіта прокинувся Микола хоч і сумний, але знову повний сил та бадьорости. А що тої ночі на світанню зірвався був рвачкий вітер, захтів довідатись, що саме сталося з розбитком корабля. Але як розвиднилося, побачив на превеликий жаль, що тільки дошки й бальки викинуті хвилями на беріг залишились од велетня-корабля.

„Здасться й це“, — подумав Микола, та й почав із Чінка-давіном зносити їх на одно місце. Потім вирішили вони негайно перевезти все майно до Січи. А що не зовсім то було безпечно перевозити його удвійзі, — бо ану ж принесе вража сила людоїдів або хвиля така вдарить на беріг, що все може змити, — врадили так: один мав перевозити річі до полудня, поки другий стоїть на варті, а опівдня зміняються.

Насамперед висадив Микола на беріг гармати, набив їх, уставив гирлами проти моря й розклав біля них огонь[1]. А щоб багаття не погасло, про це мав дбати вартовий. Коло гармат лежав запалений ґніт і вартовий, поки отямляться людоїди, повинен був

почастувати їх таким гостинцем, щоб і онукам своїм заказували пливти на цей острів.

Потім заходився Микола коло роботи. Щоб не подрати одіжі, вдягнув ізнову старе шкуратяне вбрання, але за пояс замісць своєї давньої зброї, застромив дві пістолі. Насамперед навантажив наш Запорожець на тачку кілька барилок пороху, бо найлекше могла замочити його вода, та й повіз до Січи. Кудлай, який не відступав ані на хвилину од свого пана, побіг за ним.

Вертаючи взяв із собою Микола всі освоєні лями. Було їх сім і кожна могла нести два-три пуди вантажу. Отож острівяне цілком заставили незабаром і печерю й льох усякими річами з корабля, так що й повернутися ніде було. Довелося розіпняти велике шатро. За вісім днів наші працьовники впоралися з транспортуванням майна.

„Тепера вже дармувати не доведеться“, радів Микола. — „Стільки роботи буде, що й не знатимеш, за що попереду хапатися.“

Однак того часу найпотрібніще було збудувати шопу, щоб помістити туди всі річі, які стояли під шатром. Справа ця була зовсім не складна. Приладдя до будування скільки забажаєш, та й материялу стільки, що хоча палац гетьманський будуй.

Не гаючи часу, взявся Микола з Чінкадавіном до роботи. Закопавши глибоко в землю сохи й скріпивши їх угорі вязанням та пошивкою, заходилися наші майстрі ставити крокви та вистругаными дошками дилювати стіни. А обдахувавши спочатку шопу дошками, вкрили її ще кокосовим листям. Потім, щоб забезнечити річі від мишви та щурів, зробили деревляну підлогу, а щоб у шопі було видно, — вставив Микола в причілкові стіни навіть вікна, які познімав у кораблевій кабіні.

Робота тішила тепера Миколу надзвичайно. З того часу, як він дізнався, що Вкраїна стала самостійною державою, світогляд Запорожця цілком змінився. Острів цей він давно вже в думках приєднав до Вкраїни й тому не вважав його чужою землею, яку не варто поливати вкраїнським потом. Ні, для нього це вже була тепер українська кольонія[2]!

— „І справді,“ міркував Микола, — „адже ж я перший від-

крив цю землю, я перший приклав до неї свої працьовиті руки, український піт не один рік поливав її дику та неуправлену. Отже по закону острів цей повинен належати Україні.“

І віднині вирішив він боронити свій острів до загину й ніщо в світі не допускати на Новій Україні (так назвав Микола відкриту землю), огидливих бенкетів.

А коли шопа була зовсім готова, почав Микола міркувати, як би ще йому зробити новий вхід до Січи, бо цей яким користувався досі, був аж надто невигідний. Отже, прокопавши вал, уставив він у прохід міцні ворота, а навпроти них через рів збудував звідний міст на ланцюгах. Стягнути лише треба ланцюги — і міст підводиться, прикриваючи браму. З боків поставив Микола на валі по дві гарматі. Дві з них обороняли вхід до воріт, а другі дві, звернені гирлами в противні сторони, боронили твердиню з боків. Грізні гирла розвернулися в три сторони й наче казали: — „А ну ходіть ближче, кому життя надокучило!“

А на скелі, що взносилася над твердинею, гордо маяв блакітно-жовтий прапор.

Тим часом надійшли жнива. — „Немає в мене серпа“ — думає Микола, — „та якогось старого меча на щастя знайшов на кораблі, ось і буде він мені за серпа“. І хоча не дуже гострий був меч, проте постинав ним пшінку за яких півдня.

За кілька днів зібрали наші хлібороби результати своєї весняної праці й незабаром чотирі повні лантухи стояли у коморі. Бракувало ще лише хліба. Що правда, було в кольоністів кілька мішків сухарів із корабля, та це могло вистарчити їм щонайбільше на кілька місяців. І тому почав Микола думати, чи не вдалося б йому самому спекти хліба.

На кораблі знайшов він між иншими річами ручні жорна. Отже, змоловши зібрану пшінку та трохи знайденого на кораблі жита, кольоністи мали кукурудзяне та житнє борошно. Недоставало тільки сита, щоб просіяти муку, та на це знайшлася рада: замість сита вжив Микола тонкого полотна. А що до печі, так серед теперішніх обставин не було йому найменшої труднації вимурувати велику, гарну піч іще до часу осінніх злив, які спинювали що-року всю працю поза печерею.

Що правда, на Вкраїні ніколи не приходилося Запорожцеві пекти хліба, та біда всього навчить людину. Він був козак, а козак до всього завсіди придивлявся, ніякої роботи не цураючись. Отже Микола замісив у одній макітрі тісто з житнього борошна, в другій з кукурудзяного — й напік незабаром хліба та малаїв.

Недоставало острівянам одного лишень, чого не знайшли на кораблі, а саме: двох лопат. А що Микола задумав на другу весну зайнятись як слід хліборобством, вирішив він неодмінно поставити кузню, в якій міг би виробляти і лопати, і плуги, і коси й инше необхідне знаряддя.

Справа ця була не дуже важка, бо все потрібне до ковальства Микола знайшов був на кораблі: мале ковадло, ковальські кліщі, обценьки, чималий ковальський міх і стільки всякого залізяччя, що вистачало бозна на скільки літ.

На кузню вибрав Микола кухню, обдахувавши її. Тепера ні слота, ні вітер не перешкоджали нашим ковалям у їхній робот . За кілька днів було готових кілька лопат та коса й козак наш заходився коло плуга. Із теперішнім плугом, що правда, не можна було рівняти Миколиного, бо був він зроблений із кривої гиляки. До нижнього коліна цеї гиляки накував Микола рало, а до верхнього пририхтував чепіги.

„Та чим тут орати?“ думає Запорожець, — „ні воликів круторогих, ні коней немає, а сам не потягнеш, братіку!“ Та нагадав собі спритний Січовик, що є в нього лями. Запріг їх і хоча не звикли до цього лями, та привчилися незабаром.

Упоравшись із оранкою, збірався вже Микола приступити до засіву, але тут ізгадав, що недоставало йому ще борони. „Зробив плуга, та й ось чорніють уже скиби“, говорив він, „то й з бороною дам раду“. Викував стільки зубів, скільки треба було, свердлом поробив у деревляному підніжжю дірки, позабивав туди зубці — й борона тобі готова.

Саме кінчалась осінь, як усе потрібне хліборобське знаряддя було готове. А як тільки весняне сонце залило своїм промінням острів, посіяв Микола два корці жита, корець ячменю й корець пшениці. За три тижні почала сходити ярина. Ох, як радів Микола, коли легіт колихати почав зелене колосся! А на другому місяці

високі стебла достиглого збіжжя вгиналися під важким, золотавим колоссям.

А коли скосили та змолотили збіжжя, побачив Микола на превелику радість, що з посіяних двох корців жита зібрав тепера двадцять чотирі корці й приблизно по дванадцять корців ячменю та пшениці.

До нових жнив цілком вистарчало йому навіть третини зібраного збіжжя, але як розумний і дбайливий господар, постановив Микола останню частину заховати на гірші часи, коли або не вродить так поле, або гряд вибє збіжжя, або хвороба чи инше нещастя спинило б працю. Тому без довгих вагань вирішив Запорожець поставити міцного, чималого маґазина, щоб було де складати і врожай, і запас.

Тепера минав кольоністам день по дню без турбот: їсти й пити було що, та й за одіжжю не треба було журитися. Коза привела двох маленьких козенят. Собака вірно сторожував господарство. Папуга знову була невідлучним товаришом підчас обіду чи вечері. Лями давали молоко, сир, масло, а крім цього вживали їх, яко запрягову та вантажову худобу.

Отак відбувався безупинний розцвіт української кольонії, а мати-метрополія не знала навіть, що в далекому Новому Світі є клаптик Української Держави й на ньому живе козак, посилаючи до неї повсякчасно свою безмірну тугу...

...”Не вкриємо ж неславою Нової України та Нової Січи!“...

Глява сьома.

Оборона-Нової України.

Знову будують байдака. — „До зброї!“ Два січовики проти шостидесяти трьох. Розвідини. Бій з людоїдами. Визволення Еспанця. Огляд бойовища.

Отак у достатках і в спокою прожили кольоністи Нової України рік з гаком. Чінкадавін був уже цілком цивілізованою людиною, більше навіть того: навчився читати та писати по вкраїнському, а перебуваючи під постійним впливом побожного козака, Індіянин став також і вірним сином християнської Церкви.

Не раз оповідав Запорожець своему джурі й про завзяту, вікову боротьбу українського народу за свою самостійність. І часто вечорами вогниста мова Запорожця розгортала перед очима джури криваві сторінки української минувшини й тоді, в таємничому світлі багаття, за тисячі миль од Дніпра, вставали викликані безмірною любовю козака тіні лицарів-мучеників за волю Вкраїни.

Цілком природно, що найбільш оповідав Микола про Запорожжя. А джура, затаївши віддих, слухав Миколині оповідання про Січ — цей безпримірний в історії людства чернечо-лицарський орден, що на всі боки даючи одсіч ворогам України, закрівавленими грудьми боронив од хижого ісляму цілий світ, створивши на Дикому Полі передмурря християнства!

З запалом новиціята[1] переймав Чінкадавін од Запорожця й козацькі традиції та давав околицям острова, річкам та горам українські, здебільшого історичні, назви. Отже не диво, що незабаром Нова Україна стала немов мініатюрою України Великої: на острові були і Січ, і Великий Луг, і Карпати, і Альта, і Рось. Тільки одного недоставало нашим козакам — Дніпра, бо ні один, ні другий, ніяк не міг зважитися назвати цим дорогим імям яку-будь із річечок на острові й образити таким чином Батька-Славуту!

А коли, одного дня, Микола сказав Чінкадавінові, що яко джура Запорожця, Чінкадавін оцим самим також став січовиком, — радощів та гордости Індіянина не можна навіть і описати! — Здається, він би після цього вдвох із Миколою відважився б напасти на Кафу, навіть більше того — голіруч би на самий Стамбул пішов!

За весь оцей час Чінкадавін ні разу не посмів нагадати Миколі про плавбу до батька. Тільки не раз по скінченню щоденної праці вибігав бідолаха з печері, виходив на високу скелю, звідкіля міг бачити, як далеко-далеко на крайнебі, ледві мріє його батьківщина. Туди летів Індіянин тужливим зором і не раз сльоза котилася по його обличчю. Микола одначе не забував про обіцянку, яку дав своєму джурі. Він хотів тільки перед відїздом упоратися з найпотрібнішою працею.

А коли вже робота в городі й жнива були покінчені, Микола сказав одного дня Чінкадавінові. — „Ну, Чінкадавіне, напрацю-

валися ми не мало. Тепера треба подумати про плавбу до твого батька."

Боже, як ізрадів Індіянин! — Іще того вечора побіг підшукувати дерево, з якого можна б збудувати човна.

Робота йшла тепера швидко, бо приладдя мали подостатком.

Одного дня, саме Микола заходився в печері коло якоїсь роботи, а Чінкадавіна послав за чимсь на беріг. Та якже здивувався він, коли побачив, що його джура, пройшовши гонів двоє, зупинився, замахав руками й наче несамовитий кинувся назад. З несподіванки Чінкадавін не міг як слід нічого оповісти й тільки повторював:

— „Вони, там! там!"

— „Хто саме?" пита здивований Микола.

— „Ох, пане: раз, два, три — шість човнів!" одповіда Чінкадавін, говорячи одночасно мішаниною трьох мов: індіянської, української та анґлійської.

До розмови й обмірковування не було часу. Миттю зірвався Микола, вибіг на скелю й глянув на побережжя, звідки вернувся Чінкадавін: шість човнів повнісінькі дикунів причалювали якраз до берега.

„Не помилився Чінкадавін", бурмотів сам собі Микола. „Та не з медом буде вам, вражі сини! Не злякавсь я вас тоді, як іще мав тільки камяну сокиру та деревляного списа, не злякаюся й тепер, як у мене є пістолі й рушниці — козака сестриці! А вбивати безпомічних тут козак вам не дозволить! — це вже не відлюдний острів: це Нова Україна! Тут і Січ-Мати є — Заступниця всіх покривджених та поневолених!"

Кинув іще раз оком на беріг і миттю опинився знову в печері. Важко було впізнати Миколу тої хвилини, остільки він змінився: кров предків, українська лицарська кров проснулася в козакові! Завжди трохи повільний і здержливий — Запорожець став під подихом небезпеки звинним, жвавим, рвачким. Очі йому променіли відвагою, кожне слово прискало полумям. І це незламне завзяття несвідомо передалося й Чінкадавінові.

З наказу Миколи, Індіянин стягнув із валу гармату, виніс із печері шість мушкетів, чотирі пістолі й дві шаблюки. Потім Ми-

кола припяв до боку шаблю, за пояс устромив дві пістолі й звелівши Чінкадавінові так само озброїтися, звернувся до нього так:

— „Джуро! Ти живеш на Новій Україні, я прийняв тебе навіть до Нової Січи, — тож насамперед для обох нас честь і слава козацька! Там на побережжю мордують безборонних. Неслава народові, що попустить це зробити на своїй землі, ганьба козакові, що зі зброю в руках не оборонить безпомічних! Не вкриємо ж неславою Нової України та Нової Січи! — Скільки б не було ворогів, мусимо стати до бою. З нами Праведний Бог і Святий Юрій!“

Ці вогнисті слова додали ще більше відваги Чінкадавінові.

— „За тобою в пекло б пішов! Накажи голіруч іти проти ворогів, так піду!“ скрикнув джура з правдивим українським завзяттям.

Після цього, взявши на плечі по три набитих мушкети, наші січовики запряглися в гармату й потягнули її до брами. А коли переїхали через рів, наказав Микола джурі вернутися до Січи й звести міст. Замкнувши ворота, Чінкадавін виліз по драбині й приєднався до Миколи.

— „Це бачиш, друже, щоб ворог, поки будемо в поході, не опанував Матері-Січи“, пояснив коротко джурі наш казарлюга.

— „А тепера роскажу тобі, що саме маємо робити! Обійдемо ось цю гору й лісом та кущами дістанемось аж до берега. Підсунемось як найближче до ворога. Найголовніще — це підходити так обережно, щоб і сам чорт нас не звітрив, а тоді, саме як людоїди збіратимуться до бенкету, кинемося на них і врятуємо нещасних бранців.“

Серед отакої розмови підійшли наші козаки аж до берега й зупинилися. Микола почав оглядати околицю, та нічого не міг добачити, бо беріг підносився трохи вгору, спадаючи потім лагідно аж до морських хвиль. Тому не гаючи часу, звелів Микола своєму джурі, щоб він як-найобережніще підповз до сусіднього дерева й звідти подивився, чи не видко дикунів. За хвилину приніс Чінкідавін звістку, що недалеко них засіли круг огнища вороги й гризуть спечені ноги одного з бранців, а що другий бранець лежить звязаний біля багаття; здається він не тутешній, але якийсь чужинець, бо одежа в нього инша й *біла шкура*.

Кров ударила Миколі до голови, як почув про бідолаху-Европейця. Мимохіть стиснув кулаки, підліз сам під дерево й побачив тепера все на власні очі: шісдесят три дикуни розсілися круг огнища, а недалеко лежав звязаний бранець; убрання та инше впевнили Миколу, що це його земляк — Европеєць.

Побачивши небораку, Микола затремтів із люті. — „Стривайте звірюки!“ скреготів він зубами. „Головою накладу, а визволю бідолаху!“

Вернувши, Микола наставив гирло гармати так, що куля мусіла пролетіти високо над головами дикунів, бо хотів спочатку лише їх налякати й без розливу крови визволити земляка. Потім поклав коло себе два мушкети, третього взяв у руку, ухопив другою рукою запалений ґніт і приклав до запалу.

— „Ба-буум!“ ... гуркнула гармата. Перелякані дикуни всі до одного припали ницьма до землі наче вбиті, однак за кілька хвилин попідводили голови, а побачивши, що ніякого ворога немає, зірвалися з землі. Потім де-які почали втікати на човни, а другі — сміливіщі, вхопилися за зброю. Але постоявши ще хвилин кілька, людоїди знову почали садовитися навколо вогнища, утікачі повертали з човнів і знову завели свої чудернацькі танки, вимахуючи зброєю, кістьми та руками.

А тим часом два дикуни кинулися до звязаного бранця, щоб пошматувати його, як попереднього. Тоді з розказу Миколи обидва наші козаки стрельнули одночасно. На правому крилі впало три, на лівому пять. Дикуни зірвалися з страшенним лементом та зойком, але частина їх почала скупчуватися та готуватись до бою. Тоді наш козарлюга вхопив другого мушкета, моргнув на Чінкадавіна й вони стрельнули вдруге. Цим разом упало два. Кілька поранених бігало, лементуючи мов несамовиті.

— „Вперед! Во славу Божу!“ гукнув тоді Микола взявши третього мушкета і, вискочивши з кущів, кинувся на дикунів. З страшенним галасом почали людоїди втікати до моря. Миттю добіг Микола до бідолашного бранця, щоб увільнити його від мотуззя, та побачив зненацька, що кілька дикунів збіраеться таки в гурток, щоб ставати до бою. Показавши їх тоді Чінкідавінові, Микола мерщій порозтинав шаблею мотуззя.

Визволений бранець підвівся й на запитання Миколи, хто

він, із сльозами в очах шепнув: „Christianus[2] sum — Espanus!“ і повалився знову на землю.

Одначе полоненому вернули незабаром давні сили. Він підвівся й сказав Миколі, що хоче помститися на своїх катах. „Гаразд!“ одповів Микола й дав Еспанцеві мушкета та пістолю. Як тільки вхопив Еспанець зброю, кинувся мов тур на дикунів. Не дармував і наш козарлюга: врубавсь у саму середину ворогів, що зважилися стати до бою, а Чінкідавін, набивши за цей час мушкети, частував людоїдів оловом.

Після недовгого бою дикуни кинулися вростіч, прямуючи до човнів. За ними бігли навздогін Еспанець та Чінкадавін, які незабаром вернулися й донесли своєму отаманові, що на острові немає вже ні одного живого дикуна.

Тепер оглянув Микола з своїми товаришами бойовище: думав, що може є поранені, яким треба дати помочи. Але дикуни забрали поранених із собою, лишивши тільки трупи: їх було двадцять і три.

Отже дорого заплатили людоїди за кривавий бенкет та знущання над безпомічними на землі української кольонії!

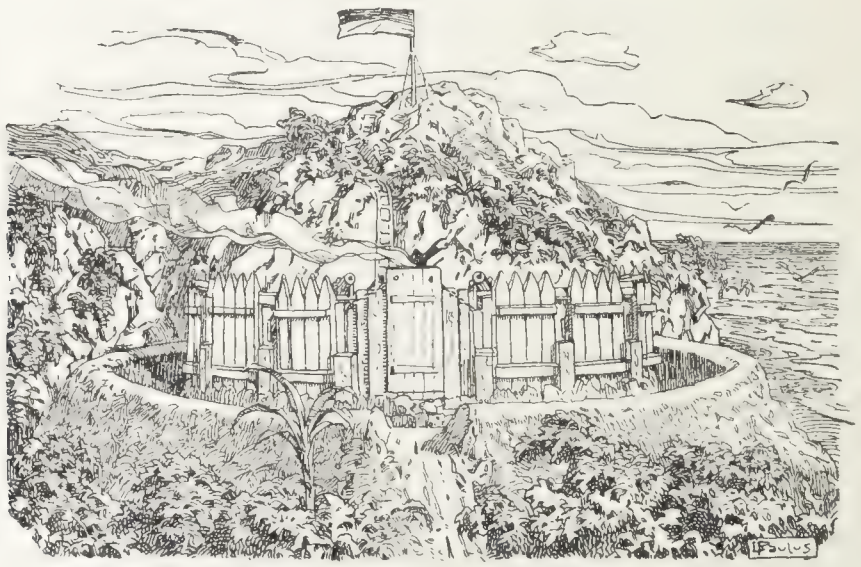

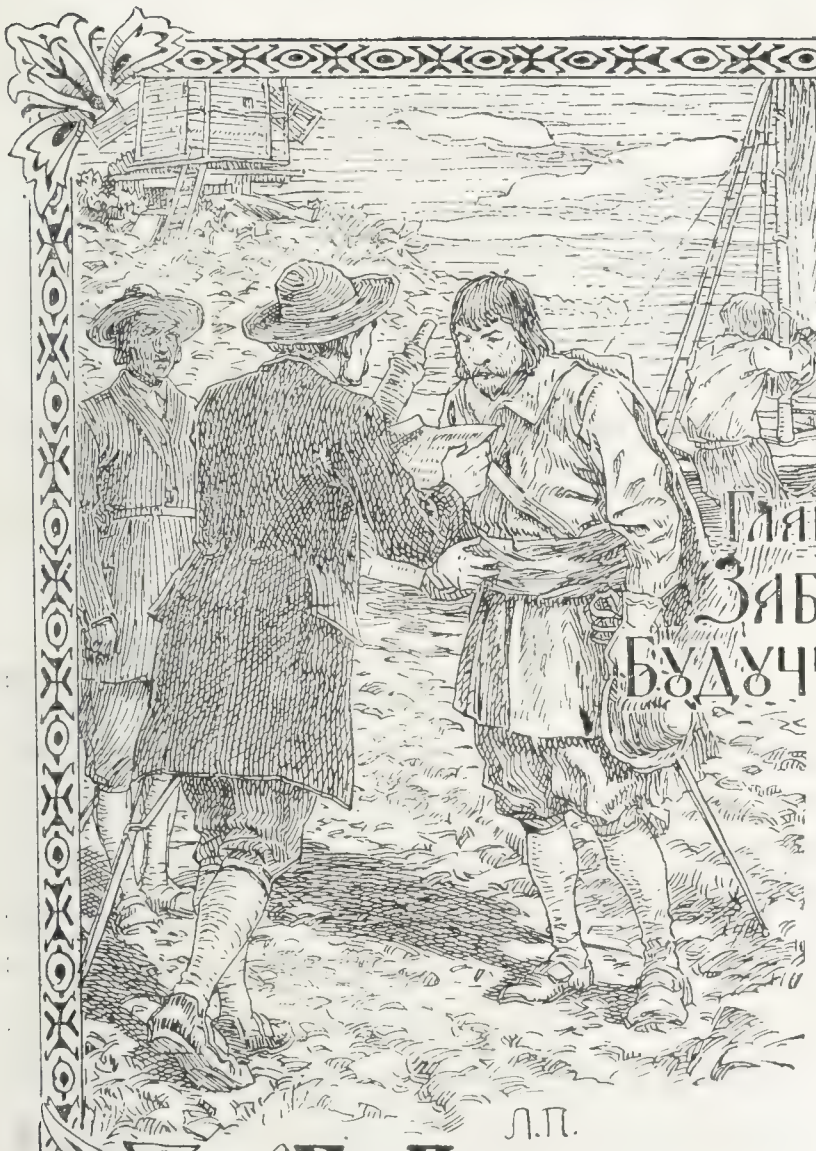

Глява восьмя.
Зябезпечення будуччини кольонії.

Присяга кольоністів. Приготування до жнив. Вітряк. Урочиста Обітниця. Відїзд посланців. Анґлійський корабель.

Край берега колихали хвилі два човни, які в поспіху покинули дикуни. Щоб оглянути човни, чи не здадуться часом, Микола зараз же пішов туди, та як здивувався, побачивши в одному з них звязаного дикуна. „Еге! це теж мабуть бранець“, вирішив Микола й почав розвязувати мотуззя, яке вїлося в тіло полоненого. А полонений не міг уже ні встояти, ні слова промовити й лише стогнав, тремтючи на цілому тілі: думав певно бідолаха, що тепера на нього прийшла черга прощатися з світом.

Побачивши це, Микола покликав Чінкадавіна, щоб той заспокоїв бідолаху. Та як тільки Чінкадавін підійшов до човна, таке сталося, що і в Миколи, і в Еспанця полилися з очей сльози: Чінкадавін скрикнув і кинувся полоненому в обійми. Потів почав

щось промовляти крізь сльози, цілувати бранцеві руки, сміятися, стрибати, бити себе в груди — Індіянин той був Чінкадавінів батько.

І мабуть до вечора тішився б так наш добрий Чінкадавін, як би не перебив йому Микола. Він підійшов до човна й запитав свого джуру, чи дав він батькові хоч попоїсти трохи.

— „Ох ні, пане!“ відповів засоромлений джура. „Я ледащо забув про це.“ Та ледві це сказавши, зірвався й мов вітер подався до Січи. А за кілька хвилин біг він уже назад: в одній руці ніс глека холодної води, в другій буханець хліба та грудку сиру.

Кришталева вода одразу підняла на ноги знеможеного дідуся, бо зі спраги зовсім охляв був бідолаха.

А тепера почав Микола давати поміч Еспанцеві, що ліг також мов омлілий на траву. Він приніс бідоласі хліба й сиру та води. Еспанець вдячним зором поглянув на свого визволителя й хотів підвестися, але не зміг. Тоді Микола звелів своєму джурі підвести Еспанця й допомоти йому напитися води та де-що зїсти.

Переносити обох недужих до Січи було занадто важко й тому Микола вирішив човном пливти до затоки Порятунку (так назвав він затоку біля Січи на спомин урятування свого джури), а звідси було вже недалеко й до твердині. Кремезний Чінкадавін на плечах переніс Еспанця до човна й обережно поклав біля свого батька. На другий човен перетягнув він гармату й поскладав мушкети та зброю дикунів. Потім скочив Чінкадавін у перший човен, а Микола в другий і вони щасливо припливли незабаром до Січи.

Щоб вигідніще перенести обох немічних гостей, зробили наші козаки з гілля ноші. На них перенесли спочатку до печері Чінкадавінового батька, а потім Еспанця й Чінкадавін зараз повкладав обох слабих до постелів. Потім Микола дав їм перед сном випити по шклянці вина, а сам сів біля постелів та й думає: „От тобі справжній із мене отаман кольонії. Увесь острів у моїх руках, та й оборонити зможу свою кольонію, не допускаючи на українську землю чужинців-ворогів, як і зробив оце сьогодня.“ Міркуючи отак, покликав наш отаман кольонії Чінкадавіна та й каже:

— „Ну, друже, сьогодня в нас подвійно-велике свято. Раз

тому, що вирвали з кігтів людоїдів двох наших ближніх, а по друге тому, що один із них — твій батько, а другий — мій земляк — Европеєць. Ось тому то мусимо справити бучний бенкет.“

Усе горіло того дня в Чінкадавінових руках і коли гості прокинулися, вечеря була готова. Вино, мягка постіль і сон так підживили недужих, що вони вже зовсім вичуняли. Отож обоє вони встали й сіли разом із господарями за стіл. Тепера тільки почали гості розглядати печерю й не могли отямитись од здивування: батько Чінкадавінів — тому що ніколи не бачив таких роскошів, а Еспанець — тому, що живучи вже півроку серед дикунів, одвик від европейського життя.

За вечерею завели веселу гутірку. Чінкадавін був за перекладача межи Миколою та батьком і Еспанцем, бо цей останній остільки вже вмів по індіянському, що міг розмовляти з Чінкадавіном його рідною мовою.

Миколу найбільше цікавило, яка доля загнала Еспанця так далеко й тому попрохав його оповісти свої пригоди. Той дуже радо згодився й отак почав:

— „Сам я зі столиці Еспанії — Мадриду. Увесь час довелося мені служити на кораблі, що провадив вимінну торговлю з Муринами на побережжю Африки. Тут за всякі брязкальця, перстені, коралі й инший дрібязок вимінювали ми золотий пісок, слоневу кість та инше. Останніми часами вирішили ми пливти до побережжя південної Африки, та не судилось нам туди дістатися, бо страшенний гураґан загнав наш корабель аж до побережжя Бразилії. Тут наскочило судно з розгону на підводну скелю й мало що не розбилось об гостре каміння.“

— „На наше щастя невеликий пролом у боці був єдиною аварією[1], яку заподіяла нам хуртовина, та не можна було й думати про дальшу плавбу на повному морі. Отже віднині пливли ми узберіж, але зненацька знову зірвалася буря й розбурхані хвилі відбили нас глупої ночи від берега. Серед страшенної темряви загнало наш корабель на якусь скелю недалеко незнаної землі. На трівогу дали ми кілька стрілів із гармати, сподіваючись, що на острові живуть люде й дадуть нам поміч, та ніхто не зявлявся. Тоді ми сіли до шалюп і наприкінці причалили до берега незнаного нам

острова. Тамтешні острівяне приняли нас незвичайно гостинно й тут прожили ми в спокою довгий час."

— „Але кілька днів тому напало на наш острів якесь сусідне войовниче племя. Усе що жило на острові, кинулося до зброї. Ми почували своїм обовязком боронити себе й гостинних господарів до останньої краплини крови. Я бився попліч оцього старенького, що як той тур кидався на ворогів. Та знемігся старенький: зграя розлютованих дикунів обступила його, як стадо вовків. Я кинувся до помочи. Тут і спіткало мене нещастя: я попав разом із дідусем у полон. Два дні й дві ночі минуло, а ми звязані лежали без їжі й питва."

— „Сьогодня, на світанню, затягнули нас вороги на човни й попливли з нами на цей острів. Яка доля нас жде, ми знали, та такі були кволі й виснажені, що вижидали як порятунку тої хвилини, коли нас пошматують. Та милосердний Бог якраз у останню хвилину послав Вас, щоб урятувати нам життя. Ми цього Вам не забудемо до смерти й Бог Вас нагородить краще за нас, бо Він — справедливий" . . .

Еспанець замовк; дві сльози скотилися по його обличчю. Микола стиснув сильно руку Еспанця на знак дружби. Потім оповів йому коротко історію кольонії та свої заміри . . .

. . . Тиха ніч оповила острів. І хоч утомлені були наші герої, ніяк не могли заснути. Чінкадавін, що знав уже ціле життя свого пана, почав оповідати цікавому Еспанцеві про золотоверхий Київ, де хлопчиною вчився Микола, про Січ, про славні козацькі походи, про любу Миколину Вітчину — Україну.

Та що-хвилини повільніше пливли слова, що-разу тихше аж наприкінці заснули всі спокійним сном. Тільки ясні зорі блищали мов перлини на темно-оксамитному небі . . .

. . . . . .

Другого дня вранці зібрав Микола, як отаман Нової України, всіх кольоністів, щоб узятися разом за одну негайну справу, а саме — похорон убитих Індіян. А що закопувати їх було дуже довго, то з наказу отамана зробили це инакше, а саме: так, як ховали своїх небіжчиків наші предки за часів дохристиянських. Отже нарубали дерева, росклали величезне багаття й позносили

на нього трупи, а за кілька годин і сліду не зісталося ні з трупів, ні з багаття.

Як колись Чінкадавін, так тепер і його батько не міг отямитися з дива, чому Микола не дозволя справити бенкету, а каже палити трупи. І довго мусів був пояснювати йому син, заки переконав, що це гидкий, недобрий звичай.

Потім скликав Микола всіх кольоністів. Чінкадавін був за перекладача. Сам Микола став спереду, наче кошовий перед Запорожським Товариством, розгорнув українського прапора й отак почав:

— „Панове-громада! З ласки Божої так сталося, що я відкрив цей острів. Він був дикий і неуправлений, але за дванадцять літ там, де шумів віковічний праліс, хвилює золотавий лан збіжжя, там де водилися лише хижаки, повстала европейська кольонія, а в ній твердиня-Січ. І ви всі знайте, що ця кольонія належить моїй державі — Українській Республіці! Я назвав її через це — *Нова Україна!* І справді: я відвоював її од хижаків, я боронив її своїми грудьми від ворожих індіянських племен, ви всі знайшли тут захист і рятунок, бо (і тут голос козака забренів гордовитою силою), — на вкраїнській землі не вільно знущатися над безборонними! І тепер я вимагаю, щоб ви всі, шануючи права Української Держави, перед лицем оцього прапора заприсяглися під час свого перебування на моїм острові поводитись, яко громадяне України та непохитно виконувати мої накази, як отамана кольонії.“

Тоді взяв слово Еспанець і так відповів: — „Сеньор[2] отаман! Усі права людські й усі божеські закони на Вашій стороні. Хто посмів би робити замах на права Вашої держави? А особливо з тих людей, які винні Вам своїм життям. Наказуйте нам, ми до Ваших послуг!“

А коли нові кольоністи склали таку присягу, якої хтів Микола, він продовжував далі:

— „Панове-Товариство! Нова Україна не може допустити, щоб недалечко бідували Европейці. Це був би сором моїй далекій Вітчині! Це була б ганьба Січі й усьому Низовому Лицарству!“ Потім, звертаючись до Еспанця, він промовив:

— „Як отаман о. Нової України, наказую вам пливти з Чінкадавіновим батьком за своїми товаришами й привезти їх сюди, але перед цим вони повинні підписати таку саму присягу, яку ви склали доперва!“

Еспанець був незвичайно радий дати поміч своїм співгромадянам й од щирого серця дякував Миколі за його людяність. На цім скінчилася Велика Рада о. Нової України.

Але отаман кольонії був дуже обачний. Він знав, що на таку силу людей треба буде мати й величезний запас харчі. Отже він не прискорював відїзду, але вирішив, притягнувши до роботи всіх кольоністів, засіяти як-найбільше поле, щоб не журитися про постачання їжі.

Упоравшись із оранкою та засівом, кольоністи під проводом свого отамана почали готуватися до майбутніх жнив: відповідно до нових потреб поширили маґазин, поставили клуню, викували кілька кос та серпів, зробили воза та чотирі ціпи.

Заохочені прикладом Миколи, острівяне щиро бралися до роботи й іще пшениця не почала викидати колосу, як вони вже готові були до жнив.

Увесь оцей час Еспанець та Чінкадавінів батько, навипередки вчились української мови. А що працюючи з самісінького ранку й до пізнього вечора під керуванням Запорожця, усі кольоністи иншої мови крім української і не могли вживати, наука ця йшла дуже добре. А коли вже збіжжя почало викидати колос, навіть Чінкадавінів батько міг сливе в усіх господарських справах висловлюватися по українському.

Ох, якже це тішило нашого Запорожця! Бачучи на Чінкадавіні та його батькові блискучі наслідки своєї цивілізаційної праці, він усе більше й більше приходив до думки переселити на Нову Україну кілька сот, а згодом і більше, Чінкадавінових земляків і за допомогою Еспанців їх цивілізувати та привчити до хліборобства.

І Микола гадав, що утворенням тут української кольонії та прилученням до неї згодом сусідніх островів, він прислужиться не тільки Українській Державі, але й виконае важливе посланництво, приєднавши до европейської культури цих інтеліґентних

та лагідних Індіян. І отак нарешті постановивши, Запорожець був незвичайно гордий за свою націю, бо добре знав, як знущалися й знущаються над нещасними дикунами в своїх кольоніях инші европейські народи.

Оповістивши про це при першій же нагоді всіх острівян, Микола призначив собі одночасно за заступника Чінкадавіна, щоб той привчався до отаманування на випадок несподіваного відїзду *ґенерального* отамана.

Тим часом до жнив іще лишалось зо три тижні. А що після приїзду Еспанців ручними жорнами не можна було б настачити борошна для потреб цілої кольонії, Микола вирішив іще до жнив поставити вітряка.

Струменту та всякого материялу кольоністи наші мали подостатком, до будівельної праці під час роботи над клунею та маґазином вони вже привчилися, та й робота теслярська під керуванням досвідченого „танджерського млинаря“, мусіла була йти добре.

Найбільше клопоту мали майстрі з жорнами, бо ніяк не могли знайти в околицях Січи каміня-пісковика. Але коли після довгих розшукувань, посланий Миколою Еспанець знайшов потрібний камінь, — виламати з нього дві брили, випиляти з них жорна, перевезти до вітряка, обкувати їх та насікти й потім пририхтувати, — це вже не справило для наших майстрів найменчої труднацї.

Саме як острівяне скінчили роботу коло вітряка, надійшли жнива. Микола та Чінкадавін узялися за коси, Еспанець та Чінкадавінів батько — за серпи, й двоє косарів та двоє женців, за тиждень несповна, зібрали з поля всей хліб та й почали звозити до клуні снопи.

А коли наші господарі вже обмолотилися й зсипали збіжжя до маґазину, з наказу отамана Нової Украіни, Еспанець та Чінкадавінів батько почали готуватися в дорогу.

На передодні відїзду, як усе вже було готове до мандрівки, Микола скомпонував Урочисту Обітницю для кольоністів, найголовніщі пакти якої були такі:

Урочиста Обітниця кольоністів о. Нової України.

В ім'я єдиного, Всемогучого Бога-Творця присягаюся:

1. Не робити замаху на відділення о. Нової України від Української Республіки та прилучення його до якої иншої держави.

2. Навчитись української мови, яко державної.

3. Підлягати найвищій кольоніяльній владі — Отаманові острова, якого призначить Українська Республіка. За тимчасового Отамана о. Нової України визнавати запорожського козака Миколу Наливайка або того, кого він призначить.

4. Підчас небезпеки оборонять Нову Україну від ворогів навіть тоді, коли жде неминуча смерть.

5. Працювати безупинно на добро кольонії та всеї Держави. На відпочинок призначаються свята церковні та національні по українському календарю.

6. Коли б я зламав свою присягу, має мене судити призначений Отаманом острова суд, яко державного зрадника, і цьому присудові мушу скоритися.

Votum sanctum colonorum Novae Ukrainae.

In nomine unius Dei Omnipotentis juro:

I. Nullas insidias moliar ad separandam coloniam Novam Ukrainam a Re Publica Ukraina neque ad adjungendam eam cuilibet alii civitati.

II. Linguam Ukrainam perdiscam, velut linguam publicam.

III. Supremo magistratui coloniae obtemperabo, — id est Otamano insulae, quem Res Publica Ukraina designaverit. Ad tempus Cosaccus Zaporogiensis Nicolaus Nalyvajko Otamanus Novae Ukrainae insulae habendus est, vel ille, quem hic designabit.

IV. Tempore periculi Novam Ukrainam ab hostibus defendam, quamvis mors invitabilis esset.

V. Nullum tempus ad laborem pro colonia et salute Rei Publicae Ukrainae intermittam. Dies dominici atque solemnes ritu Graeco ad quietem dati sunt.

VI. Si forte jus jurandum violaverim, judicio ab Otamano insulae nominato velut proditor Ukrainae damnandus ero, cujus sententia mihi subeunda erit[3].

Урочисту Обітницю написав Микола двома мовами: українською та латинською. Отож Еспанцеві, що вмів трохи по латинському, не важко було перекласти зміст Обітниці своїм землякам, взявши потім із собою на Нову Вкраїну тільки того, хто складе й підпише присягу непохитно це все виконувати.

Удосвіта другого дня, наші посланці навантажили на один із кращих човнів харчі, взяли з собою перо й каламаря, щоб було чим підписатися й отаман кольонії за хвилину перед відїздом урочисто передав Еспанцеві грамоту з Обітницею на вірність Україні та прапора, а той їх прийняв з непокритою головою. Після цього посланці підняли на щоглі байдака переданого їм українського прапора, напнули вітрило й одпливли.

Щоб розважити трохи Чінкадавіна, який тужив за батьком, ходив Микола разом із ним майже що-дня на полювання. Отак проминув тиждень. Одного дня, як Микола занятий був садовиною, побачив він зненацька, як його джура, вбіг до Січі, всей час викрикуючи весело:

— „Пливуть! пливуть!“

А що Микола врадувався безмірно, кинув роботу й вибіг на скелю. Кинув звідти оком на море й отетерів: найбільше на півмилі від гори спокійно колихався на якорі великий анґлійський корабель!...

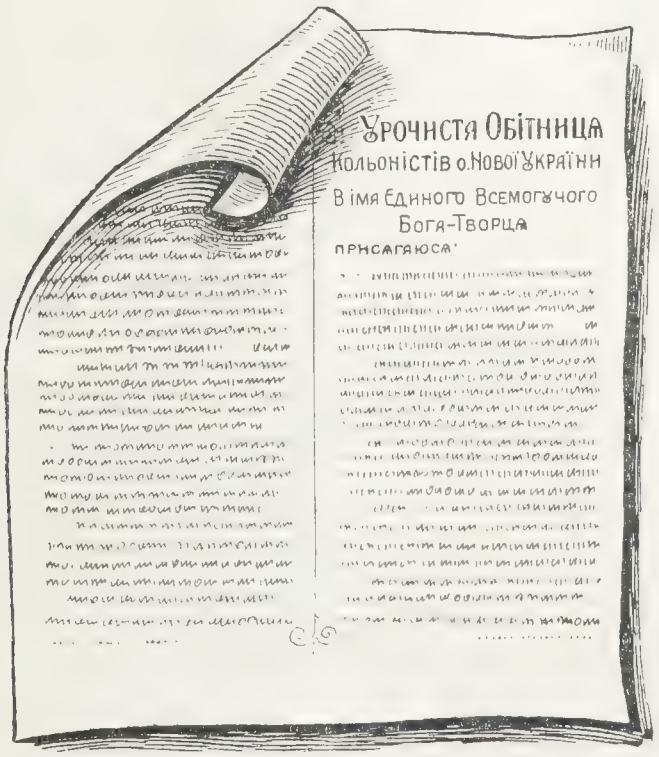

Глява девата.

Відїзд до Европи.

Обід у Отамана Нової України. Знаряддя для кольонії. Призначення нового Отамана. Остання ніч на острові. Нова Україна в-останнє вітає Миколу.

З незвичайною пошаною та співчуттям поставились анґлійські моряки до Миколи та його замірів, дізнавшись про його пригоди та непохитну постанову передати відкриту землю в володіння Української Держави.

І в значній мірі спричинилося до цієї прихильности суворе, вічно наражене на небезпеку життя моряків, де кожного з них могла спіткати недоля. Проте ще більше спричинилося те, що Українець не був уже сином нещасної, поневоленої нації. Ні, (і Микола це добре відчував у відносинах чужинців), він був тепера громадянином великої, могутньої, всіма знаної европейської держави!

Усей світ захоплений був велетенськими боями, в яких Хмельницький здвигнув Українську Державу. Не було тепер ані одного інтеліґентного Европейця, щоб не знав України й затаївши віддиху не стежив за нечуваним розвитком її тітанічних сил.

Підчас розмов мореплавці давали Миколі найдокладніші описи незнаних йому з перебігу україно-польської війни подій, називали йому й навіть показували, на спеціяльно виданих для цього картах України, ґеоґрафічні місця їх відбування: Жовті води, Корсунь, Зборів, а особливо часто згадували нову столицю Вкраїни — Чигирин, бо він став тепера дипльоматичним осередком усієї південно-східньої Европи[1].

Хто міг би переказати ті почуття, які обгорнули Запорожця, слухаючи ці оповідання!

Це вже вдруге до нього, навіть сюди — на закинутий серед безкрайого океану острів, докотилася луна від брязкоту козацьких шабель, якими в кривавих боях виковувалась українська державність! І він з непереможною силою відчув одразу, що не тут, і ніде инде, тільки там — на Наддніпрянщині, де ще мало не дві тисячі літ тому Св. Апостол Андрій пророкував *благодать Божію*, вирішується доля Вкраїни.

І коли він оце відчув, — уся його так довго здержувана ніжність, уся сімнадцятилітня туга, — усе це злилось у одну непохитну постанову: крилами соколиними летіти до Рідної Землі, трупом лягти в боях за її самостійність!

А мореплавці, бачучи що ці звістки чудодійним бальзамом спливають на душевні рани вигнанця, оповідали йому, що тільки хто знав і чув про Вкраїну, й імена Хмельницького, Богуна та Кривоноса не сходили їм з уст. І особливо, як помітив Микола, притягала Анґлійців ґіґантська постать Хмельницького. Вони оповідали козакові про нечувану його могутність, блискучі перемоги та дипльоматичні зносини з чужоземними державами що-до поділу поваленої Польщі. На превеликий жаль самі мореплавці не були вже вдома більш як два роки; тому вони з свого боку з незвичайним зацікавленням запитували Миколу: хто був Хмельницький? де провів діточі літа? де він учився?

А коли Микола оповів їм спогади сотника Наливайка про

бій під Цецорою: як запалавши помстою за смерть батька, молодий Богдан врубавсь у саму гущу яничар, як зрадливо свиснув над ним аркан, полонивши завзятця-героя, — то, немов леґенду з пережитих уже західньою Европою лицарських часів, слухали анґлійські моряки це оповідання.

А очутившись од подиву, капітан, що був дуже освіченою людиною того часу, урочисто звернувся до Миколи:

— „Сер![2] Ваш славний, завзятий народ відживив завмерлі вже всюди лицарські традиції! Він перший проголосив у Европі вільність, рівність, братерство, перший після Гелінів та Римлян утворив демократичну республіку![3] Великий дипльомат, ґеніяльний стратеґ стоїть тепера на чолі Вашої держави й блискуча будуччина відкривається перед молодою Українською Республікою. Дозвольте ж мені від імени цариці морів і також свободолюбної Анґлії щиро привітати Вас на відкритій Вами й однині українській землі, яко першого її ґубернатора!“

Ґубернатор наш був сильно зворушений і в своїй не менч чемній відповіді запросив анґлійських гостів до себе на обід.

Потім капітан зробив поміри довжини та ширини о. Нової України й зарисувавши його на двох мапах, віддав їх Миколі во всіма підписами присутніх, яко документи відкриття, залишивши собі копії для представлення анґлійському морському міністерству.

А тим часом усі кухарі з корабля під доглядом Чінкадавіна готували на подвіррю печері пишний обід. І Микола, українським звичаєм, був незвичайно гостинним господарем, особливо ж для цих так жаданих гостів.

Рівно о 11 годині, під зеленим склепінням кокосових пальм, розпочався цей вітальний і одночасно прощальний обід, бо вдосвіта другого дня Микола умовився з капітаном одпливти анґлійським кораблем до Европи.

І на скелі, що взносилася над подвіррям, як симбола згоди й братерства двох великих европейських націй, гордо маяли український та анґлійський прапорі.

А на подвіррю за двома столами розсілося веселе товариство: за менчим столом сиділи капітан та инші офіціри корабля й тут за

господаря був Микола ; за довжелезним другим, у святковім убранню, поважно хоч і трохи збентежений, господарював Чінкадавін.

Обід був незвичайно веселий. Микола вкраїнським звичаєм частував своїх гостей пахучими наливками та румом. І гості пили за щасливу мандрівку, за гостинного ґубернатора й кілька разів, стоючи лицем до прапора, вигукували голосне *„Слава“* на честь Великої та розцвіт Нової — України.

В свою чергу Микола пив за дорогих гостів та їх вітчину. Але останнього тоста він проголосив за нового отамана Нової України — Чінкадавіна. Той до сліз був зворушений цею честю, не зрозумівши одначе значіння Миколиних слів: бідолаха й досі не знав, що незабаром надійде час розлуки з паном, час останнього, і то на віки, прощання.

Потім гості в супроводі Миколи та Чінкадавіна оглядали господарство та околиці, з цікавістю вислухуючи історію самотного життя без знарядь, без зброї, де все треба було винайти та здобути власною спритністю. І гості дивувались українській винахідности та впертости в осягненню намічених цілів, а також українській лицарськости в кількаразовій обороні безпомічних.

Сливе всей день, а потім і вечеря проминули отак у веселій товариській гутірці.

Того ж таки вечора Микола, як отаман Нової України, урядово повідомив капітана про загибель біля побережжя Нової України анґлійського корабля та про спроби врятувати бідолах розпалюванням багать. Він також передав йому знайденого в капітанській кабіні корабельного щоденника та инші документи.

Микола хтів віддати капітанові й знайдену в капітанській кабіні велику суму грошей, більш як 30.000 фунтів штерлінґів, прохаючи вернути це власникові, але капітан рішуче відмовився. Нарешті він згодився взяти для власника тільки половину цеї суми, умовивши Миколу не зрікатися законної частини своєї знахідки, бо ж гроші йому будуть потрібні на дорогу.

Отже Микола мав тепера величезну суму грошей — більш як 15.000 ф. штерлінґів. А що він обчислив, що на поворот до Вкраїни йому вистарчить і 2000 ф. штерлінґів, вирішив ужити решту на устрій кольонії. Того ж таки дня він закупив на

анґлійськім кораблі для майбутніх кольоністів багато хліборобського, теслярського та ковальського знаряддя, зброї й припасу до неї та насіння на засів, міркуючи, що Еспанці підчас невільного перебування на Новій Україні, чимало допоможуть Чінкадавінові в його цивілізаційній роботі.

І Микола написав урятованому Еспанцеві листа, в якому пересилав свій привіт та прохав у нього і в його товаришів допомоги для кольоністів та для нового отамана.

Капітан мав велику потребу в харчах і власне тому він і приплив до острова. Отже він прохав Миколу продати харчі, та Микола козацьким звичаєм рішуче відмовився брати з своїх гостей гроші за їжу, дозволивши взяти з господарства всього, скільки їм потрібно буде на дорогу.

Коли все куплене Миколою майно вивантажили на беріг, а харч одвезли на судно, Анґлійці відпливли до корабля. Але капітан пообіцяв прислати за Миколою другого дня на світанню шалюпу...

. . . . . .

Надходила ніч, остання ніч перебування Миколи на острові. Завтра цього самого часу його вже тут не буде!... І якийсь сум мимохіть обгорнув козакові душу...

Тисячі тяжких, болючих переживань витворили незримий звязок межи ним і кожною околицею, кожною річчу на острові. Все: і скелі, і ліс, і струмок, і побережжя — мали вже печать творчого духу Миколи, навіки одбившись у свою чергу в його власній істоті. Тепера надійшов давно жаданий час відїзду, але мусів був рвати чотирнадцятилітні звязки, і невільний сум налягав козакові на душу.

І вже Микола скінчив листа до Еспанця, вже давно виготував для Чінкадавіна особливу грамоту, в якій на підставі документа про відкриття острова, двома текстами: українським та латинським, оповіщав до загального відома, що о. Нова Україна належить Українській Державі і його тимчасовим отаманом призначено Чінкадавіна. Але він усе ще не зважувався оповістити про свою постанову нового отамана.

Тим часом, побачивши що Микола вже увільнився, підійшов до нього Чінкадавін. Безліч сьогоднішніх вражінь збила його з

пантелику, але він своїм чулим сердцем відчув, що коїться для нього навкруги щось недобре. Проте, поки Микола писав, він тактовно держався одсторонь, але тепер із щиросердністю первістної натури, хтів попитати пояснень у свого пана.

І вістка про завтрашній відїзд Миколи вразила його мов громом. Бідолаха не міг навіть і уявити можливости розлуки зі своїм порятовником. На всі доводи, на всі умовляння, він одказував із сльозами на очах:

— „Чінкадавін їде з своїм отаманом! Чінкадавін воюватиме його ворогів! Чінкадавін умре без отамана!“

Микола був до сліз зворушений, але непохитний. Він вивів Чінкадавіна на прибережну скелю, звідки здалека при місячнім сяйві виднілося море.

— „Друже Чінкадавіне! мій вірний, любий джуро!“ промовив він зворушено, взявши Індіянина за руку і вказуючи йому в далечінь, де лежав його рідний острів. — „Там твій народ! Там твоя батьківщина! Там усі твої! Ти відчуваєш оце?“ І Микола дійсно відчув, як непереможне тремтіння пройшло по всьому тілу джури. Тоді він продовжув далі:

— „Ох, ти ще не знаєш, що то таке туга за рідним краєм! — Це гірше за смерть!... Гірше за муки!... І я, вірний мій друже, врятувавши тебе'д смерти, не хочу, щоб ти повільно конав на моїх очах на далекій для тебе чужині!“

Кілька хвилин панувала тиша. І серед отієї тиші кожна з цих благородних натур вела глибоку, внутрішню боротьбу з собою, і одно й друге готове на саможертву.

Микола озвався перший:

— „О як би ти знав, як мені самому тяжко розлучатися з тобою, мій друже і мій брате!“... промовив він через силу, а голос йому тремтів од зворушення.

Щож до Чінкадавіна — цей колишній дикун-людоїд давно вже захлинавсь од ридань. І зненацька, в якімсь несвідомім пориві, вони кинулись одно'дному в обійми...

. . . . . .

Довго, довго розмовляли тої ночи в своїй печері Микола та його джура. І Микола сидів на стільці, а біля його ніг, обійнявши

йому коліна, втопивши йому в очі журливий зір, у німім одчаю перебував Чінкадавін.

А Микола давно вже передав новому отаманові і бумаги, і всі справи, і 8000 фунтів штерлінґів грошей, та проте ніхто з них не думав тої ночи про відпочинок. І перші досвітні вогні застали їх у тім самім положінню: біля ніг Миколи сидів тяжко засмучений джура, ще міцніше обійнявши йому коліна.

Зненацька почулися в далечині людські голоси: це прийшли за Миколою послані капітаном матроси. Надійшла хвилина відїзду. Микола вирвався з обійм. В-останне окинув оком печерю, подвірря, лями і, вхопивши клунок з річами, в супроводі Чінкадавіна вибіг посланцям на зустріч . . .

Уже розвиднялося, коли Микола з невтішним джурою поспішали разом із матросами до затоки. При березі стояла шалюпа готова до відплиття. Микола передав туди свої річі. Офіцір з шалюпи прохав поспішати, бо саме починався відплив моря.

Надходила найтяжча хвилина. Обгорнуті тяжким жалем, ні Микола, ні Чінкадавін не могли говорити й лише стискали одно'дного в обіймах. Нарешті Микола одірвався й ускочив до судна. Шалюпа відпливла. А на березі, затуливши руками лице, непорушно стояв Чінкадавін, мов ґранітова статуя відчаю . . .

Пливучи за відпливом, шалюпа летіла мов стріла. А коли вже була вона гонів за двоє від берега, щось наче здрігнулося в закаменілім Чінкадавіні.

— „Прощай, мій любий пане! Прощай, мій порятовнику!“ гукав він крізь ридання, простягаючи до Миколи руки. — „Я навчу діти свої молитися за тебе! І перші слова, яких вони вмітимуть, — це будуть солодкі імена: твоє та нашої спільної тепер Вітчини!“...

Ці останні слова були вже ледві чутні: їх уловив тільки Микола. Ранковий вітер збив хвилю. Низьке судно хитаючись раз-у-раз та поринаючи межи хвиль, було вже сливе коло самого корабля; беріг зник із очей . . .

На кораблі чекали лише Миколу. А коли він прибув, з наказу капітана матроси напнули вітрила, зараз же підняли якір і корабель одплив . . .

А Микола зворушений до сліз нерухомо стояв на помості, на віки прощаючись із такою чужою колись, і такою рідною тепер землею. А коли пропливали затоку Порятунку, раптом розкинулася перед мореплавцями така картина на крутобережжю: з жовто-блакітним прапором у руках прибіг саме туди Чінкадавін, а біля нього були всі лями й пес, немов прощаючись у-останне з Миколою.

На щоглі корабля у відповідь підняли також прапора: Анґлія віталася з Новою Україною. А острів зникав із очей. Тільки на крутобережжю маячів іще Чінкадавін: так само непорушний, так само посилаючи в далечінь останнє, мовчазне прощання...

Глява десата
На рідній землі.

Через океан та Европу. Думки про визволення Закарпатської України. Верховина та Галичина.— „Наддніпрянські Українці не забудуть Українців наддністрянських! — Кровю своєю зєднаємо пошматовану ворогами Вкраїну!“

же тиждень плив Микола Атлянтійським океаном, і могутня його краса опанувала Запорожця. У вічній боротьбі за прожиток він не мав на острові часу вгору глянути, й хоча пишна тропічна природа і вражала чутливу вкраїнську душу, проте не давала повної насолоди, бо туга мов крига сковувала самотному козакові всі почуття. Тепер же під подихом волі, мов квітка від леготу весняного, розпустилася, прокинулась уразлива юнацька душа.

І цілими годинами стояв Микола на помості, дивлячись у німім захопленню на повсякчасну мінливість океанічного плеса.

Траплялося, що пропливав повз них корабель. І тоді підніманням прапорів віталися судна, немов чумаки, що зустрілися на битій дорозі серед безкрайого степу. І яка ж це радість була для кораблевої залоги, коли стрічали анґлійський корабель! — Днів два потім тільки й балачок було, що про стрічних земляків: висловлювали здогади про те, звідки вони й куди пливуть, який мають вантаж і т. и.

Мимохіть завидки брали тоді Миколу, слухаючи веселу гутірку Анґлійців про своїх співгромадян. І він мріяв про ті недалекі вже часи, коли фльота Великої Української Держави величньо розпанахуватиме плесо могути-океану.

Иноді зривалися з глибини моря цілі зграї летючих риб, тріпочучи в повітрі крильцями-плавцями. Часто проважали корабель страшні людоїди пажори, чигаючи на здобич. І горе бідоласі, що попав би їм у пащеку!

А Микола все стояв на помості в німім захваті й не міг тепера намилуватися цим колись таким ненависним водяним простором.

Надходив вечір. Сонце вогнистою кулею величньо спинялося на крайнебі й усі краплини плеса ставали тоді барвно-промінястими, немов посилаючи сонцю останній погляд — прощання.

А коли поночіло й південне небо мерехтіло безліччю зір, Микола милував і пишним зоряним сяйвом внизу, і сліпучим полумям моря: океан горів! Усюди де корабель прорізував плесо, вода спалахувала сліпучим смараґдово-червонястим світом. Це було щось чарівне й незрозуміле: корабель доторкавсь океану, а той прискав полумям![1]

Отак цілісіньких півтора місяці плив Микола. І кораблева залога давно вже звикла до високої постаті Запорожця на помості, що в жадібнім очікуванню посилає в далечінь свої тужливі зори. Суворі мореплавці з співчуттям дивилися на задуманого Українця, тактовно лишаючи його на самоті, з його тугою та його думками.

По семи тижнях щасливої плавби Микола був у Льондоні, а 27. березня року 1656 приплив німецьким кораблем до Гамбурґа.

Діставшись до Европи, Микола всюди тепера стрічав вістки про Вкраїну то радісні, то трівожні. Але найбільше засмутила

нашого козака незнана йому до цього часу новина про злуку з Московщиною. Уся Европа одностайно осуджувала цей союз — культурної України з напівдиким, азійським, фіно-татаро-словянським царатом. У Льондоні, між иншим, пощастило Миколі здобути цілу паку анґлійських ґазет за кілька літ і він у дорозі до Гамбурґа жадібно вишукував у них звісток про Вкраїну. Оцим способом дізнався він докладно про два найбільші нещастя, які спіткали Вкраїну за останні роки: бій під Берестечком та трактат із Москвинами в Переяславі. Читаючи ґазети, спостеріг також Микола, що наростає запекла боротьба межи Україною та зрадливими Москвинами.

У Several Proceedings з 13—20 квітня року 1654 так просто таки стояло:

. . .„*Останні вісти з Польщі приносять нам, що непорозуміння між Хмельницьким та Московцями щоденно зростає й досягло такої міри, що Московці, боючись повстання, покинули вже деякі з тих міст, які вони мали на Вкраїні. Гетьманові Хмельницькому далися вже в знаки нові пани й він робить усе від нього залежне, щоб увільнитися зпід своїх обіцянок Московцям.*“

Підчас плавби до Гамбурґа, зазнайомився Микола з одним анґлійським купцем, що не раз плавав до Архангельська, а одного разу, спокусившись на великі заробітки, зважився навіть поїхат до самої Москви.

Анґлієць багато оповідав Миколі про нового, дикого спільника України: оповідав про нечувану московську неохайність, нечемність, брудну роспустну лайку та повнісінькі хати тарганів. Сумлінного Европейця вразила також і вдача московського народу: Москвин не вагаючись дає безліч обіцянок, але як справжній дикун, ніколи не додержує слова.

Що до самої Москви, то тут Микола слухав неймовірне оповідання купця наче якусь казку. Усі урядовці там були справжні грабіжники: ніхто нічого не робив за дурно, вимагаючи хабаря. Сам московський царь та його міністри й найвищі достойники були неписьменні . . .

Що до віри, то хоча Москвини й записані були як православні, але ж справді кожне село в них було иншої, иноді найдивніщої,

секти. Половина всього московського народу хрестилася двома пальцями, половина трьома. Ті що хрестилися двома пальцями, звалися *старовірами* й їх тяжко карали: рубали голови, палили на вогні, висилали на Сибір. В де-яких селах фанатичний московський народ замикався в хатах і підпалював їх, спалюючи себе живцем разом із жінками й дітьми. Москвини вірили, що вогонь дасть їм повне розгрішення й вони простісінько попадуть до раю!

В инших селах були секти *літунів*. Неосвічені люде постилися й молилися кілька день, потім вилазили на дахи й скрикнувши в релігійній екстазі: — *„Господі, к тебе лечу!“* летіли таки й справді, але не на небо, лише на землю, розбиваючись на смерть[2].

Навіть тютюну на Московщині невільно було вживати під загрозою нелюдських, суто-московських кар! За вживання, наприклад, нюхачки, „винуватців“ били спочатку батогами, потім обрізували носи.

Од цих відомостів іще тяжче стало Миколі на серці. Він бачив, що всі знають дикунство Московщини, повсякчасне ламання присяги, зрадливість та азійський деспотизм. Отже не можна було сподіватися для Вкраїни добра від цеї злуки. Тому смутний, хоч і вольними ногами, простував Микола через Німеччину.

Увесь оцей час Микола йшов узберіж, держачись р. Ельби. Наприкінці, після більш як місячної мандрівки, вступив він на землю Чехів[3].

Сумне враження справила на Миколу ця найдальше висунена на захід словянська земля. Тільки по селах чув чеську мову. Міста давно опанували Німці. З глибоким сумом перейшов він через Прагу. З високої Градіни оглянув місто. Перед Миколою взносилися старовинні башти, стрімкі катедралі та пишні палаци чеських королів. Але це тільки й нагадувало минулу славу Чехії. Найкультурніща колись після Вкраїни словянська держава була тепер упосліджена, поневолена. Нащадки великих батьків понуро хилили голови в чужинецькім ярмі. Серед страшної убогости та німецького гніту давно забули свою мову, втратили національну гідність та жадобу волі. І Миколі здалася Прага сумним цвинтарем чеської долі . . .

Спиняючись тільки для відпочинку, Микола простував далі й перейшовши Моравію та Австрію, вступив на Угорщину.

До цього часу стрічав наш мандрівник самі височини та взгірря й тут уперше роскинувся перед ним степ у всій своїй дикій красі. Подекуди погорблений, всюди оздоблений він був хуторами, гаями та левадами. Усе вже це віщувало близькість Батьківщини. І Микола жадібно вдихав степове повітря, милуючи цим рідним — безмежним краєвидом.

А тим часом усюди вже помітні були українські культуральні впливи: і біленькі хатки, й журавлі біля колодязів, і круторогі воли в ярмах. А сами Мадяри — високі, чорняві, з голеною бородою та довгими вусами, здалека зовсім скидалися на Українців.

І зрадів близькости рідного краю козак! Іще швидче простував та й простував, прямуючи до Карпатів. По дорозі перейшов через столицю Угорщини — Будапешт, гарний як Київ, що пишно розкинувся на високих берегах смараґдового Дунаю.

І отак не один іще день мандрував Микола. А коли опинився нарешті біля вкраїнської землі, серце здавалося вискочить із грудей. Перед ним тихо плинула Тиса...[4] Тут була ще Угорщина, там роскинулась Україна. І сльози покотилися козакові з очей...

А як уже ступив на вкраїнський беріг, ницьма припав до рідної землі й беззвучно ридаючи, пригортатися почав до її материнього лона. І сонце вже повернуло над вечір, а він усе тулився до рідної землі, немов беручи з її глибин виснаженим тілом цілющу силу.

А як споночіло й вохкістю потягнуло з річки, устав у надмірі щастя, що ступає нарешті вольними ногами по вкраїнській землі. І зненацька захотілося почути рідну мову й це бажання було непереможно-щемляче мов фізичний біль!.. І Микола прискореною ходою попрямував до найближчого села. Увійшов до першої хати й попросився на ніч. Це були убогі селяне, але прийняли мандрівника з звичайною вкраїнською привітністю та гостинністю. А що саме вечеряли, запросили й гостя. За вечерею запитали Миколу, хто він і звідки. Милуючи солодкими звуками рідної мови, Микола перебував у щасливо-радісним настрою. Охоче оповів селянам, що він козак з України, зпід Уманя.

— „Е, то ви чужинець!“ одказав господарь, — „а ми з вашої мови та з лиця думали, що наш — мадярський чоловік.“

Щось стиснуло Миколі серце. Радісний настрій зник одразу.

— „А ви ж . . . хто ж ви такі?“ спитав він глухо.

— „Ми?“ здивовано повторив господарь, — „ми мадярські люде — Руснаки[5].“

Видима річ, він зовсім не розумів Миколиного розстрою.

— „Але ж хто? Хто сказав вам, що люде з України вам чужинці? — Мадяри?“ з глибоким болем вимовив нарешті Микола. — „Хіба ви не знаєте, що й тут, і на карпатських горах, і в Галичині, і в Буковині, і по всій Наддніпрянщині — живе один український народ? Говорить одною мовою, як оце ми зараз, має однакову вроду, ті самі звичаї, ту саму славну минувшину?“ . . .

І раптом Запорожець замовк у гіркій задумі, бо селянин очевидячки не розумів нічогісінько, немов Микола говорив до нього чужою, незрозумілою мовою.

— „Ні, ні!“ повторив Руснак по хвилині намислу знову — „наша земля тільки до Карпатів: далі живуть чужинці.“

Проминуло кілька хвилин тяжкої мовчанки. Глибока журба-гризоти посіли Миколину душу. Почував себе немов вигнанець, що знеможений прийшов до порога рідної хати, та найближчі родичі не признають його за свого по крови.

— „Та ж бо чоловік правду каже!“ почувся зненацька старечий голос з печі. — „Од старих людей я ще хлопцем чув, що колись не було тут Мадярів. Ми Руснаки жили вільні та щасливі, а держава наша тяглась аж на той бік гір, ген-ген за Дніпро й столиця її була в Київі, чи у Галичу . . . от не памятаю . . . іще хлопцем малим чув . . .“

— „Та цитьте, діду! Це все вам привернлося!“ — з пересердям та нетаєним острахом перебив господарь. — „Ніколи цього не було! Ми мадярські люде були й будемо.“

Микола з здивуванням дивився на обичайного та здержливого до цього часу господаря, не розуміючи причини ні цього остраху, ні гніву. Кілька хвилин тяглася прикра мовчанка. Потім господарь, якось не глядячи на Миколу, почав несміливо та ніяково:

— „Вибачте, чоловіче . . . та, бачте, я вбогий селянин . . . жінка, діти маленькі . . . Мені не можна . . .“

— „Що не можна?“ запитав Микола, нічогісінько не зрозумівши.

— „Та ж прийняти вас на ночівля.“ — відповів господарь, — „жінка, діти дрібні . . . а Мадяри не милують Руснаків. А найбільше не люблять вони людей зза Карпатів, отаких як ви . . . Вибачте, будьте ласкаві . . .“

Проте вбогий Руснак ніяк не згодився взяти заплати за вечерю, всей час просячи вибачення за те, що супроти звичаїв гостинности, випроважує проти ночі гостя.

. . . . . .

Тепла вкраїнська ніч оповила незабаром Миколу. Кілька хвилин ішов він поспішно, зхвильованнй, не можучи заспокоїтися. А думки летіли гіркі, безпорадні.

— „Нещасний, поневолений люд одірваний од Матері-Вкраїни. Душу вийняв йому проклятий Мадяр і мов худобу нечувственну залигав у ярмо. Цей невольник-народ забув історичні перекази, забув славні діла наших предків, мов з чужинцем говориш із ним. Умре отой дід на печі й може в усій оцій поневоленій землі не лишиться більше спогадів про єдину й велику колись Українську Державу Романа Великого та Ярослава Осмомисла“ . . .

І він ішов зхвильований серед ночі далі й далі простуючи до Карпатів . . .

— „Але ж що? . . . що робити?“ . . . думав Микола смутно, — „Як вернути їм утрачену вкраїнську душу? Як полуду зняти з незрячих очей? . . . О прокляті гнобителі-Мадяри!“

— „Тільки один є спосіб — саможертва!“ сказав він сам собі трохи згодом. — „Кровю нашою гарячою бризнути їм у вічі — і вони отворяться, вмити їм нею лиця — й вернуться їм душі. — „Так, так! Вони сами не визволяться: ми мусимо їх визволити. Залізні полки Богданові докотилися вже до Галичини: іще трохи розгону й вони, перекотившись через Карпати, визволять оцей нещасний, споконвіку вкраїнський край.“

— „Нашою кровю поллемо його — і в цих рабах викличемо жадобу волі. А коли вона в них хоча раз спалахне, не згасне вже ніколи. І поломенітиме в них крівавою тугою, аж поки не зеднаються з Матіррю-Вкраїною!“

І Микола всю коротку літню ніч не спиняючись мандрував туди, де вже в сяйві досвітніх огнів синіли Карпати . . .

І отак не один, і не два дні мандрував Микола. Перейшов через Мукачів, старовинне вкраїнське місто тепера засмічене Мадярами та Мадяронами[6]. Лише будівля церков указувала на його вкраїнське походження. І вже було передгірря, потім почалися Карпати. Гірськими плаями[7], через смерекові ліси простував він усе вище й вище. Мандрував через дикі недеї й кичері, понад проваллями й безоднями, де шуміли грізно потоки, перейшов через верховину й почав спускатися в підгірянські полонини.

На полонинах уперше зустрів наших верховинців: пасли отари овець. У верховинців уже не було невольничого пригноблення. Ні, в Карпати не смів іще ступити чужинець! З мушкетом в одній руці, з барткою в другій, гордий верховинець завзято боронив одвічньо-вкраїнські гори.

І тут багато вже чув Микола про війну з Польщею. Сотні леґінів[8] зійшли з своїх гір, щоб приєднатися до військ Хмельницького. Тисячі їх було серед загонів опришків, що на власну руку вигонили звідусюди гнобителів-Ляхів.

І тут спочивав Микола душею. Відчував незримі, кровні звязки з цими завзятими верховинцями. А ті, дізнавшись що Микола Запорожець, мов рідного брата проважали його з полонини до полонини, передаючи там кожного разу під опіку ватагові[9]. І отак по кількох тижнях спустився Микола в Галичину. Тут усей край нагадував недавню війну за визволення. Українська людність Галичини повстала була як один. І Микола зустрічав усюди тільки одну душу, єдине всенародне бажання: битися до загину з ненависними Ляхами, за яку будь ціну одвоюватися й після трьохсотлітнього поневіряння в чужинецькім ярмі, знову пригорнутися до Матері-Вкраїни.

І Микола чув од людей, що торік іще облягали Львів українно-московські війська й сам Гетьман був при них. З ненавистю оповідали також усюди, як Московщина зрадила Вкраїну, вивела несподівано з Галичини помічні війська й Хмельницький мусів був теж одійти відо Львова.

— „Але чому ж це так? Що ж це за гемонський спілник та Московщина? — Це добрий союз!“ З обуренням та ненавистю роспитував Микола в гуртка людей, що зібрався в однім селі біля церкви.

— „Та ж бо, чоловіче, Москва не хоче визволення й зеднання всіх українських земель!“ пояснив йому поважний, кремезний дід. „Вона боїться єдиної, Великої України. Аджеж Москві лекше буде взісти нас пошматувавши. Отож і веде тепер проклята невіра переговори з Ляхами, щоб поділити Вкраїну“ ...

І сумно похнюпила голови вся громада. Що то буде? Що то буде? Журно думало кожне. І шкода стало Миколі бідолашних братів.

— „Не журіться, панове-громадо!“ промовив він зі співчуттям. — „Не так буде, як ненажерлива Москва думає, а так як Бог дасть: Він не попустить хрещених людей поганому Москвинові на поталу. З Турком зеднаємось, а віддячимо проклятій Москві!“

— „Присягаюся вам браття“, додав він на відході, „що наддніпрянські Українці ніколи не забудуть Українців наддністрянських: Галичина й Карпати побачуть іще наші війська. Кровю своєю зеднаємо пошматовану ворогами Вкраїну!“

— „Амінь!“ одноголосно промовила вся громада, побожно скидаючи шапки.

Та Микола вже відійшов, простуючи туди, звідки мали прийти поміч та рятунок поневоленим прикарпатським братам ...

Кінець третьої частини.

Лицарі Самостійности.

Переддень Хмельниччини. Під корогвою Богуна. Причина смертної слабости Хмельницького. — „Браття! напоїмо конотопські лани московською кровю!“ На полі слави.

Що-найменче рік минув з того часу, відколи Микола Наливайко вернувся до Рідної Землі. Ні матері, ні батька не застав він уже живими. Батько Миколи вмер мученицькою смертю. Це сталось якраз на передодні Хмельниччини. Ніколи ще так не знущався чужинець над нашим народом, як того часу. Повстання Остряниna було здавлено[1]. Страшні кари впали на борців за самостійність. Не було хати, куди б не завітала смерть од мстивої руки гнобителя, бо ж не було родини, яка не дала б борця за визволення й не принесла б кривавої жертви за самостійність Вітчини. І од невиджалованих утрат смуток узяв одних, безнадія других, инших поняв жах великий.

Чорна, безпросвітня ніч нависла над Українською Землею. Повітря було немов насичене випарами-мрякою з крови мучеників. І та пролита кров кликала до помсти. І її таємничі відблиски

червонястими блискавками прорізували мряку. Неврозумілі для гнобителів, віщували вони закутому народові переддень Великої Громовиці. І напруженим слухом ловили діти поневоленої землі майбутній грім. А той грім уже справді гуркотів у степах: то йшов Хмельницький!

Гуркіт Великої Громовиці докотивсь і до родини Наливайків. Втративши синів, перебувала вона у великій тузі. Цілими днями не чутно було навіть розмови й хата здавалася пусткою. А коли наболіле серце сотника вчуло Громовицю, дивне сталося щось із старим вояком. Останнім вогнем спалахнули очі. Підійшов до зброї здобутої кровю поколінь і взяв шаблю; блискучим лезом кілька разів прорізав повітря. Та незабаром перемогла старість: барвисті смужки попливли перед очима й безсилий опустився на ліжко. Безвладно опали йому руки, з брязкотом покотилася на підлогу смертоносна колись у сотникових руках зброя й ридання потрясли немічне тіло.

Довго, довго сидів отак старий сотник. Тисячі гадок та дивовижних плянів промайнуло йому в голові. То хотів він, перебравшись за старця, ходити по польських дворах і труїти криниці. То знову прокрастися до порохового льоху ренеґата Яреми Вишневецького, кинути туди искру й ціною життя знищити тисячі гнобителів. І він розтікався гадками, божеволіючи від жадоби помсти, безсилля та гніву. Раптом погляд сотника впав на кобзу. Дивний вогонь заблис у старечих очах. Підвівся, зняв її, змів порох. А за хвилину, в хаті Наливайків, де вже мало не десять літ не чутно було навіть гутірки, розітнулися звуки музики та голос пісні. А коли притягнута незвичайними звуками, підійшла до кімнати стара сотничиха, спинившись на порозі, отак і закаменіла з жаху: на постелі, з божевільним огнем у очах сидів сотник, а з уст йому пливла страшна, гнітюча мельодія надлюдської ненависти та помсти...

. . . . . .

Дивний кобзарь зявився наприкінці року 1647. на Київщині. Мовчазний і суворий простував він до Дніпра. Йшов сливе ніде не спиняючись, немов боячись, що не вистарчить старечого життя на виконання якогось великого призначення. Удень зявлявся на хуторах, уночі по селах. І там, де він проходив, чоловіки, па-

рубки, навіть малі діти — кидали жінок, наречених, батьків і в дивній екстазі лавами сунули на Низ.

В чім була його сила?

Чи у величній постаті? Чи в печаті страждання на лиці? Чи в божевільній ненависти до гнобителів?

Але ж коли він перед відходом закидав на плечі кобзу, обпалюючи очима мовчазну, опановану юрбу, — ніхто не міг опертись його поклику.

Напружений, занімілий люд ждав лише наказу. Хлібороб одразу ставав вояком, навіть більше того: лицарем і мучеником за визволення.

І кобзарь розумів свою силу.

— „Туди!“ владно промовляв він, простягаючи руку на Південь.

Потім проходив через натовп, що з пошаною розступався перед ним, і за хвилину зникав у нічній пітьмі.

І вже пройшов кобзарь усю Київщину й дійшов до Дніпра. Біля Черкас переправився через Святу Ріку й пішов до Лубень.

Там панував страшний кат-недоляшок [2] — Ярема Вишневецький. З діда й батька Українець, зрікся він для багацтва свого народу, за роскоші продав Батьківщину й панував за це на Вкраїні мов король. Як ренеґат-відступник, Ярема не міг навіть чути вкраїнської мови, ненавидів усе, що вкраїнське. Палями, шибеницями та вогнем ополячував він рідний народ, мученицькою кровю гасячи душевний вогонь нечистого сумління. І горе тому, хто посмів би в володіннях недоляшка піти проти Польщі! — Одного імя його жахалися малі діти!

Сюди, до найбільш поневоленого люду, прямував таємничий кобзарь . . .

. . . . . .

У Лубнях саме кінчався ярмарок. Позїздившись з найдальших околиць на торг, люде забули здається того часу й про чужинецький гніт, і про ярмо невольництва. Безжурно метушилася барвистомінлива юрба. Безупинно сновиґали верткі Жидки та безсоромні Цигани. Ревіння худоби, вигуки крамарів та галас юрби змішувалися в один веселий, ярмарковий гамір.

Зненацька серед цього гамору пролунало кілька звуків, наче стогін конання. Пролунало й обірвалось... І раптом все стихло. Всі

лиця звернулися до кобзаря. А пісня відчаю гриміла вже мов вода на Дніпрових порогах. Всі муки невольництва, всі болі підяремного народу перелив здавалося кобзарь в цю мельодію.

І молодиці, підперши руками голови, так і закаменіли мов утілеснений відчай. Похмуро дивилися чоловіки. Матері тулили до себе немовлят. Наче згуба якась нависла над безжурним перед хвилиною натовпом.

І незримі звязки були вже межи кобзарем та цими людьми. Він проводив по струнах — і крівавив їм серця. Мстиво блискав очима — і вже відблиск цей горів у їхніх зорах. Видно було, як тяжко опадали груди чоловікам, як тягнулося до боку, де мала висіти шабля, парубоцтво, а діти мов вовченята блискали оченятками.

Ще один акорд-стогін і, мов по осиковому листю, тремтіння пройшло по юрбі. В неї вже не було розбіжности в думках: увесь люд мав тепер одну душу, один біль, одну ненависть і одну жадобу — помсти. Рух правиці кобзаря — і вони б кинулися на Яремин замок!

Але кобзарь стояв мовчазний, в почуттю своєї безмежної сили, обпалюючи юрбу вогнистим зором.

— „Туди!..“ тихо і владно вимовив він, вказуючи на Низ. І мимохіть всі зори й думки полинули на Січ. А кобзарь пройшов серед мовчазної юрби, далі й далі простуючи, мов апостол Великої Ненависти...

Ніхто не посмів його спинити, ніхто не зважився взяти його в день споміж цеї юрби!

Аж як звечоріло й самотний, битим шляхом, виходив кобзарь із Лубень, мов злодійська ватага, оточило його поночі хоробре польське військо. Ні хвилювання, ні здивування не відбилося на гордім обличчю кобзаря. Високий як дуб, спокійно стояв він межи ворогів.

І того вечора ніхто надісь із стрічних Лубенців не подумав дивлячись збоку, що цього величнього діда ведуть до замку на муки, але кожне вважало мабуть озброєне військо за його почет...

. . . . . .

— „Хто ти?...“ мимохіть здрігнувшись запитав Ярема, віч-навіч опинившись з кобзарем посеред високої залі.

І випростався старий вояк. Був на цілу голову вищий за

Ярему. Гордо глянув на князя згори, немов не Ярема над ним, але він над Яремою прийшов робити суд та допит.

— „Хто я?“ повторив він, гордо підводячи голову. — „Я сотник Наливайко! Той, в чиїм роду не було відступників. Той, всі діти якого кріваву спокуту склали за ренеґатів і зрадників зпоміж українського народу!“

— „Але ж ти хто?“ з невимовною огидою продовжував він, і погрозою залунав відгомін цих слів під високим склепінням.

— „Відступник! Ренеґат! Кість з кости нашої, кров з крови нашої і... Лях! Запроданець гнобителів-чужинців... Я не прошу твоєї ласки, недоляшку, я плюю на тебе, гадино!“

— „Гей, варто!“ задихаючись скрикнув Ярема, мимохіть одступаючи й жахливо затулюючи руками обпльоване обличчя від зору мученика, що мов огнем пік відступника.

— „Тремти ж, ренеґате!“ з диким злорадством скрикнув тоді сотник. — „Іще трохи — і впаде проклята Польща! Притули вухо до землі! Слухай-но! — Земля гуде од тупоту коней: то Хмельницький іде!... Що тремтиш? Мінишся на лиці? — Тремти ж, ренеґате!...“

Тут якраз убігла до залі варта й потягла сотника. Але ще кілька разів він виривався.

— „Горе Юдам! Горе відступникам!“ дико лунав тоді по залях його злорадісний голос...

... Сотника Наливайка замордували Ляхи тої ж ночи...

. . . . . .

Про мученицьку смерть батька дізнався Микола в своїому селі від нового пан-отця. Старий священник іще на початку Хмельниччини зібрав на селі все парубоцтво й з хрестом в одній руці, з шаблею в другій, — пішов вигонити зайд із Рідної Землі. Од священника дізнався Микола й про смерть матері: туга за синами та чоловіком укоротила їй віку.

Смутний вислухав Микола оповідання пан-отця. Потім пішов на цвинтарь і аж до пізнього вечора нерухомий, мовчазний, у безмірнім жалю, перебув над дорогою могилою. Перед ним уставали діточі літа й мов живу бачив Микола матусю, а в ушах все бреніли її скорбні слова: — „І ти йдеш... останній...“

А коли виходив із цвинтаря, відчув, що ніщо вже тепер не звязує його з рідним селом.

— „Піду світ-за-очі," подумав він. — „Мушу виконати до кінця батьківський заповіт. І то вже треба спокутувати великий, хоч і невольний гріх, що не брав я участи у великих війнах з Ляхами за самостійність."

І він пішов до пан-отця й попросив забрати все майно, хату й ґрунт на сиріт козаків, що полягли в боях за незалежність. А сам, того ж таки дня, виїхав до Вінниці, щоб вступити до полку славетного Богуна.

. . . . . .

Іще як мандрував Микола через Европу, постать Богуна притягала його з непереможною силою.

Це був той Богун, що з лицарською одвертістю не допускав ніяких угод з ворогом України, не раз накликаючи на себе гнів самого Гетьмана.

Це був той Богун, що на Ґенеральний Раді в Переяславі гостро виступав проти Хмельницького, за спілку з Москвинами. А коли прот. Гурський в імени митрополити й духовництва всея України палко застерігав Раду від спілки з некультурною Московщиною, це був полковник Богун, що привселюдно скрикнув:

— „Слухай, Висока Радо, і ти, Гетьмане! Правду пан-отець та владика кажуть: горе й руїни принесе Вкраїні оця злука. Буде тоді каяття, та не буде вже вороття. Не намовляй же, Гетьмане, народ до ненависної злуки, бо відповідь даси перед Праведним Богом!"

А коли таки за порадою Хмельницького, вирішено було скласти спілку з Москвинами, це був Богун, що зламавши свою шаблю, кинув її Гетьманові під ноги.

І спалахнув гнівом Богдан, та здержався. Нікому б здається не подарував цеї зневаги, але ж на Богуна, що не раз рятував Україну, не звелася рука.

А Богун пробував усей той нещасний день — 8 січня р. 1654 — мовчазний та суворий, немов бачучи вже в сніговій імлі напророковані ним Україні біди. Один раз тільки в Соборі заблис йому в очах вогник надії. Він почув зухвалу відповідь череватого московсь-

кого посла Бутурліна, коли Гетьман звелів тому заприсягтися в імени Московщини на вірність союзові.

— *„Наш ґасударь самодержец і нікаму не прісяґает: ґасударю феріть нада на слово. Ефто ти, ґетман, должон єму прісяґнуть.“*

А другий Москвин додав учительним тоном:

— *„А тебє, ґетман, а ґасударьовой прісяґє і ґафаріть то не ґоже.“*

І спалахнув од цієї мови Гетьман. Богунові здалося, що була така мить, коли Хмельницький міг навіть ударити московського посла й тільки пошана до святого місця його здержала. Повернувшись зненацька спиною до Москвинів, Гетьман вийшов із церкви. А коли проходив він поуз Богуна, тому почулися невиразні слова:

— „Так, так: дикіщі від бусурмен... з брехливих уст їм тече азійська зрада“ ...

Кілька часу перебув отоді Богун між острахом та надією. А коли зявився нарешті полковник Тетеря й сказавши послам, що Гетьман заслаб і доручив йому та всій старшині підписати умову, Богун зблід на лиці. Щось наче стогін вирвалось йому зі сціплених зубів. Мов божевільний вибіг він із церкви, впав на коня й зо всім полком вирушив на своє Побожжя.

Отакий був полковник Богун, під корогвою якого мав битися Микола.

. . . . . .

Не помилився, ой не помилився Богун! — Москвини зрадили Вкраїну. Уся їхня *поміч* підчас україно-польської війни була нечуваним, азійським лицеміррям. Москвини не хотіли визволення Вкраїни. А року 1656 (якраз рік повороту Миколи до Европи), Московщина злигалася потай з Польщею й заключила з нею у м. Вільні союз, щоб не допустити зєднання всіх українських земель та поділити їх потім проміж себе.

Гетьман був тоді якраз слабий, але дізнавшись про московсько-польські таємні переговори, негайно вирядив до Вільни послів і від України, та Москвини не згодилися допустити їх на засідання. За кілька день наші посли довідалися, що зрадлива Московщина склала вже з Ляхами союз проти Вкраїни . . .

Биті тугою вернулися вони до Чигрина й з розпачливим криком:

— „Пропали ми, батьку! Москва запродала нас Ляхам!“ кинулися Богданові до ніг.

Мов громом побитий захитався недужий Гетьман і непритомний опустився на руки свого джури. Перелякані посли кинулися давати Батькові поміч. А коли він очутився, жаль до подвійно засмучених послів стиснув йому серце.

— „Не журіться, дітки!“ слабим голосом розважав своїх бойових товаришів тяжко недужий Гетьман. — „Не проковтне нас ненажерлива Москва! Найдемо собі вірніщих — незрадливих спільників.“

Далі він не міг одначе говорити й знову втратив притомність. *Московська зрада заподіяла недужому Богданові ту слабість, яка поклала його передчасно в домовину.*

Про це все дізнався Микола вже підчас перебування в Вінницькому полку. І тому він добре розумів, що не про заокеанські кольонії треба тепера думати Вкраїні, але ж про те, як одсіч дати двом ворожим сусідам.

. . . . . .

Тяжким болем одбилася чутка про слабість Гетьмана в кожнім українськім серці . . .

Ґеніяльний Богдан, і тільки він один, міг урятувати Вкраїну та ввести її яко рівнорядного члена в сімю европейских держав. І він розуміючи це, вже на смертному ліжку розтікається думками, як одсіч дати ворогам і де знайти собі нових спільників . . .

І він їх таки знайшов! Супроти польсько-московського союзу ґеніяльний Гетьман виставив україно-шведо-семигородську коалїцію. Хмельницький виришів із лиця землі змести Московинів та Ляхів!

Року 1657. з півночі побідно почали наступати Шведи, з заходу йшов семигородський князь Юрій Ракочій, у Чигрині, готовий до походу, з 30.000 військом стояв полковник Жданович.

І серед цього війська найкращу сотню вів сотник Микола Наливайко!

Ждали тільки гетьманського наказу рушати. І Гетьман вийшов. Був страшенно блідий, але зявився до своїх дітей, щоб

перед походом в-останне могли глянути Батькові в очі. І Микола вперше побачив Великого Гетьмана зблизька. Не чув правда його тихого, слабого голоса, але серцем зрозумів промову. А вкінці, коди сталевим полиском блиснули Гетьманові очі й на *Північ* вказала владна рука, щось незнане війшло в Миколину душу. Стільки влади й міці було в гетьманськім наказі, що Микола відчув, як залізними ставали ряди вояків, як на його очах виростають їм орлині крила. А коли залізною стопою рушило військо, Миколі здалося, що від одного тупоту в руїни обернеться ненависна Московщина!...

Не судилося Миколі битися під коругвами Хмельницкого ...

Не минуло й двох тижнів, як орлині крила підтяла страшна звістка: не стало Великого Богдана ...

. . . . . .

Сумно гудуть дзвони в Суботові, журно в Чигирині дзвонять, туга пішла по вкраїнській землі: в домовину кладуть Великого Богдана ... І кожне відчуває цю страшну втрату, кожне знає, ой знає, — в домовину кладуть долю Вітчини ... І діти Вкраїни з німим запитом і відчаєм дивляться на труну, немов в-останне шукаючи в мертвого Богдана поради й оборони. Та не було вже від нього ні відповіді, ні поради, й передчуття чогось страшного поняло душі.

— Що буде? Що буде? бліднучи й тремтячи думає юрба. І зненацька серед отаких мовчазних запитань розітнувся розпачливий голос військового канцеляристи Самійла Зірки.

— „Озвися до нас Батьку! Промов же хоч одно слово!“... І він зупинивсь, захлинаючись од ридань, немов чекаючи від Богдана останнього слова. Та не було вже од небіжчика ні відповіді, ні поради ...

— „Хто поведе військо на бій? ... Хто оборонить нас од Москви? Хто одсіч дасть Ляхам? ...“ продовжував промовець безпорадно.

Ридання потрясали повітря. Народ холодів од жалю та жаху. Щось страшне піднімалося з Півночі. *Обида* вставала з Московської землі, крівавою марою насовуючись на безборонну Вкраїну ...

О, стогнатимеш, два століття стогнатимеш під пятою чу-

жинця, Земле Українська, що не вміла причарувати Богдана на віки до Дніпрових гір!...

. . . . . .

Минуло ще два роки. З цього часу що-найменче рік відбувалася вже запекла війна України з Московщиною.

Це була страшна боротьба двох націй, двох світів, двох культур та протилежних ідей. Тут зійшлися на бій: Словяне — з фіно-татарською покруччу, Европа — з Азією, культурна республіка — з диким царатом. І в розумінню страшної небезпеки, закрівавлена Вкраїна на життя й на смерть боролася за свою самостійність.

Багато лицарства виявило тоді українське військо. Але серед усіх полків найкращим був полк Миколи Наливайка, і не раз сам Гетьман Виговський відзначав його хоробрість.

Микола не знав слова *назад*, він не брав зрадливих Москвинів у полон. Його клич був *вперед*, помста за передчасну Богданову смерть, помста за московське віроломство. І куди рушав полк Наливайка, нестримний жах обгортав Москвинів. А він ішов у голові війська.

І вже побідні українські війська, вигонячи ворога, далі й далі йшли, посовуючись до Конотопа. Цю твердиню завзято боронив полковник Гуляницький од численних московських військ.

На конотопських ланах мала вирішитися доля Вкраїни: або стануть вони полями слави й традиції для майбутніх поколінь, або ганьба й довічне ярмо впаде на Батьківщину. На конотопських ланах після *чотириста девяностолітньої* перерви знову мали зустрітися в смертній бою Україна з Московщиною . . .

Військова Рада старшини на передодні Конотопського бою була коротка й немногословна: усі відчували вагу й відповідальність моменту. Гетман Виговський сидів трохи одсторонь, але як помітив Микола, мовчазно керував Радою. Головував наказний Гетьман Іван Богун[3]. Своїм звичаєм коротко й енергійно викладав плян завтрішнього бою. Найтяжче завдання випало Миколі: він мав іти на пробій, а проламавши ворожий фронт і опинившись у московськім запіллю, загнати праве крило Москвинів на зумисне затоплену низину.

— „Браття!“ промовив на останці Богун. — Напоїмо конотопські поля московською кровю! Смерть, або перемога! Наказу *назад* нема. Хто його дасть — зрадник! Ідіть сповістіть про це свої полки. Помстимося ж за передчасну смерть незабутнього Богдана! Боже Вас благослови!“

І він урочисто перехрестив побожно схилені голови старшини. І оці сини України відчули одночасно кровний звязок братерства та незнаної долі. Зворушено підходили, старовинним українським звичаєм, спочатку до Гетьмана, потім до наказного Гетьмана, далі одно до одного й, мовчки вклонившись, наче перепрошуючи за можливі провини, в-останнє цілувалися перед смертним боєм.

А коли Микола впав у обійми Богуна, обом стиснулося серце... Обидва відчули якось, що це вже їхнє останнє побачення...

— „Ти, або я!“ ... стиха промовив Богун, дивлячись у вічі Миколі.

— „Я батьку!“ просто відказав Микола. І Богун помітив, як дивний, несьогосвітній вогонь заблис йому в очах.

— „Прощай брате!...“ через силу відриваючись, засмучено вимовив Богун.

— „Прощайте, батьку!“ спокійно-радісно промовив Микола.

І Богун бачив, як щаслива, неземна усмішка заясніла йому на устах...

. . . . . .

Року 1659, червня в 27. день, конотопські лани стали для нашої нації полями слави. Кривавий бенкет справила Україна московським сватам: 30.000 ненажерливих зайд лягло трупом!... А недобитків московських гнали наші війська аж до українського кордону. Ворожий табір, гармата, вся московська старшина й безліч рядових вояків попало в полон.

І треба було б скарати на горло зрадливих спільників (бо ж за зраду у всіх цивілізованих народів одна є кара: смерть!), та серед українського війська не знайшлося б виконавців цього вироку: всі присуди смерти завжди виконували на Вкраїні наймані кати — Москвини, Ляхи або Татари. Тай Гетьман змилосердився над півдиким народом:

— „Досить московської крови! Дарую полоненим життя!“

промовив він до наказного Гетьмана, та й звелів оддати всіх бранців Татарам у неволю.

І мабуть би не зробив цеї ласки Гетьман, як би знав, що на великім святі Вкраіни не буде вже Миколи Наливайка! . . .

А тим часом, обгорнутий тяжким передчуттям, ніде не бачучи Миколи, Богун розіслав недобитків Миколиного полку шукати на бойовищу свого полковника. Нарешті козаки знайшли Миколу: він лежав неживий на березі річки Сосниці. Смерть не споганила лицареві обличчя. Стискаючи в руці шаблю, він лежав горілиць прекрасний та спокійний. Недалеко навалена була ціла купа московського трупу.

Довго, довго стояли козаки, журно дивлячись лицареві в очі.

А Микола лежав перед ними з печаттю несьогосвітньої краси й щаслива усмішка застигла йому на устах . . .

Кінець

І

УКРАЇНІ СЛАВА!

Редакційні примітки.

ВСТУП. (І. Ф.*)

Року 1340 Україна втратила самостійність і підпала під Литву, а за яких 200 літ — під панування Польщі. Зайди-Ляхи страшно знущалися над укр. народом: забороняли нам віру, мову. Тоді для оборони прав укр. народу й здобуття втраченої самостійности зі зброєю в руках піднімається *козацтво*. Описане у вступі діється р. 1636, якраз на передодні повстання Павлюка.

[1] ***Київо-Могилянська Академія*** — славна вища школа на Україні XVI—XVIII ст. — так немов би теперішній Університет. Перетворив її на Академію з богоявленської школи митрополіта Петро Могила. З Академії вийшло багато діячів того часу, що боролися за відбудування Української Держави. *Спудей* — студент Академії.

[2] Лободу та Наливайка розбито було під Солоницею коло Лубень р. 1596.

[3] ***Тури*** — дикі бики страшної сили та міці, що до початку XVII в. водилися в наших лісах. Були вони значно більші за свійських биків і зовсім чорні з білою смугою вздовж хребта.

[4] Старі козаки з спудеїв, послуживши Україні в війську замолоду, висвячувались иноді на старість на священників.

Частина перша.

Описане тут діється рр. 1636—1641, коли Україну здавлену та знесилену Ляхами, бусурмени нищать безнастанними наскоками. Підчас наскоків Турки або Татари брали иноді з України по кілька десятків тисяч *ясиру* (= бранців). Цих бранців продавали вони в неволю. Татарське місто Кафа в Криму стає XV—XVII віку всесвітнім невольничим ринком (= „майдан сліз"). Сюди виводили иноді на продаж по 30.000—40.000 невольників! Їх розкуповували купці з Туреччини, Єгипту, Альжеру, Тунісу, Мароко, Еспанії, Португалії, Венеції, Ґенуї, Фльоренції та инш. Нещасних перепродували потім на инших ринках. Иноді бранців було так багато, що за десяток стріл давали невольника!

ГЛАВА І. (І. Ф.)

[1] ***Кізікермань*** — турецька твердиня; стояла трохи вище Дніпрового гирла й мала боронити від козаків вхід до моря.

[2] ***Крим*** — усю теперішню Таврію та півострів Крим заселювали з середини XV. ст. Татари. Столицею кримського хана було місто Бахчисарай.

---

* Ініціяли при де-яких (оріґінальних) главах показують, хто зробив начерк даної глави.

Великими надбережними містами були також: *Козлів, Кафа* та *Керч*. Біля Керчи вузенька *Керченська протока* зеднує Чорне море з Озовським.

[3] *Озів* — це була тоді турецька твердиня в гирлі Дону.

[4] *Мінарет* — кругляста висока башта біля *мечету* (= музульманскої церкви) замість дзвінниці. З мінарету пять разів на добу *муеззин* (= церковний слуга) закликає вірних на молитву. *Кипарис* — гарне чатинне дерево теплих країв. Кипарисами на Сході, як у нас тополями, обсажують хати.

[5] *Яничари* — найкраще турецьке військо та султанська ґвардія. Турки вибірали зпоміж християнських хлопчиків-невольників найуродливіших та найздоровших, виховуючи їх потім у музульманській вірі на яначарів. Із цих дітей виходили потім запеклі вороги всього християнського. Яничари кидалися в бій з криком: „Аллаг!“ (= Боже!)

ГЛАВА II. (І. Ф.)

[1] *Ясирь* — див. примітку після розділу *Частина перша*.

[2] *Гарем* — та частина музульманського дому, де мешкають жінки. Музульманська віра дозволяє чоловікові мати багато жінок; їх здебільшого купували вони на ринках.

ГЛАВА III. (В. З.)

[1] *Ґалєра* — воєнне судно XV—XVII в., яке крім вітрил порушувалося також важкими гребками — *опачи́нами*. Судна ці бували двох- і трьохповерхові й з кожного поверху виходив ряд опачин, до яких прикуто було вряд по 2—3 невольники.

[2] *Таволга* — червоняста лоза; дуже гнучка та міцна.

[3] *Стамбул* (= Царьгород = Константинопіль) — столиця Туреччини. Того часу також один із найбільших невольничих ринків.

[4] *Абордаж* — старовинний спосіб морського бою, де кораблі зчеплювалися залізними гаками, зближувалися й тоді бились, як на суходолі.

[5] *Евнух* — вихолощений невольник-доглядач при гаремі.

ГЛАВА IV. (В. З.)

[1] *Мурин* (= неґр) — чорношкірий африканський туболець. *Венеція* та *Ґенуя* — невеличкі італійські республіки-міста. *Волохи* = Румуни.

[2] *Гончак* — вантажове судно, яким сплавляють за водою вантажі; проти води або в затоці тягнуть їх на причалі.

[3] *Віля* — пишна оселя-хутір оддалік від міста над берегом моря або серед садів.

[4] Музульманські жінки виходять на вулицю з заслоною на лиці.

[5] Того часу всі освічені люде в Европі вміли по латинському. На Вкраїні, як і в инших европейських країнах, сливе всі грамоти (крім церковних), писали також латинською мовою.

[6] *Володарь вірних* — тоб то володарь усіх музульман — це почесна назва турецького султана.

[7] *Архитвір* — найкращий твір.

[8] ***Авреоля*** — промінясте коло, яким художники обводять голови святих. Звідси значіння цього слова — слава, духова вищість.

[9] ***Детронізувати*** — позбавляти трону (= престолу); так говорять про монархів.

[10] ***Мулла*** — музульманський священник; ***кадій*** — вчений правник і суддя.

[11] ***Фільозофія*** — загальна наука про буття, його підстави та причини.

ГЛАВА V. (В. З.)

[1] ***Ґалєрія*** — ряд довгастих високих заль з стелями опертими на мурованi стовпи — ***колюмни.***

[2] ***Перлямутр*** — сріблясті з різнобарвним відсвітом окраси; їх здобувають із морських мушель.

[3] Жінки Сходу піднімають з лиця заслону тільки перед близькими людьми.

[4] ***Евнух*** — див. прим. 5 до Глави III.

[5] ***Метер*** = коло півтора аршина.

[6] ***Звідний міст*** — міст на ланцюгах, який можна підчас небезпеки піднімати.

[7] ***Арабески*** — орнаментичні окраси в арабському стилю. Відзначаються незвичайною вибагливістю та різноманітністю. ***Маврійський*** — од слова Мавр. Маври, т. є. Араби — мешканці колишньої Мавританії (на півночі Африки).

ГЛАВА VI. (В. З. та І. Ф.)

[1a] ***Ґамбія*** та ***Сенеґаль*** — гирла цих річок на зах. побережжю Африки (див. на мапі).

[1b] ***Іслям*** або музульманство. Цю віру завів на Сході VII віку по Хр. Народженню Магомет. Іслям вимагає від усіх музульман збройної боротьби з християнством, силоміць навертаючи ***джаврів*** (= невірних; це згірдна назва, яку музульмане дали людям иншої віри. Християне, також згірдно, називали музульман ***бусурменами***) на музульманство. Для боротьби з ісламом цивілізовані народи Европи не раз робили походи — це т. зв. ***хрестоносні походи.*** Готувався до такого походу й король України — Данило. Але ці походи не зламали ісляму й тоді в Европі повстають для боротьби з бусурменами т. зв. ***лицарські ордени*** (= товариства). Одним із таких чернечо-лицарських орденів була й Січ.

[2] ***Піястер*** — старовинна срібна монета різних країв; мала неоднакову вартість.

[3] ***Шалюпа*** — міцний, великий дуб для обслуги корабля; шалюпи бувають гребні або з вітрилами.

Частина друга.

Увесь материял цеї частини, крім бою з хижаками (В. З.), перекладено (І. Ф.) з німецького оріґіналу Кампе „Пригоди Робінзона Крузо."

ГЛАВА I.

[1] ***Устриця*** — морський їстовний мякун; це скойка складена з двох половинок.

[2] Кожних шість годин вода в океані піднімається й затопля беріг — це т. зв. *приплив моря;* потім вода знову спадає — це т. зв. *відплив моря.*

[3] *Мушля* — шкаралупа великого морського мякуна.

[4] Переклад ласкаво перевірений Професором Віденськ. Універ. Dr. Wathke, якому, хоча й не на відповідному місці, вважаємо обовязком скласти свою подяку.

ГЛАВА II.

[1] *Пялуни* = ліяни — виткі тропічні рослини.

[2] *Давуни* — величезні вужі тропічних країв, що нападають на чималих звірів і, задавивши своїми звоями, поїдають.

ГЛАВА IV.

[1] *Картопля* — походить із Америки й розповсюджено її по Европі тільки в XVII—XVIII віці, а до того часу цілком у нас незнана. Тому Микола міг про неї чути лише від Джемса Бровна.

ГЛАВА V.

Вулькан — подекуди трапляються на землі такі гори, звідки иноді вибухає (= вибух вулькана) полумя та витікає розтоплений жаріючий плин — *лява.* Отвір у вершку вулькана, звідки пливе лява, зветься *кратером.*

ГЛАВА VI.

[1] *Москіти* — комахи тропічних країв, що дуже болюче кусають: так немов би наші комарі.

[2] Микола не знав назви хижака, але як це діялося в Америці, то це був безперечно американський тиґер — *яґуар.*

ГЛАВА VII.

[1] *Папуга* — це птах із громади лазунів; відзначається легкістю з якою наслідує голос людини.

Частина третя.

Більшість подій цеї частини, крім V, IX та X глав, узято також із „Пригод Робінзона Крузо“ Кампе.

ГЛАВА I.

[1] *Крістоф Колюмб* — сміливий ґенуенський мореплавець, що наприкінці XV ст. відкрив Америку.

[2] *Джура* — молодик, що товаришив у походах Запорожцеві, услуговуючи йому та доглядаючи його коня й одночасно навчаючись од свого лицаря військової справи. У лицарів инших европейських народів такі джури називалися *зброєносцями.*

ГЛАВА III.

[1] Подекуди на морі трапляються наче річки, що пливуть у певнім напрямі: це т. зв. *морські струї.*

[2] *Какаове дерево* — півд.-американське дерево, овочі якого дають пахучі какаові зерна, що йдуть на вироблення шеколяди. Варячи зерна в молоці, одержують поживний та незвичайно смачний і пахучий напій.

ГЛАВА IV.

[1] *Мушкет* — військова рушниця XVI—XVII в., стріл з якої відбувався через запалення пороху від удару курка об кремінь. *Шротівниця* — рушниця до полювання на дрібну дичину; її набивають шротом.

[2] *Фунт штерлінґів* — анґлійська срібна монета; рівна буде в часі миру приблизно 25 гривням.

[3] *Кораблевий щоденник* — до нього вписує що-дня штурман (= офіцір, що дає кораблеві напрям) про найголовніщі події на кораблі.

[4] Наша нація вживає блакітно-жовтих колірів з часів незапамятних. Уже в Галицько-Волинськім королівстві (XIII—XIV в.) був на гербах золотий лев на синьому полі. Так само за козацьких часів нераз трапляються блакітно-жовті корогви. Ось що напр. стрічаємо в старовинних документах.

Року 1717 полтавський полковник Іван Черняк виправдувався з приводу зробленого на нього доноса:

... „Що до корогов, про які доносять, буцім би то я з сотень брав по 10 кіп, то це щира правда. Зібрано було з сотень 80 карбованців і за тії гроші куплено шість косяків блакітного лудану на сотенні корогви ... А що до решти ... то за те справлено полкову корогву та прапор, а лишки — жовтий лудан — віддано на кружі."

Киевск. Стар. р. 1890, ч. 153—157.

Кого таке пояснення не задовольняє, хай вважа справу з прапором за licentia poetica.

[5] *Liwerpool* — читай: „Ліврпуль".

ГЛАВА V. (В. З.)

[1] Ця звістка, як і инші звістки, вичитані Миколою на острові, справді таки були в тодішніх анґлійських ґазетах рр. 1650—1652. Усі ці цітати взято з брошури *С. Подолянина „Українець за кордоном і мандрівка в минуле"*. Цітуємо тут усе те, що необхідне для зрозуміння V, IX та X глав.

... „Епоха Хмельницького була апотеєм з апотеїв української справи в її відгуці на Европу" ...

... „Що більше та більше розростається запекла боротьба козаків-Українців з Польщею, — то ясніще та ясніще виступає перед тодішнім анґлійським світом ця таємнича Україна, її ґеоґрафічне положення, її багацтва фізичні, її населення — козаки, їх справа і причина боротьби з польською державою" ... (там же).

... „Так цікаво перегортати тодішні анґлійські ґазети (ґазети 1650-х років!) ці Perfect Djurnal, Mercurius Politicus, Several Proceedings etc., ці маленькі у 8-ку тижневики, що репрезентували всю молоду тоді анґлійську пресу. Як минає за тижнем тиждень, усе нові та нові звістки надходять із Гамбурґа, Парижу, Відня; пізніще — Данціґа, Варшави та України — про наростаючу велитенську боротьбу нашого народу з польським пануванням" ...

... „Далі (тоб то з р. 1652. ПР. РЕД.) звістки стають частіщі, докладніщі й ясніщі. Згадана Several Proceedings посилає свого спеціяльного кореспондента на континент Европи з наказом сповіщати докладно про війну України з Польщею. З Амстердаму кореспондент пише: „не брак мого старання, а брак звісток примусив мене так довго надуживати вашою терпеливістю, Високоповажний пане редакторе, — бо, відколи я вислав мого останнього листа 22 липня, де я згадував головно за ... розгром армії польського короля через іррупцію татар та козаків, я не міг тут дістати ніяких дальших відомостів, — опріч купи пристрастних і непевних звісток, повних суперечностей" ...

... „Як зростає інтерес до воюючих сторін і арени війни, то ширше подають описи подій і ґеоґрафічного місця їх відбування ... Імена головних дієвих осіб виділяються на

загальному тлі, вони стають усе більше та більше знайомими і вкінці не потрібують уже жадних пояснень до себе з боку редакції. **Хмельницький, Кривоніс і Богун так само відомі кожному інтеліґентному Анґлійцеві 1653—1654 etc. років, як Бебель, Курокі, Фаєр — Анґлійцеві 1912 року“ . . .**

Примітка редактора: Це особливо треба памятати для зрозуміння IX глави.

. . . „Після тих звісток, що ми навели, можна зрозуміти той надзвичайний інтерес, з яким преса слідкує за дальшим розвитком подій — за чутками про наміри Хмельницького зєднатися з Московщиною. Ґазети подають описи цеї напівказкової країни (**Московщини**); подають докладні оповідання про умови зєднання, швидкий упадок Польщі, незадоволення Хмельницького Москвою“ . . .

. . . „Постать Хмельницького найбільше звертає на себе увагу. На видному місці ґазета Perfect Djurnal з 21 лютого 1654 року друкує сензаційну звістку, що ніби є відомости, що якийсь полковник (імени не вказано), що був через щось незадоволений на Хмельницького, зробив на останнього замах. Але зважаючи на кольосальність ваги, яку подія мала б на становище Сходу Европи, ґазета попереджує читачів, щоб не покладалися на справедливість поданої звістки, поки її не буде підтверджено“ . . . (там же).

[2] ***Південний Хрест*** **— найбільше сузірря півд. півкулі, як у нас на півн. півкулі, — Великий Віз.**

[3] ***Дзвінниця*** **— висока скеля на березі Дніпра недалеко Порогів.**

ГЛАВА VI.

[1] **Стріляли з тодішньої гармати, запалюючи набитий порох крізь дірочку в заднім заклепанім боці рури.**

[2] ***Кольонія*** **— так називаються землі заселені виселенцями з якої небудь держави далеко поза її межами. Україна напр. має свої кольонії в Туркестані, на Сибіру, на Далекому Сході та в Америці. Держава-мати зветься у відносинах до кольоній — *метрополією*.**

ГЛАВА VII.

[1] ***Новиціят*** **= молодик — так звали на Запорожжю молодих козаків іще не вписаних до куріня.**

[2] **„Christianus sum, Espanus“ — це значить у перекладі з латинської мови — „я християнин, Еспанець“.**

ГЛАВА VIII.

[1] ***Аварія*** **— шкода заподіяна хуртовиною кораблеві.**

[2] ***Сеньор*** **— по еспанському та по італійському значить: *добродію, пане*.**

[3] **Переклад Обітниці ласкавий був зробити п. Dr. Robert Bleichsteiner, якому, хоча й не на відповідному місці, вважаємо обовязком скласти щиру подяку.**

ГЛАВА IX. (В. З.)

[1] **Див. примітку до глави V.**

[2] ***Сер*** **— по анґлійському значить: *добродію*.**

[3] **Як відомо, велике українське повстання, котре проголосило в Европі ці гасла, відбулося 1648 р., тоб то мало не на 200 літ раніще від великої французької революції, яка проголосила їх удруге тільки 1793 р.**

ГЛАВА X. (В. З.

[1] ***Свіченя моря*** — думають, що причиною його є невидні окові морські звірятка, так немов наші світляки.

[2] Тепера цих сект на Московщині розвелося ще більше. Щоб їх тільки перелічити, потрібно списати кілька сторінок!

[3] За тих часів, коли Микола переходив через землю Чехів, чеський народ був дійсно цілком зденаціоналізований. Відродження Чехії почалося тільки на початку XIX ст. й поступало незвичайно швидко. Ще 100 літ тому ніде в Чехії не чутно було чеської мови, нині Чехи навіть загально европейські слова (як „театр“) позаміняли на чеські! Зараз Чехія — самостійна держава, а Чехи — один із найкультурніщих народів Европи. ***Градіна*** — старовинний замок чеських королів у Празі.

[4] Річка ***Тиса*** відграничує й нині українську землю від Угорщини.

[5] ***Руснаки*** — так називають себе закарпатські Українці, що жили дуже довго під чужинецьким пануванням. Це найбільш пригнічений та темний люд зпоміж українського народу. Недавно, рятуючись зпід мадярського ярма, Руснаки приєдналися до Чехів з правом для своєї землі (т. зв. ***Руська Країна*** або ***Русинія***) незалежности.

[6] ***Мадярон*** — змадярщений Жид.

[7] ***Плай*** — гірська стежка. ***Смерека*** — високе та гарне чатинне дерево, що росте в Карпатах; схожа на ялину. ***Недея*** — малодоступна гора, вкрита непролазним пралісом. ***Кичеря*** — шпичаста гора. ***Потік*** — гірський струмок. ***Полонина*** — високорівень у Карпатах; на полонинах пасуть улітку вівці. ***Бартка*** — патик з маленькою сокиркою вгорі; з барткою верховинці ніколи не розлучуються.

[8] ***Леґінь*** — парубок. ***Опришки*** — галицькі гайдамаки.

[9] ***Ватаг*** — так зветься головний чабан у карпатських полонинах.

Ukraina perpetuo sit ab omni extera dominatione libera! — у перекладі з латинської мови це значить: „Хай же во віки вічні Україна буде вільною від усякого чужинецького панування!“ Ці слова взято з україно-шведського трактату, складеного останнім Гетьманом самостійної України XVIII ст. Пилипом Орликом, з тогочасним союзником України в війні з Московщиною — шведським королем Карлом XII.

ЕПІЛЬОҐ. (В. З.)

[1] Повстання Остряниня було р. 1638.

[2] ***Недоляшок*** — так називають у нас зпольщених Українців. Обмосковлених Українців називають у нас ***недоламками московськими*** або ***сміттям московським.*** Відступників, що потурчувалися — звали в нас ***потурнаками***; ренеґатів зтатарщених — ***тумами.***

[3] Полковник Богун дійсно був у бою під Конотопом (Див. історія Бантиш-Каменського); так само історичний факт ласка Гетьмана полоненим Москвинам.

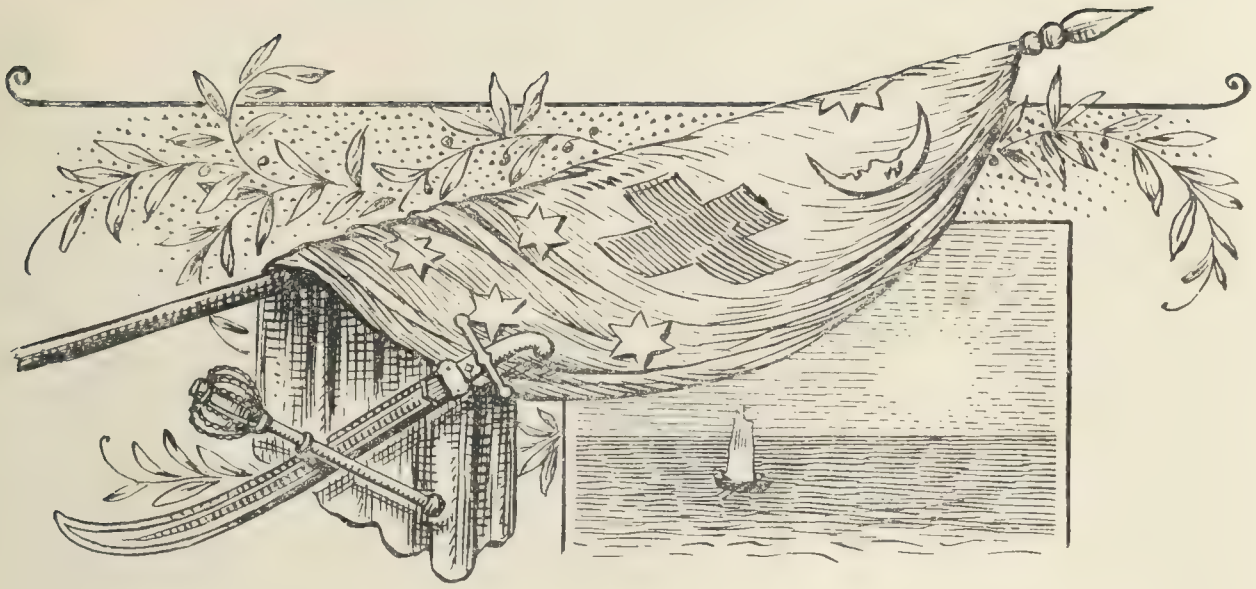

ЗМІСТ.

Стор.

Житепис-спомин 4

Вступ . . . . . 9—16

За самостійність України. Приїзд спудея. Чому дід Опанас ніколи не всміхався? — „В нашім роду не було відступників!“ Таємний гінець. Заворушення по хуторах. Молитва сотника. Висвячення на лицаря. Посвячення зброї та присяга. Останнє благословення борців за самостійність 16

ЧАСТИНА ПЕРША.

Глава перша . . . . . 19—24

На ворога! Уночі повз Кізікермань. На повному морі. Напад на Озів. Визволення невольників. Остання башта. Яничари 24

Глава друга . . . . . 25—30

Українська Голгофа. Пробудження в льоху. Кафа. „Майдан сліз.“ Хрестний шлях . 30

Глава третя . . . . . 31—36

На турецькій ґалєрі. Прикутий до опачини. Примари. Смерть невольника. Невольницький плач. Плавба повз африканське побережжя. Боротьба з доглядачами. Морський бій. Поміч невольників ворожому судну. Кари за бунт. Знову невольничий ринок 36

Глава четверта . . . . . 37—41

У неволі в Танджері. У неволі в будівничого. Рани на ногах. Новий господарь. Праця коло ручних жорен. Знайомство з анґлійським матросом. Розмова з Дау ель-Бакані. Зміна становища. Збудування вітряка. Прихильність господаря. Думки про втечу 41

Глава пята . . . . . 42—49

Втеча з неволі. Цат ес-Салямі. Диявольська спокуса. — „Краще смерть, ніж зрада!“ З ворогом Вітчини всі засоби боротьби дозволені. Приготування до втечі. Крізь палац уночі. На мотузку в повітрі. Назустріч долі . . 49

Глава шоста . . . . . 50—56

Розбитія корабля та українська лицарськість. Байдаком через океан. Без їжі та води. Порятунок. Хуртовина. Ураґан. Підводна скеля. На березі . 56

ЧАСТИНА ДРУГА.

Стор.

Глава перша . . . . . 59—68

Самотний. Незнана земля. Ночівля на дереві. — „Острів!“ Печеря. Огорожа. Запорожець за мотузяра. Кам'яна сокира. Календарь 68

Глава друга . . . . . 69—72

Живий вогонь. Мандрівка по острову. Незнані бульби й цитринове дерево. Спроба роздобути вогню тертям. „Печеня“ з лями 72

Глава третя . . . . . 73—76

Здобуття вогню. Перша громовиця. Запалене громом дерево. Перша печеня. Миколина цегельня. Кабиця 76

Глава четверта . . . . . 77—83

Запорожська винахідність. Черепаха. Незнані бульби — картопля. Димарня. Сіль. Череда лям. Стайня. Молочарство. Мурування печі 83

Глава пята . . . . . 84—92

Вибух вулкана. Землетрус. Огляд вулкана. Піч та льох. Дощова пора. Гончарня. Лук та стріли. Списи. Каганець 92

Глава шоста . . . . . 93—101

Микола за кравця та шевця. Москіти. Черевики. Шкуратяне вбрання. Випалювання горшків. Бій з хижаками 101

Глава сьома . . . . . 102—107

Будування човна. Видовбування. Знову без огню. Масло. Розклад денної праці. Гніздо папуги 107

Глава восьма . . . . . 108—111

Жахливе відкриття. Мандрівка по острову. Недогризки. — „Чи тут живе Микола, козак із славної України?“ 111

ЧАСТИНА ТРЕТЯ.

Глава перша . . . . . 115—121

З пащеки смерти. Твердиня-„Січ“. Дикуни-людоїди. — „Людоїди людяніші, ніж гнобителі чужинці!“ Один Запорожець проти трьох в оборону поневоленого 121

Глава друга . . . . . 122—132

Рятівник та врятований. Зміцнення твердині. Дикуни й що-до мови кращі ніж гнобителі-чужинці. Збудування човна 132

Глава третя . . . . . 133—145

Нещаслива плавба та горобина ніч. Знову на острові. Городництво та садівництво. Рибальство. Какао. Хуртовина. Спроба допомогти нещасним 145

Глава четверта . . . . . 146—154

Вивантаження розбитого корабля. Збудування сплава. Огляд корабля. Жах Чінкадавіна перед огнистою зброєю. Корабельний щоденник. 30.000 фунтів штерлінгів 154

Глава пята . . . . . 155—163

Несподівані вісти. Англійські газети. Туга за вітчиною. Відчай. — „Життя належить не тобі, але Вкраїні!“ Покора. — „Боже, верни мене на Вкраїну або пошли мені смерть!“ 163

Стор.

Глава шоста . . . . . 164—168

Розцвіт кольонії. Збудування шопи. Зміцнення твердині. Брама. Звідний міст. Український прапор. Ковальство. Хліборобство. Магазин . . . 168

Глава сьома . . . . . 169—174

Оборона Нової України. Знову будують байдака. — „До зброї!“ Два січовики проти шостидесяти трьох. Розвідини. Бій з людоїдами. Визволення Еспанця. Огляд бойовища 174

Глава восьма . . . . . 175—183

Забезпечення будуччини кольонії. Присяга кольоністів. Приготування до жнив. Вітряк. Урочиста Обітниця. Відїзд посланців. Анґлійський корабель 183

Глава девята . . . . . 184—191

Відїзд до Европи. Обід у Отамана Нової України. Знаряддя для кольонії. Призначення нового Отамана. Остання ніч на острові. Нова Україна в-останне вітає Миколу 191

Глава десята . . . . . 192—200

На рідній землі. Через океан та Европу. Думки про визволення Закарпатської України. Верховина та Галичина. — „Наддніпрянські Українці не забудуть Українців наддністрянських! — Кровю своєю зеднаємо пошматовану ворогами Вкраїну!“ 200

Епільоґ 201

Лицарі Самостійности. Переддень Хмельниччини. Під корогвою Богуна. Причина смертної слабости Хмельницького. — „Браття! напоїмо конотопські лани московською кровю!“ На полі слави 212

Редакційні примітки . . . . . 213—219

Видавниче Т-во „Вернигора“ у Київі.

Київська контора:
Фундуклеївська вул. 19,
телєфон 24—28.

Віденська контора:
Wien, VIII. Schlösselgasse 11,
Pension Engel. — Telephon 4074 Stelle 8.

У друку є:

З. Ф. Трепєр. *Нащадок королів.*

Роман для молоді, коло 300 стор. in 8°, з чотирьохбарвною окладинкою-ілюстрацією та 4 однофарбовими ілюстраціями на крейдяному папері.

Місце подій роману — середня Америка, а головною дієвою особою індіянський хлопчик — нащадок королів могутнього й культурного колись народу Майя. Хлопчик яко найда, під іменем Пабльо, відірваний од рідного народу, виростає серед гнобителів його нації — Еспанців. Незвичайно талановито описує ш. автор діточі муки молодого Індіянина, що не зважаючи на постійні образи та зневагу гнобителів-завойовників, виростає гордий за свій народ, памятаючи його величне минуле. З захопленням прочитає кожне пригоди Пабльо в півд.-американськім пралісі, виявлену ним відвагу, відданість та небезпеки полону. Після втечі з полону, Пабльо попадає до свого народу й його мають принести в жертву. Але саме підчас обряду, головний жрець впізнає, що той, кого мають принести в жертву, є внук короля Майїв!

Ідеально-прекрасна постать Пабльо та його палка віра в будуччину рідного народу, що мав таку славну минувшину, — роблять цей твір близьким та рідним для кожного українського читача незалежно од віку.

Зміст. I. Син короля. II. Пабльо та Марікіта. III. Полон. IV. У руках смертельного ворога. V. Конде. VI. Втеча. VII. Образ матері. VIII. Вояк з народу Майя. IX. Палац королів. X. Вітчина. XI. Згарища. XII. Погоня. XIII. Бандіти. XIV. В сіері. XV. Недалека відплата. XVI. Відїзд до вітчини. XVII. Король Майїв.

4. Джон Фенімор Купер. *Звіробійник.*

Коло 200 стор. in 8°, з чотирьохбарвною окладинкою-ілюстрацією та 4 однофарбовими ілюстраціями на крейдяному папері.

Імя автора та назва славнозвістного твору, перекладеного на всі европейські мови, красномовно говорять за себе. Місце подій роману — північно-американський праліс з його безліччу озер. Цікаві пригоди на тлі боротьби з ворожими індіянськими племенами, благородні постаті — Звіробійника та ватажка Деляварів Чінґачґука, — викличуть у кожного читача, незалежно од віку, великий інтерес та захоплення.

Зміст. I. Замок посеред озера. II. Зловістний мокасен. III. Звіробійник уперше на стежці війни. IV. Великий Змій. V. Ягня межи вовків. VI. Тайни чорної скрині. VII. Міра за міру. VIII. Смерть короля озера. IX. На відпустці. X. Коло стовба мук. XI. Порятунок.

UKRAINA PERPETUO SIT AB
OMNI EXTERA DOMINATIONE LIBERA.